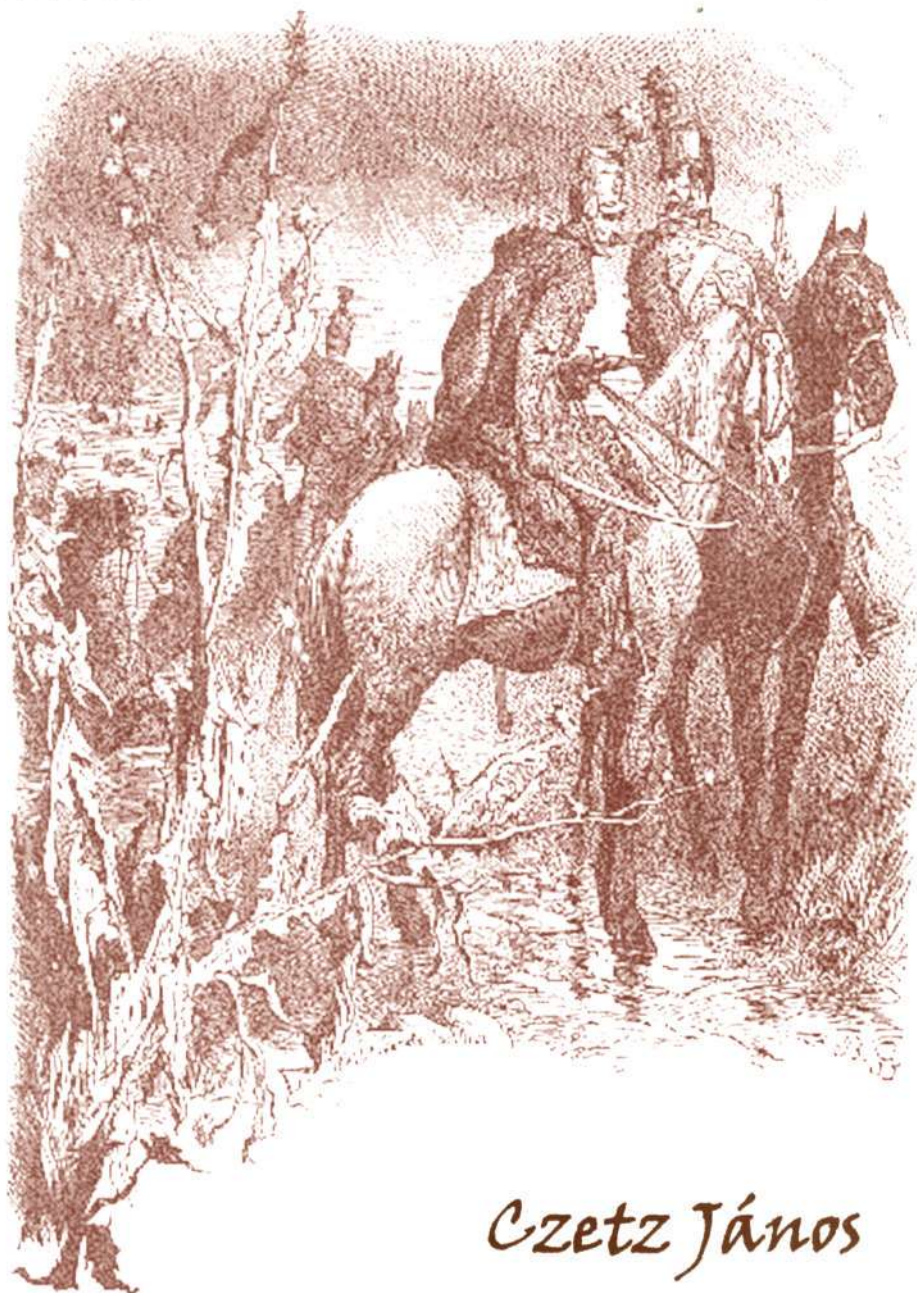

MC
136.856

Czetz János

Emlékezéseim

Czetz János

EMLÉKEZÉSEIM

2001

Magyar-Örmény Könyvtár

1.

MC 136.856

2002

ISSN 1586-0566
ISBN 963-006072-8

A sorozat szerkesztője:
Fancsali János

A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta:
Dr. Kedves Gyula

Színes fotók: Szikits Péter

Képek: Hadtörténeti Múzeum

A sorozat emblémáját készítette: Háló László

A kötetet kiadja a Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat
2040 Budaörs, Víg u. 1231. hrsz.

Készült Holló és Tsa Bt. nyomdájában
Budaörs, 2001.

Előszó

Az 1890-es évek végén Juan F. Czetz az argentin hadsereg nyugállományú ezredesének házában hónapokon keresztül különös beszélgetésnek lehetnének tanúi a látogatók – ha az öreg katona háborítatlanságára ilyenkor gondosan ügyelő háziak beengednék őket.

Egy harmincas évei derekán járó fiatal férfi buzgón írja a 80. életéve felé közeledő, de még mindig dús – igaz hófehér – hajú és szakállú öregúr mondatait. De a spanyol mondatokba nagy gyakorisággal idegen szavak keverednek, többnyire földrajzi és személynevek: Gidófalva. Kolozsvár, Piski, Kossuth Lajos, Bem, Klapka. Csupa magyar név, a magyar történelem legjelesebb nevei. Mert egy emlékezés, egy önéletírás készül, de az öreg katona szeme olyannyira megromlott, hogy már csak árnyakat észlel, írni és olvasni már nem képes. Pedig nem mindennapi ember, a magyar hadtörténelem jeles személyisége, aki Czetz János honvédtábornokként vált ismertté nem csak szülőhazájában, de szerte Európában is. De Magyarországon ekkor már alig ismerik, pedig ha hazajönne ünnepelnék, hiszen rajta kívül csak egyetlen tábornoka él a legendás emlékü szabadságharcnak, Görgei Artúr. Ő azonban nem alkalmas az ünneplésre, mert bár „árulásáról” egyre kevesebb szó esik, sokak szemében neve még mindig gyanús. Czetz már nem tud Magyarországra jönni. Tervezi ugyan, de lelke mélyén érzi, hogy megromlott egészségével ezt az irdatlanul nagy utat már nem képes megtenni. A laza kapcsolatot szülőhazájával Szongott Kristóf jelenti, az erdélyi örmények jeles kutatója, aki az általa szerkesztett Arménia című folyóirat számára kért cikkeket. Igen, a magyar szabadságharc hőseit az erdélyi örmények ismertetik meg újra nemzetével, azok az örmények, akik egyformán büszkék örménységükre és magyarságukra. Czetz ugyan nem beszél egy szót sem örményül, de Szongott benne látta a napnál is fényesebb bizonyítékát az örménység magyar haza iránti hűségének, hiszen Czetz apai felmenői révén örmény gyökerekkel rendelkezett, s ezt büszkén is vallotta az Arménia szerkesztőségéhez írott leveleiben.

Így kezdett bele Czetz – tartva a hazalátogatás lehetetlenségétől – önéletírásába, hogy legalább írásával adjon hírt magáról. A Kuzkó István által Kolozsváron kiadott 1848-1849 Történelmi Lapok számaiban néhány rövid rész meg is jelent munkájából, de az Emlékezéseim túlnyomó része ismeretlen maradt majd egy évszázadon át, még csak magyarra sem fordították. Pedig ritka kincs ez az írás, amely egy olyan ember gondolatait tartalmazza, aki két nemzet megbecsülését is ki tudta vívni neve iránt. Pedig mindkét esetben hihetetlenül nehéz dolga volt.

Magyarországon, 1848 őszén teljesen ismeretlenül, tapasztalatlan fiatal tisztként került az események sűrűjébe. Mindössze 26 évesen kellett újjászerveznie egy szétvert, szétzúllott haderőt Erdély és Magyarország határvidékén. Feladatának emberül megfelelt, s Bem már egy támadásra felkészített és átcsoportosított haderőt talált decemberi érkezésekor, amellyel – alapvetően Czetz hadművelleti tervét végrehajtva – kivívhatta a honvédsereg első jelentős sikerét a császári-királyi haderő általános támadásainak megindulása óta: felszabadította Kolozsvárt. Czetz János ettől kezdve Bem legfontosabb segítőtársa volt Erdélyben, elméletileg a tábornok (vezérkar) főnöke. Miután azonban Bem jobb szeretett a saját feje után hadakozni – nem lévén szüksége így valóságos vezérkari főnökre – gyakorlatilag Czetz valamiféle alvezérként tevékenykedett.

Higgadtsága, körületekintése, helyismerete (a Székelyföldön született és Erdélyben töltötte katonai szolgálata jelentős részét), valamint nem utolsósorban a bécsújhelyi katonai akadémián szerzett szakképzettsége révén nem egy esetben jelentett a válságos

helyzetekben Bem számára pótolhatatlan segítséget a további harcok során. Így a Nagyszében 1849. január 21-i elhamarkodott megrohanása után előállt helyzetben, majd Piskinéél és a kétnapos medgyesi ütközetben. Nem véletlen, hogy Bem Csetz Jánost jelölte utódjául az erdélyi haderő élére, amikor a győztes hadjárat befejeztével 1849 áprilisában a Temesközbe indult. Tábornoki kinevezését még a kormány ellenkezése dacára is kieroszakolta. A honvédsereg legfiatalabb tábornokának azonban nem adatott meg, hogy hadvezéri adottságairól is számot adhasson. 1849. május 1-jén Nagyszébenben lováról lezuhanva súlyos balesetet szenvedett, ami lehetetlenné tette szolgálatát a szabadságharc hátralévő idejében.

1849 augusztus végétől ismerős és ismeretlen hazafiak bújtatták, novemberben sikerült Bécsen keresztül elmenekülnie a megtorlás alá vetett Magyarországról. Soha többé nem látta szülőföldjét. Egy évtizeden keresztül reménykedett, s meg is tett érte mindent, bekapcsolódva az emigráció mozgalmaiba. Elsősorban katona maradt, s igyekezett kívül maradni az emigrációt megosztó torzsalkodáson. Bár nem szimpatizált különösebben Kossuthal (ez írásaiban is érzékelhető) meggyőződéssel vallotta, hogy csak Kossuth képes az emigrációt összefogni, és a magyar érdekek hatásos érvényesítésére a nagyhatalmi diplomáciában még mindig neki van a legnagyobb esélye. Higgadságát mindig meg tudta őrizni, kalandorvállalkozásba nem bocsátkozott. S míg emigráns társai közül sokakat letargiába, egyeseket egyenesen az örületbe kergetett a kilátástalanság, az anyagi nehézségek, Csetz mindig megtalálta a kiutat. Ha semmi esély nem mutatkozott az új szabadságharc szervezésére, tisztos polgári kereset után nézett. Ő az első, aki könyvet jelentetett meg a magyar szabadságharcról, 1850. júniusában németül, Hamburgban. Később a Horváth Mihály által a szabadságharcról írott nagy összefoglaló munka elkészült részeit fordította franciára az érdeklődő nyugati közvélemény számára. Ha az emigráció köreiből nem talált munkalehetőséget, akkor nyelvtanítást vállalt, s a katonai akadémián szerzett műszaki, valamint a császári-királyi vezérkar mellett működő Katonai Földrajzi Intézetben szerzett térképészeti ismereteit kamatoztatta. A hatalmas lendülettel folyó vasútépítkezések tervező munkáiban vett részt, de amint lehetőség nyílt tenni valamit a polgári szabadságjogok védelmében, azonnal felajánlotta segítségét. 1859 márciusában kötött házasságot Sevillában, de két hónap múlva már Itáliában van, hogy talán a legtevékenyebb szervezője legyen az új szabadságharcra készülő itáliai magyar légiónak. „Ez volt az utolsó nemzeti erőfeszítés, amelynek mindent feláldoztam” – írja Csetz az Emlékezéseimben. Nem a lelkesedése vagy a hazaszeretete fogyott el, csupán számot vetett a realitásokkal. Átlátta, hogy a magyar emigráció a nagyhatalmak játékszerévé vált, s csak eszközként használják Ausztria sakkban tartására, de tényleges segítséget a magyar függetlenség kivívásához nem nyújtanak. A kibontakozás, a szükséges kompromisszum kimunkálásának lehetősége a hazai politikusok előtt nyílt meg. Ehhez asszisztálni Csetz ekkor nem volt hajlandó, inkább új életet kezdett Argentínában, felesége hazájában.

Harmincnyolc éves volt és úgy tűnt számára, hogy eddigi élete, aminek során figyelemre méltó karriert ért el, tovább nem folytatható. Ebben a helyzetben sok harcostársa roppant össze, nem tudván új életet kezdeni. Csetz azonban élete hosszabbik, második felében egy újabb karriert épített fel. Az, hogy két életet élt meg nem is teljesen fejezi ki a lényegét. Két életutat bejárva szerzett két hazában is elismerést magának. Mert Argentínát is hazájának tekintette, hűen és legjobb tudása szerint szolgált. Még az idegenből jöttek számára legnehezebb feladatot jelentő nevelést is sikerrel látta el, sőt ez jelentette számára a legnagyobb elismerést Argentínában. Tiszteket, a haza vé-

delmére és szolgálatára felesküdt tiszteket nevelt a távoli Magyarországról ide szakadt egykori szabadsághős. És itt is volt ereje mindig váltani, ha a körülményei úgy hozták. Bár nem politizált, a változékony argentin belpolitika hullámverése többször is kimozdította pozíciójából. Amikor a hadsereg nem tartott igényt szolgálataira, a polgári életben is megtalálta feladatát és itt is sikeresnek bizonyult.

A nem mindennapi életút egy hallatlanul érdekes írást eredményezett, csak sajnálni lehet, hogy nem magyarul került lejegyzésre. Czetz magyar íásaiból, levelezéséből ugyanis tudjuk, hogy nagyon jó és élvezetes stílusa volt, gyakran ironizált. Maga is tisztában volt a nyelvi problémával, s amikor Kuskó sürgette a cikkeit, a tábornok pironkodva válaszolta:

„Én németül dictálni kissé restellem azért, mert aztán Önnek kellene azt újból magyarra fordítani és így az eredeti gondolat erejéből bizonyosan átalakulna. “ Az eredeti gondolat bizonyos, hogy itt is, a spanyol nyelven lediktált Emlékezéseimben is átalakult. mégis érdekfeszítő olvasmány. Lapjain megelevenedik a szabadságharc (milyen kár, hogy több mint fél évszázaddal az események után a gyengülő emlékezet már meg-megbicsaklik, így az adatok nem mindig pontosak), testközelbe kerül az emigráció megannyi nehézsége. Nyilvánosságra azonban teljes terjedelmében csak nagy sokára került.

Czetz látása olyannyira megromlott, hogy az operáció kikerülhetetlenné vált, ez azonban sikertelennek bizonyult, s látását többé nem nyerte vissza. A hazautazás végleg reménytelenné vált. Különös módon az Emlékezéseim sem került haza, aminek a legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy a tábornok nem tekintette befejezettnek a munkát. Mellékletekkel, magyarázatokkal kívánta kiegészíteni, ezek egy részét be is helyezte az írásba (nem kis gondot okozva ezzel a sajtó alá rendezés folyamán), illetve az 1870-es évektől csak vázlatzerű emlékeztést részleteiben is ki akarta dolgozni. Egészségi állapota azonban ezt már nem tette lehetővé, veje Léderer Gyula (az egyetlen magyarul még értő ember környezetében!) sem tudta ekkor már segíteni, mert munkája a hatalmas ország távoli vidékére szólította. 1904 augusztusának végén az idős tábornok tüdőgyulladást kapott és szeptember 5-én meghalt. A kapcsolat Czetz családja és Magyarország között megszakadt, az Emlékezéseimről, de még magáról Czetz Jánosról is lassan elfeledkeztek.

Argentínában viszont a két világháború között egyre több magyar telepedett le és megkezdődött a kulturális szervezeteik kialakulása is. Az Argentínában közmegbecsülésnek örvendő egykori szabadsághős hamar a büszkeségévé vált az argentinai magyarságnak. Kézről-kézre járt emlékirata is, míg végül a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Argentínai Főcsoportjában elhatározták, lefordítják magyarra, hiszen csak így válhat igazán közkinccsé Magyarországon is, csak így valósulhat meg maradéktalanul alkotójának eredeti szándéka. (A fordításról bővebben lásd: a fordító bevezetését!)

A spanyol eredeti, illetve a fordítás egy-egy másolatát eljuttatták Magyarországra, az Országos Széchényi Könyvtárba. Ez lett jelen munka alapja. Az Emlékezéseim azonban Argentínában is életre kelt a neves argentinai magyar irodalmár Szabó Lászlónak köszönhetően. A kitűnő stílusban író Szabó 1978-ban az Editoral Transsylvania Könyvkiadó Vállalatnál Buenos Airesben megjelentetett egy könyvet Magyar múlt Dél-Amerikában címmel. (A kötetet az Európai Könyvkiadó is megjelentette 1982-ben.) Egyik fejezete, döntő részben az Emlékezéseimre támaszkodva, Czetz János életútját ismerteti, gyakran – nem egyszer egész oldalakat – idézve Czetz munkájából. A fordítás azonban nem a Bajtársi Közösség fordítása, vélhetően Szabó László műve. Tehát az 1970-es években már két fordítása is létezett az Emlékezéseimnek. Néhány kutató – így

Hermann Róbert, Petri Edit és jelen sorok írója – felhasználta a Magyarországon lévő fordítás kéziratát különféle írásaiban, de kiadva teljes egészében még nem volt.

Ezt a hiányosságot pótolja most a Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat kezdeményezésére és anyagi támogatásával kiadott kötet. Az illusztrációkat a Hadtörténeti Múzeum bocsátotta rendelkezésre, külön köszönet érte!

Kedves Gyula

Czetz János

Bevezetés

Az itt következő szöveg Czetz János magyar tábornok és argentin ezredes 179 számozott oldalból álló spanyol nyelvű kézírásos emlékiratának (Mis memorias) magyar nyelvű fordítása.

Bajtársi Közösségünk széles rétegét mindig érdekelte Czetz tábornok élete és működése márcsak azért is, mert a főcsoport névadójául választotta őt. De ezenkívül különösen Czetz egyéni kiválóságai voltak azok, melyek serkentőleg hatottak olyan vonatkozásban, hogy minél többet és azt minél részletesebben igyekezzünk róla megtudni.

A sok évvel ezelőtt ilyen vonatkozásban megindított munka igen lassan bár, de a végén mégis eredménnyel járt. Sikertült ugyanis megkapni ajándékozás következtében a jelen életleírást. Ez tette lehetővé a tervbevert munka további megvalósítását: vagyis a magyar nyelvre történt lefordítást.

Sokan tették fel a kérdést, hogy miért kellett lefordítani az életleírást, amikor itt Argentínában mindenki érti az ország nyelvét?

Ha a kéziratot, mint ereklyét csak őrizzük és kezünkől ki nem adjuk, – mint ahogy az eddig történt –, akkor határozottan helytelenül járunk el, mert a valódi és helyes cél az, hogy minél többen szerezenek tudomást Czetz tábornok életéről és ténykedéséről. – Az viszont természetes, hogy az egyetlen eredeti példánnyal ezt nem tudjuk elérni annál is kevésbé, mert azt őrizetünkől érthető okokból – nem adhatjuk ki.

Ennek folytán már tisztán áll mindenki előtt, hogy le kell gépelni az életleírást, hogy így több és nem féltett példány álljon rendelkezésre általános használat céljaira. Nem szabad megfélekezni arról sem, hogy mind Világszervezetünk Központja, mind Főcsoportunk Könyvtára számára is kellett készíteni egy-egy példányt.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy ha a magyarság számára akarjuk hozzáférhetővé tenni a leírást, akkor magyar nyelven kell azt kiadni. Nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak Argentínában élnek magyarok.

Ebből az elgondolásból kiindulva történt a magyarra való lefordítás. De célszerű volt ezt végrehajtani továbbá azért is, mert a kéziratban sok név és helységnév szerepel helytelenül vagy német névvel. Ebből csak ízelítőül a következőket soroljuk fel:

Emlékiratban szereplő név:

Helyes név:

Nagy-Varad

Nagyvárad

Valászut

Válaszút

Samos Ujbar

Szamosújvár

Coloszbár

Kolozsvár

Sibó

Zsibó

Deés

Dés

Bistritz

Beszterce

Hermannstadt

Nagyszeben

Mediasch

Medgyes

Karlsburg

Gyulafehérvár

Schäsburg

Segesvár

Kokel

Küküllő

Qüqüllü

Küküllő

Rother-Thutn Pass

Vöröstoronyi szoros

Mühlenbach vagy Mülbach

Szászsebes

továbbá: honbéd

honvéd

stb., stb.

Meg kell említeni, hogy a spanyol nyelven való leírás is tervbe van véve és így ezen tábor híveinek vágya is beteljesül.

Szükséges felhívni a figyelmet arra is, hogy Czetz tábornoknak ezen életleírásán kívül van még Bajtársi Közösségünk birtokában egy másik kézirata is, mely szintén ajándékozás útján jutott hozzánk. Ennek az is a nagy értéke, hogy Czetz saját kezűleg írta 1858-ban. (Jelen életleírás bár kézzel írt mű, de ezt nem Czetz írta, hanem idős korában valakinek tollbamondta.) – Czetz sajátkezű kéziratának nincs neve, nincs címe, de tartalma alapján Útinaplónak lehet nevezni. Ezt az Útinaplót Czetz francia nyelven írta. – Fordítója, Meleg Gáborné, Dr. Ruttkay Teréz úrasznony (Bogota-Kolumbia), oda nyilatkozott, hogy Czetz tökéletes helyességgel írt franciául. Ez a Napló is több példányban került magyar nyelven leírásra. Anélkül, hogy dicsérni akarnánk Czetz útleírását, mindenkinek a legmelegebben ajánljuk elolvasásra.

Az emlékiratot abból a célból, hogy az olvasó azonnal áttekintést nyerhessen róla, teljesen önkényesen, részekre osztottuk és így tüntettük fel a tartalomjegyzékben. Czetz ugyan megkezdte a fejezetek képzését, de aztán nem folytatta, így nem látszott célszerűnek követni az ő beosztását.

Kötelességszerűen említjük itt meg, hogy ezen életleírás lefordítását zömében Dr. Petróczy Istvánné úrasznony és Pinczinger Lajos bajtárs végezte. Rövidebb fordítást végeztek még Kocsis Lászlóné úrasznony bajtársnő és Tornay László honfitársunk is. – Mindőjüknek önzetlen, lelkes, áldozatkész és önkéntesen vállalt munkájukért itt is hálás köszönetét fejezi ki Bajtársi Közösségünk. Csak ezen példászerű segítség tette lehetővé, hogy az életleírás magyar nyelven megjelenhetett.

Buenos Aires, 1969. december hó.

Magyar Harcosok Bajtársi Közössége

Argentínai "Czetz János" Főcsoport.

Huszár (1820)

EMLÉKEZÉSEIM

I. fejezet

Gyermekkor és serdülőkor 1822.

1822. június 8-án Szent Medárd napján születtem Háromszék megyében Gidófalván 25 km-re Sepsiszentgyörgy-től és 80 km-re Brassó-tól az Olt szűk völgyében. Kereszt-szüleim gróf Kálnoky és nemes Vajnáné voltak és a keresztelés Köröspatak községben történt, mivel itt volt a legközelebbi katolikus templom.

Érdekes megemlíteni, hogy a földnek ebben az eldugott sarkában többféle keresztyén felekezet volt: Köröspatakon általában katolikusok, míg Gidófalván kálvinisták, a románok pedig egyesült görög felekezetűek voltak.

A község (Gidófalva) bejáratánál, a folyó (Olt) balpartján terült el egy magas fennsík s annak nyugati oldalán emelkedett szüleim lakóháza a melléképületekkel, a szérűvel, kocsiszínnel, istállóval, pajtával a fahasábok és szénakötegek számára és egy külön kis laktanyával tíz huszár részére. A laktanyának mellékhelyiségeivel külön bejárata volt. Ezután jött a mi házunk udvara a telek keleti részén; bejáratát egy galambdúc-os kapu képezte. Ilyen kapuja volt minden nemesi háznak; lakóházunk mellett volt a kert és a gyümölcsös.

Az épület erős volt, mint amilyen megillette az első székely huszárszázad parancsnokát.

A község lakosainak száma kb. 2000 fő volt, melynek zömét magyarok-székelyek alkották; kis része román vagy oláh volt és még kevés cigány is.

A községhez tartozó földek nagy részben a Csabay, Köber, Vajna stb. nemesi családoké volt, melyből egy részt ezek leadtak katonai gyakorlótérül. A lakosság többi részét alkották: a bocskoros nemesek, akiket Mária Terézia határőrszolgálatra kötelezett, valamint az a cselédség, amely a fentnevezett nemesi családokat szolgálta.

Itt élt apám több, mint 20 éven át mint huszárszázadparancsnok családjával: anyámmal és testvéreimmel együtt; itt tartottuk fenn a kapcsolatot Háromszék csaknem minden családjával és a brassói szászokkal.

A közeli Bogdán-ban lévő nagy üzletházból kaptuk a szükséges árucikkeket vagy pedig a vándortótok hozták helyünkbe Buda-Pesth-ről vagy Bécs-ből.

Apám megtanított engem 4 éves koromban tájékozódni egy iránytűvel, ami egy tokban volt és, melyet Páris-ból hozott, mikor ott és Dijon-ban volt helyőrségben 1814. és 1815. években, azután, hogy végigharcolta a napóleoni háborúkat 1795.-től.¹

Nem hagyhatom említés nélkül azt a nagyon érdekes eseményt sem, ami az első konvent tagjainak fogságbaejtéséről szól, akiket az I. Franciaköztársaság küldött tárgyalni ahhoz az osztrák hadseregparancsnokhoz, kinek hadserege már mozgósítva volt

1. A tábornok édesapja, Czetz János a 11. (székely) huszárezredben harcolta végig a franciák elleni háborúkat. Az Erdélyi Határőrvidékhez tartozó huszárezredet 1793-ban mozgósították a Francia Köztársaság elleni háborúra, s alakították át a sorhadi huszárezrednek mintájára. Az ezred egészen 1815-ig távol volt a Székelyföldről, még az időleges békekötések időszakát is a hadszíntér közelében töltötte a birodalom nyugati határainál. Az apa a háború utolsó évében érte el a századparancsnoki beosztással járó első kapitányi rendfokozatot.

Franciaország megtámadása céljából. Ahogy mondták, az én apám vezette azt a 6 huszárból álló járőrt, amely hivatva volt elfogni a már említett személyeket.

Apám halála 1827.

Atyám 1827-ben meghalt és anyám a kézdivásárhelyi katonai iskolába² adott; itt tanultam meg írni-olvasni és innen kerültem a Bécsújhely-i katonai akadémiára³, ahol 8 évet töltöttem (1834-1842), melynek elvégzése után az osztrák hadseregbe első osztályú hadnagyként kerültem ki.

1834-1842.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy Mária Teréziának és utódainak kormányai milyen nagyszerűen oldották meg Magyarország és Erdély határvédelmét, védővonalat építve ki körül a végeken a törökök, bosnyákok, bulgárok és egyéb szláv népek támadásai ellen. Háború esetén a lármafa hangjára minden határmenti faluban összegyűlt az illető század vagy lovasszázad; így meglepően rövid idő alatt készen, fegyverben állott 150-200 000 ember.⁴ Ez a kitűnő szervezés Marmont tábornagy csodálatát is kivívta, mikor ő Illíria és Dalmácia kormányzója volt.⁵ Hasonló riadó-tervet próbált ki Lucio V. Mansilla argentin tábornok apja is 1871-ben, hogy az Andesekben alkalmazzák azt.

Édesapám halálakor kétlovas szánon huszárőrmestert küldtek értem az iskolába.

Miután jól bebőgyuláltak szörmékbe, elindultunk és a szán a gyorsvonatnál is sebesebben repült a befagyott havon.

Amikor falunkhoz közeledtünk és már majdnem lenyugodott a nap, egy kis erdő szélén haladtunk el, ahonnan hirtelen egy farkascorda rohant ki megijesztvén bennünket üvöltésükkel, de azért is, mert tudtuk, hogyha engedjük magunkat és a lovakat megközelíteni, ezek az éhes fenevadak szokásuk szerint darabokra tépnek szét. Szerencsére az őrmester egy bátor ember volt és nem ijedt meg. Gyújtóeszközét kirántotta zsebéből, tüzet csiholt, fáklyát gyújtott, tudván, hogy a farkasok félnek a tűztől és így kellő távolságra tudja tartani ezeket tőlünk, miközben a lovakat sebesebb menésre ösztönözte. Ilyen módon szerencsésen elértük a szülői házat még a sötétség beállta előtt.

2. A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetet 1822-ben alapították a székely határőrezredek számára. Négy osztályos képzése az akkori alacsonyabb oktatásnál magasabb színvonalat nyújtott.

3. A birodalom legfontosabb felsőfokú tisztképző intézete 1769-től működött Bécsújhelyen az 1752-ben Mária Terézia által alapított kadétiskola átszervezésével. Az alapító uralkodónőről Theresianische Miliárákademie – nek nevezett iskola a XIX. század első felében Miliárákademie in Wiener Neustadt elnevezést viselt. A képzési idő 7 év volt, a legkiválóbbak számára még egy vezérkari ismereteket nyújtó nyolcadik év elvégzésére is lehetőség nyílt.

4. Erős túlzás, valójában a Katonai Határőrvédelem mozgósított katonai ereje nem haladta meg a 100.000 főt.

5. Marmont, Auguste Frédéric Louise (1774-1852) francia tábornagy. Napóleon az Ausztria elleni 1809-es győztes háborúja nyomán Horvátország Szávától délre fekvő területeiből Dalmáciából, Krapinából és Isztriából Illír Tartományok néven egységes közigazgatási területet szervezett, s azt Franciaországhoz csatolta. Marmont (ekkor már Ragusa hercege címmel) 1811-ig volt a tartomány kormányzója, ami magába foglalta a Határőrvédelem nyugati részét is, így számos határőrtiszt vállalt szolgálatot Napóleon hadseregében.

Halotti tor

Miután apámat a következő napon az őt megillető teljes katonai pompával eltemetjük, anyám és én résztvettünk azon a halotti toron, mely Csabay földesúr házánál volt. Ez szokás néhány keleti népnél, különösen a kinaiaknál.

Az én szegény anyám így özvegyen maradt minden támasz nélkül 3 leány és 2 fiú kiskorú gyermekével; és ha nem lett volna gróf Haller⁶ a székely huszárezred parancsnoka olyan lovagiasan megértő, aki elintézte, hogy anyám a megfelelő nyugdíját azonnal megkapja, végleg kétségbeesett volna.

Visszatérés az iskolába. 1827.

Visszavittek a katonaiskolába és az említett ezredes ajánlatára 4 évvel később engem jelöltek a Bécsújhely-i kat. akadémiára való felvételre, mely egész Európában az első ilyen intézmény volt, míg 2 évvel később Károly testvérem a Grác-i kadétiskolába ment.⁷

Belépés a katonai akadémiába. 1834.

1834.szept-ben megkapván az alapítványi helyet az említett kat. akadémián, a huszárezred parancsnoka egy megbízható tiszttel engem rendeltetési helyemre küldött. El kellett viselnem anyám és testvéreim bánatát és sírását, ami őket érte elválásunk és távollétem miatt, mely az előírások szerint 8 évig fog tartani. De ez volt záloga az én és egész családom jövőjének.

Kísérom helyet csinált személyem és kis csomagom számára, mely nem tartalmazhatott mást, mint egy váltás ruhát – és elindultunk a szokásos járművön a katonai állomásokon keresztül, ahol lovakat váltottunk és kadétoknak járó szállást kaptunk éjszakára.

Így szeltük át Erdélyt és nagy Magyarország közepét, azonban nem tettek rám semmi különös hatást sem a hegyek, sem a puszta (Pampa), sem a nagy folyók a Tisza és a Duna, sőt még Buda-Pesth sem.

Végcélunkhoz szept. 10-én vagy 12-én érkeztünk, miután elkerültük az osztrák birodalom fővárosát.

Bécsújhely aránylag kis város volt, kb. 20 000 lakosával.⁸ Délkeleti szélén emelkedett

6. Gróf Haller László ezredes, aki valójában csak 1830-tól tölti be az ezredparancsnoki tisztséget. Itt kell megjegyeznünk, hogy Czetzet úgy tűnik cserbenhagyta a memóriája, mert édesapját a katonai sematizmus szerint csak 1829-ben helyezték őrmagyi címmel nyugállományba, így a halála nem lehetett 1827-ben. A halál 1829-es időpontját támasztja alá az is, hogy csak így stimmel a Czetz által megadott 4 éves kézdivásárhelyi tanulmányi idő aztal, hogy 1834-ben megkezdte tanulmányait az akadémián. Haller különben nyugállományú vezérőrnagyként 1842. július 18-án halt meg Zágomban, s így Czetz baráti pártfogóját pontosan tisztte avatása előtt veszítette el.

7. Károly a 31. (Leiningen) songyalezredhez került iskolai elvégzése után, mint tisztjelölt (hadfi). 1848 őszén nevezték ki az ezred hadnagyává, s miután alakulata császári oldalon maradt, ő sem támogatta a szabadságharcot. A két testvér tehát a „barikád két oldalára” került, bár arról nem tudunk, hogy Károly fegyveresen küzdött volna a honvédsereg ellen. Alakulata minden esetre az erdélyi hadműveletekben részt vett. 1861-ben, mint cs.k. százados vonult nyugállományba, 1859-es itáliai hadszíntéren szerzett érdemeiért katonai érdemkeresztet kapott (mialatt bátyja ugyanezen a hadszíntéren szervezte a magyar légiót, tehát újra ellenkező oldalon tevékenykedtek).

8. Ez csak a későbbi európai nagyvárosokhoz szokott ember véleménye, hiszen Czetz addigi életében nagyobb várost aligha látott. Bécsújhely a maga 20.000 lakosával a korabeli magyar városokhoz képest jó közepes nagyságú városnak számított.

az a hatalmas kastély minden szükséges melléképületével, mely be tudta fogadni a néhány ezer növendéket⁹, 50 tanárt és nevelőt, félszázadnyi gyalogságot, egy lovasszakaszt 50 lóval. Mindez egy olyan hatalmas parkban nyert elhelyezést, mely 1500-2000 hektár kiterjedésű volt.

Az épület bejárata a kápolna alatt régi erődítmény volt; hasonlóképpen az épületeket körülvevő falak is. Mélységes benyomást tett rám az, hogy ez a gránitból való biztos bejárat tartja azt a szép kápolnát, amelyben minden nap misét kellett hallgatni.

Bevonulásom az akadémiára

A belépésnél egy öreg kapusaltiszt fogadott és miután ellenőrizte az én kísérőm hozta papírokat, elvitt a szolgálatban lévő tiszthez; ez a napos törzstiszthez, aki jelentette a parancsnoknak Reinisch tábornoknak¹⁰ megérkezésemet. Az ő rendeletére orvosi vizsgálat alá kerültem. – Ezután az első osztálybeliek őrmesteréhez kerültem s a szokásos igazolványt kísérőmhöz küldték átadván neki az én dolgaimat azzal, hogy vigye vissza anyámnak. – Akkor aztán elvezettek a fürdőterembe, ahol a borbély rendbehozta a hajamat s miután az osztályom egy szolgálója alaposan beszappanozott és megfürdetett, segített felöltönnem az egyenruhámat, amely már készen várt. Ezen szertartás után osztályom szolgálatban lévő őrmestere a tanulószobában megmutatta a helyemet, a hálóban az ágyamat és ezzel részemre megszűnt a külvilág 8 év tartamára, mert feladatom kizárólag az elméleti és gyakorlati tanulmányok elsajátítása volt a katonai tudományokban.

Visszatekintés a tanulóévekre. Az intézet leírása.

Hálátlan lennék, ha elhallgatnám, hogy fiatalságom és serdülőkorom említett 8 éve volt egész életem legszebb ideje.

Meg kell jegyeznem, hogy a nagy parkban 2 nagy tó volt nyáron fürdésre, télen korszolyázásra, valamint egy lovarda, az épületben pedig egy vívó- és egy táncterem.

A hálók nagyon tágasak és szellősek voltak, az ágyakban kettős matrac: egyik szalma, a másik gyapjú. A lepedők és párnák nagyon finomak, téli és nyári takarókkal.

I. Miklós cár látogatása

Az ágyneműek olyan jól karbantartottak voltak, hogy I. Miklós cár mondta Ferdinánd császárnak, aki vele volt az akadémia megsejtelése alkalmával:

„ – De Felség, ez egy luxus, amit én nem engednék meg az én kadétjaimnak, nehogy elpuhuljanak, hanem hogy legyenek erősek és edzettek.”

„ – Ez Mária Terézia császárnő szószerinti intézkedése volt az akadémia alapításánál” – válaszolt az osztrák uralkodó és folytatódott a szemle.

Ennek az volt az értelme, hogy az intézet így feladatszerűen jobban tud nevelni még a vezérkar és a kisegítőszervek számára is magas erkölcsi értékű, mondhatnánk arisztokratikus jellemű tiszteket, melyre a katonaiskolák általában hivatottak. – Ez az Akadémia, a Földrajzi Intézet, a Teréziánium a diplomáciai pályára készülő nemes ifjak szá-

9. Valószínűleg tollhíba néhány száz helyett. 1834-ben az akadémia növendékeinek létszáma 444 fő volt, s a 40-es években sem haladta meg az 500 főt.

10. Br. Ignaz Reinisch vezérőrmagy (később altábornagy) 1843, szeptember 23-án bekövetkezett haláláig volt az akadémia parancsnoka.

mára, a bécsi katonai mérnöki iskola voltak azok az erős oszlopok, amelyek tartották a katonai határőrszervezetekkel együtt az osztrák impérium hatalmát a múlt század második és a jelenlegi (XIX.) század első felében.

Elegendő fellapozni Nagy Frigyes és Napoleon hadjáratainak történelmét, hogy mindegyik oldalán megtaláljunk egy-egy nevet az intézetek növendékei közül, akik híressé váltak hőstetteik, diplomáciai sikereik vagy tudásuk révén.

A francia forradalom változást előidéző eszméi, változást eredményeztek a hadászatban és a katonai fegyverzetben is. A gőzgép alkalmazása a közlekedésben, a kémiai eszközök hadi alkalmazása és a lőszergyártás, megváltoztatta a katonai kiképzés menetét is.

A belső rend

Az intézeti élet alatt, annak minden egyhangúsága ellenére is megvoltak a szórakozásaink. A napi kétszeri séta a nagy parkban, a játékok, a katonai gyakorlatok, a különböző elméleti oktatások tanáraink részéről azt eredményezték, hogy az idő elrepült tőlünk, sőt sokszor szerettük volna megállítani.

Minden nap az előírt tisztálkodás után a mi gyönyörű kápolnánkba mentünk misét hallgatni, ahonnan reggelizni vonultunk. A reggeli tea vagy kávé volt kiváló ízű kenyérrel. 12 órakor volt az ebéd, délután 4 órakor uzsonna, 7 órakor pedig az elégséges vacsora, 9 órakor volt a takarodó. Nyáron 5-kor, télen pedig 6 órakor fujták az ébresztőt.

Minden évben az évvégi vizsgák után hosszú és kedélyes kirándulásokat tettünk a környező vidékre. Így például megnéztük a vas és acélöntödét Putten-ben, a papírgyárat Glognitz-ban, a Frohsdorff-i kastélyt, mely az orleáni királyi család székhelye volt és a Lajta melletti Fortenstein-ban¹¹ Eszterházy magyar herceg kastélyát. Itt a herceg intézője hatalmas banketten vendéglátott meg bennünket ízes ételekkel, válogatott gyümölcsökkel, édességekkel, finom borokkal stb. Megmutatták a középkori fegyverritkaságokat, amellyel a magyarok a törökök ellen harcoltak; a csodálatos festményeket a legjobb olasz mesterektől, a lovas felszereléseket ebből a korból; ágyúkat, melyekkel a kastélyt védték; egyszóval az összes szép dolgokat. A búcsúzásakor a herceg utasítására egy-egy doboz finom süteményt adott nekünk az intéző.

Az első mozdony megérkezése Bécsújhelyre. 1841.

Nem hagyhatom megemlékezés nélkül az első gőzmozdony megérkezését a mi kis városunkba, mely Bécs-ből jött s mely később átszelte a Semmering magas hegységét és ezzel megnyitotta az utat az Alpokon át az Adriai tengerre Trieszt végcéllal. Ha jól emlékszem rá, 1841. év aug. hónapjának valamelyik napján délután 1 óra volt. Az áldomáson ott volt a város és a környék egész lakossága. A falusiak keresztek és zászlókat hoztak, míg a polgárok nagy része feleségük és gyerekeik társaságában helyezkedtek el az állomás peronján és sűrű keresztvetés és imádság közt nézték a mozdony füstjét és a tüzet és amikor a füttyölést hallották azt hitték, hogy most jön a pokol összes ördögeivel.

Tisztté avatásom. 1842.

1842. szeptemberében érkezett meg az akadémiára az a császári rendelet, mely 85 növendék társamat 2. osztályú hadnaggyá és engem 4 növendék társammal különös kitüntetésként 1. osztályú hadnaggyá nevezett ki.¹² Meg kell jegyezni, hogy ezt a kitüntetést én azáltal érdemeltem ki, hogy 8 évi tanulmányaim alatt minden részleges, havi és évvégi vizsgánál első voltam osztályomban. Ez az eset a második volt az akadémián az alapítása óta eltelt 95 év alatt.

A kinevezési rendelet kihirdetésekor Reinisch tábornok, az intézet parancsnoka mind-egyikünknek átadott ajándékképpen egy egyenruhát, elegáns csizmával és fehérmeművel teli bőrröndöt mintegy vőlegényi kelengyét, a menetparancsot vagy menetlevelet a megfelelő pénzzel ezredünk székhelyéig, amelyet mi kiválasztottunk szolgálatunk megkezdésére. – Aztán elbúcsúztunk parancsnokunktól és összes tanárainktól, majd egymástól, egy erős meghitt ölelés után széjjel mentünk a Monarchia minden tája felé.

Engem a 72. gyalogezredhez¹³ osztottak be, mely Brassóban állomásozott. Anyám ugyanis itt lakott és így megérthető ide vágódásom, mivel szerettem volna őt és testvéreimet megölelni, akiket 8 hosszú év óta nem láttam.

Az utazás elég unalmas volt a katonai állomásokon keresztül egészen Temesvárig, ahol szerencsére találtam egy postakocsit, mely 2 napon belül indult. Utitársakat is kaptam: egy századost az én ezredemből és egy francia nevelőnőt, aki Nagyszeben-be ment.

Búcsúzáskor kitépott egy lapot albumából és ezt írta rá: „Szerelem nélkül neheztelés-től mentesen.” – s ez tanúságot tesz az ifjúság ártatlanságáról.

Megérkezésem az anyai házhoz. 1842.

Bécsből történt elutazásom utáni 12. napon megérkeztem az anyai házhoz. Az olvasó nem tudja elképzelni azt a leírhatatlan örömet, amit az én szerencsés megérkezésem okozott.

Rokonok és barátok meglátogatása

Az én anyám tele büszkeséggel kiváló eredménnyel végzett fia miatt, be akart mutatni régi barátainak és ismerőseinek, hogy megismerjenek engem azokon a helyeken és azok, ahol és akik apámat szerették. Mentünk tehát magyar módon meglátogatni őket: azaz egyik nap reggel megérkeztünk, egész nap ott voltunk, ott éjszakáztunk és csak másnap mentünk tovább.

Természetesen az idő vacsorákkal és ünneplésekkel telt el, ahol sohasem hiányzott a cigányzene, amely szórakoztatott bennünket dalokkal és tánczenével s amely csárdással fejeződött be reggel felé. Túláradó örömmel így látogattuk meg és így üdvözlöttük a Keresztes családot Réti -ben, Almásékat Zoltán-on, Kálnokyékat Köröspatak-on stb.¹⁴

12. A császári-királyi hadseregben a hadnagyi rendfokozat két osztályra tagolódott, amelyek között csupán fizetési különbség volt, a beosztásukat illetően azonosak voltak. A 2. osztályú hadnagyi rendfokozat a zászlósok hadnaggyá emelésével keletkezett.

13. Az eredetiben 72. gyalogezred szerepel, ami nyilvánvalóan tollhiba, hiszen ekkor nem is volt ilyen hadrendi számú ezred. Valójában a 62. (Wacquant-Geozelles) sonyalozezredbe került Czetz.

14. Réty, Étfalvazoltán és Sepsiköröspatak, valamennyi Sepsiszentgyörgy közelében található falvak.

15. Az Alsócsernátonban élő Székely János másodkapitányként vonult nyugállományba a 11. (Székely) huszárezredből, 1813-ban.

Csernáton-ban nagy örömmel fogadott apám régi harctéri társa Székely huszárszázados¹⁵, kivel együtt volt a Napoleon elleni hadjáratban 1814 és 15-ben, valamint a Benkő család.

Ez a győzelmi körút – akkori csekély érdemeimhez mérten Brassóban végződött az előre kijelölt napon.

Jelentkezem a zászlóalj parancsnokná1. 1843.

A következő napon jelentkeztem szolgálatra a Vacquant Gozelles ezred III. zászlóalj parancsnokánál Biedersfeldi Binder örnagynál¹⁶ aki egy magas termetű, harcias kinézésű férfi volt. Nagy szeretettel fogadott és a 3. század parancsnokához küldött bemutatkozásra és utasítások átvétele végett.

Első őrség

A következő napon már megtartottam az első őrszolgálatot, majd aztán – a szokásokhoz híven – a szalonba egy kiadós vacsorára meghívtam összes bajtársaimat, mely ébresztőig tartott és ahol tagjául fogadott az a tisztikar, ahová beosztottak.

Első őrszolgálatom után 4–5 napra rám került a sor szolgálatra a katonai kórházban, mely a belváros egy mellékutcájában volt. Ott a zászlóalj 50-60 betegét kezelte az ezred másodorvosa, aki naponként megtartotta az orvosi vizsgát, a kezelést, diétát; a kórház gyógyszerárában készítették az orvosságokat s a kórházban főztek is a betegek számára; a gyógyszerész, a szakács és segédje egyaránt katonák voltak. Az orvosnak századosi rangja volt. A könyvvezetés és bevásárlás az őrmester feladata volt, aki az én időmben jó matematikus volt, de nagyon részeges.¹⁷

Elképzeltető hogyan nézett ki az a rendetlen számadás, mikor az adagokat negyed és nyolcadrészekben rendelték és az elszámolást mindig egész részekben kellett megcsinálni. Ritka volt tehát az olyan kórházparancsnok, akinek nem kellett volna saját zsebéből kiegyenlíteni három hónap után a deficitet, amelyet a jó őrmester számadásai mutattak. – Ámde megtalálta a kárpótlást a kijelölt tiszt abban, hogy e 3 hónap alatt minden más

16. Binder Tivadar megyesi szász születésű katonatiszt, aki már a napóleoni háborúkban is tisztként szolgált az alakulatnál, 1848 elején ezredesként az ezred parancsnoka lett. Esküt téve az alkotmányra 1848 októberében ugyan a honvédsereg szolgálatába állt Pesten, de január elején nem követte a fővárost elhagyó magyar csapatokat. 1850-ig meghagyták ezredparancsnoki pozíciójában. Az ezred neve helyesen Vacquant-Geozelles, amely az ezredtulajdonost jelölte. (A császári-királyi hadsereg ezredeit hadrendi számmal és az ezredtulajdonos nevével együtt jelölték, de elsősorban a nevével, s kevésbé a hadrendi számmal emlegették az alakulatokat.) Az ezredtulajdonosok az uralkodóház vagy a dinasztiaával szövetségi viszonyban lévő külföldi uralkodóházak tagjai, illetve a császári-királyi hadsereg kimagasló szolgálataikért ezzel jutalmazott idősebb tábornokai voltak. Az ezred irányításába ugyan ekkor már nem szólhattak belel, de még jócskán maradtak a mindennapi életet szabályozó előjogaik, még a tisztek kinevezése, illetve előléptetése terén is. Az ezred tulajdonosa 1843-ban br. Theodor Vacquant-Geozelles tábornagy volt, ekkor már évek óta nyugállományba helyezve. A következő évben bekövetkezett halála után August Turszky altábornagy lett az ezredtulajdonos, s az alakulat katonái a szabadságharcban Turszky-bakák, illetve Turszky honvédek néven küzdöttek.

17. A császári-királyi hadseregben a katonasorvosok tisztí jelleggel bíró katonai tisztviselők voltak, nem valóságos tisztek. A sorolyozvezredekben – így Csetz alakulatában is – 1 ezredorvos, valamint 3 főorvos és 10 alorvos teljesített szolgálatot, utóbbiak szétszórva az alegységek között. Az ezredorvos alszázadosi, a főorvosok főhadnagyi, az alorvosok alhadnagyi fizetést húztak, de tisztí kardbójt viselésére csak az ezredorvosnak volt joga. Csetz a rendfokozat említésénél a honvédseregben alkalmazott gyakorlattal keverhette össze a dolgot, ahol valóban századosi rangot viseltek a zászlóalj főorvosai.

szolgálat alól fel volt mentve, ami nem volt megvetendő olyan kemény télben, mint amilyen ebben az országrészben uralkodott december, január és február hónapokban.

Gyakorlati kiképzés

Miután befejeztem ezt a vezénylésemet, újra jelentkeztem csapatszolgálatra. Ez most abból állott, hogy a katonákat a legegyszerűbb katonai ténykedésre kellett tanítani, mint amilyenek voltak a zártrendű gyakorlatok században és zászlóaljban, riadó és más aprólékos semmiségek, mely dolgok őszintén szólva nem vonzhattak egy Akadémiából frissen kikerült tisztet.

Hegyi határszolgálat

Így telt el két-három hónap és májusban századom egy különítményével a Tömös-i szorosba küldtek. Jobb megértés végett le kell írnom, hogyan történt a szorosok és hegyi ösvények őrszolgálatára ezen a területen, ahol két fontos állami és több gyalogút volt, mely összekötötte Erdélyt Romániával és Moldvával Brassó és Bukarest között.

Brassó, melyet Kronstadt-nak is hívnak, a legnépesebb és a legiparosodottabb városa Erdélynek 30-35000 lakossal¹⁸. Gyártanak vásznat, fonalat, melyeket nagy festődékben itt festenek és innen szállítják az összes vármegyékbe éppenúgy, mint a gyarmatárút, a cukrot, a teát és a kávé. A város egy szűk völgyben fekszik, melyet a Kárpátok nyúlványai öveznek és amely hegylánc 100-150 km-re DK-re a Bucsecs-ban csúcsosodik ki 11 000 láb (2506 méter) magasságban örökhóval fedetten. A Kárpátok ezen nyúlványain, éppenúgy mint Délamerikában, a hegyi patakok ezrei szűk völgyeket képeznek és így rohannak le és az egész hegyláncot áthatolhatatlan fenyő és egyéb fából álló erdő borítja. – Az itt átvezető utakra rendelt őrségnek feladata volt tehát, hogy megakadályozza a csempészt, a határmenten biztonságát őrökdjék és szembeszálljon a betörő fegyveres banditákkal, a két ország közti közlekedést biztosítsa kiváltképpen nyáridőben, mikor a Bukarest-i és Jassi-i tehetős előkelőségek a környék ásványfürdőiben, mint Borszék, Elő-Patak, Mehádia stb. kerestek üdülést és jöttek megrongált egészségük helyreállítására.

Brassónál a Kárpátok említett nyúlványa lezárja egyik oldalon a szép és termékeny síkságot, helyesebben Háromszék alpesi fennsíkját, míg a másik oldalon a szintén termékeny völgyet, az erdőborította Barcaságot, avagy a szász síkságot. Ezeken az Olt folyik keresztül kristálytisza vizével Fogaras felé. – Az említett Kárpátnyúlványon egy kis erőd volt, mely uralta Háromszék és Barcaság síkságát; a Fogaras-i erőd pedig az egész Olt völgyet a Vöröstoronyi szorosig, amelyen keresztül folyt az Olt Romániába és vezetett a főközlekedési vonal Nagyszebenből.

Az én szolgálati körzetem Tömös-től Töröcsvárig terjedt, melyet 15 naponként kellett lejárni és amelyet az ottani alacsony termetű lovakon tettünk meg. Ezeket használtuk öszvérek helyett.

Ténylegesen szép teljesítmény volt lovagolni az őserdőkben a szűk és meredek csapásokon és keresztülhatolni a gyors rohanású patakokon.

18. A város valóban a legnépesebb volt Erdélyben, de a történeti demográfiai vizsgálatok legmerészebbike is csak 25.000 főre teszi a lakosságát az 1840-es években. Az 1850-es népszámlálás során 21.571 állandó lakost regisztráltak Brassóban.

MAGYAR

HADNYELVTAN

a' osászárí királyi

osztíriai hadsereg tisztjei számára

írta

Csetz J.,

es. kir. 62-dik számú n. Tursky lovag, gyalog sorozredli hadnagy.

Pesten, 1844.

Nyomtatta Trattner-Károlyi.

12

Neuens arten.

Da, nehmt! Trinkt ein Glas Wein,
aber laßt ab vom Branntwein.
Der Branntwein ist ein schädliches
Gift, das alle Gäfte des Menschen
aufzehrt, bis er endlich marstig
dahin sinkt.

Zeige er mir das Menage-Büchjel.
So ist es gut.
Warum ist der heutige Einkauf nicht
eingetragten worden?

Für diesmal will ich es ihm ver-
zeihen, aber ein andermal ver-
ze ich ihn dem Compagnie-Com-
mando anzeigen.

Er fängt überhaupt an, seit eini-
ger Zeit nachlässig zu werden.
Schäm' er sich und folg' er dem
Beispiele seiner bessern Kamerad-
en.

Bei Beführung der Zimmer § 5.

Das Zimmer ist wenig in Ordnung.
Im Allgemeinen ist schlecht aufge-
bettet.

Warum entfernt ihr die Bettstätte
nicht von der Mauer, um das
Zimmer auszukehren, wie es sich
gehört.

Szólás m. dok.

Ime! igyek kend egy pohár bort,
de hagyd fel az égetborral.
Az égetbor (pálinka) lassan emész-
tő méreg, mely az ember min-
den nedvét úgy rongálja, hogy
végtere csontjaiban a' velő is
elszárad.

Mutassa ön az étvársulat könyvét.
Jól van így.

Miért nem írta be a' máj vásár-
last?

Most az egyszer megengedem,
de ha még egyszer úgy találom
önt Kapitányának megjelentem.

Ön egy idő óta igen szorgalmat-
lan kezd lenni.

Szégyenlje magát és kövesse in-
kább jobb bajtársainak példá-
ját.

A' szobavizsgánál.

Egy altiszt és két katona képezte kíséretemet. Meg kell említeni, hogy minden élelmet és lótapot magunkkal kellett vinni a szabadban történt éjszakázás miatt, de amellet mindig készen kellett lenni a csempészek támadására, akik itt szép számmal voltak.

Az őrárat 4 napig tartott Tömös-től (Felsőtömös) Rosenau községig (Barcarozsnyó) és aztán még 2 napig Torzburgig (Töröcsvár), amelynek nyugati oldalán magas hegyek között szaladt le a Zernest, hogy elérje az Oltot. Ez volt szolgálati körzetem határa és innen vissza kellett menni kiindulási helyemre Tömös-re (Felsőtömös) ugyanazon az úton.

Így telt el 3 hónap és ha nem olyan szíves a határőrvidék mérnökének felesége és nem olyan barátságos a lelkész, bizony szomorú időszaka lett volna ez az idő életemnek, habár volt elég időm levelezést folytatni egy görög lánnyal és félig elkészítettem egy könyvecskét: Magyar Hadnyelvtan címen.

Magyar Katonai Nyelvtan. 1845.

Küldetésemet befejezve visszatértem Brassóba és a következő másfél év alatt minden valószínűség szerint jól teljesítettem szolgálatomat, mert ezredparancsnokom a Buda-Pesth-en állomásozott II. zászlóaljhoz helyezett át zászlóaljsegédtisztné.¹⁹

A polgárőrség szervezése Buda-Pesth-en. 1845.

A fővárosban szervezés alatt állott gróf Széchenyi, ezen nagy hazafi kezdeményezésére a Nemzetőrség és a harcászati alapismeretek, valamint a céllövészet oktatására engem jelöltek ki. – Én Széchenyinek ajánlottam azt a Katonai Nyelvtant, amit Brassóban kezdtem el és Buda-Pesth-en fejeztem be²⁰ és amely nekem egy ajándéklovat eredményezett, amelyre szükségem is volt szolgálatom ellátásánál.

1846.

Kb. 1846-ban zászlóaljamat Karlsburg-ba²¹ küldték. Azon zászlóaljat váltottuk fel, amelynél én annakidején katonai szolgálatomat megkezdtem. – Így kerültem megint vissza Erdélybe élvezni az életet a város erődjében, mely a Maros mellett volt és 2 zászlóalj és 2 üteg számára épült.

19. Ez a beosztás nevével ellentétben igen tekintélyes állás volt, kifejezetten fiatal, törekvő tiszteket választottak ki ellátására, akik további előmeneteliükhez nagyon értékes gyakorlati tapasztalatokat szerezhettek, és gyümölcsözőtíthető kapcsolatokat alakíthattak ki a katonai vezetés, illetve a társasági élet felső köreiből. Az áthelyezésre parancsot adó ezredparancsnok Karl Liebler von Asselt ezredes volt, aki a szabadságharc során tábornokként és dandárparancsnokként harcolt a honvédsereg ellen végig a magyarországi hadszíntéren. Czetz új zászlóaljparancsnoka Széth János őrnagy volt, akit alezredesként 1848 nyarán a megalakult 10 honvédszászlóalj főparancsnokának nevezett ki a magyar kormány, de szeptemberben elhagyta szolgálatát és Lieblerhez hasonlóan a Magyarországon harcoló császári csapatok soraiban harcolt a honvédsereg ellen.

20. Czetznek ez a munkája sokkalta nagyobb jelentőséggel bír, mint azt ez a számszerű emlékezés sejteti. Czetz Károly kiadásában megjelent mű pontos címe „Magyar hadnyelvtan a császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára”. Kitűnően használható kézikönyvnek bizonyult, amely amellet, hogy német-magyar katonai szakszótárként volt használható, ragyogó pedagógiai érzékkel megalkotott példabeszédekkel segítette a tiszt legénységgel való kapcsolattartását. E könyve kapcsán merült fel Czetz meghívása a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé, amely ugyan végül is nem valósult meg, de Mészáros Lázár ekkor figyelt fel a fiatal tisztre. (Könyvének értékelésére lásd bővebben: Nemeskürty István: „Kik értek halálra szent Világyszabadság”, Budapest, 1977. 33-38. oldal)

21. Gyulafehérvár

Itt voltunk 4 vagy 5 hónapig, majd a Küküllő partján fekvő Erzsébetvárosba mentünk, ahol engem felejthetetlen anyám várt, mivel tudta, hogy beteg vagyok és jött engem ápolni. Itt közvetlen előjáróm Nipp őrnagy²² gondos figyelemben részesített bennünket. Igen kellemes ismeretségeket kötöttünk magyar családokkal, akik Marosvásárhelyen laktak, így többek között Mikes grófékkal.

Miután az akadémia elvégzésétől számított 4 esztendő eltelt és mert már elegendő gyakorlati tudással rendelkeztem, Nagyszebenbe mentem a hadtestparancsnoksághoz engedélyt kérni a vezérkarhoz való felvételre.

1846. Bécs, vezérkar

1846 májusában érkeztem Bécsbe. A vezérkar főnöke, Ramming tábornok,²³ a Térképészeti Intézetbe osztott be, melynek főnöke Weiss őrnagy volt.²⁴ – Ő egy térképrajzoló asztal mellé rendelt, hogy ott a vezérkari tisztek által tanulmányozott terep egyik részének másolatát készítsem el abból a célból, hogy tökéletesítsem magam a térképrajzolásban.

1847.

Így telt el ez az év. Következő évben a csillagászati számításokat kellett megismétel-nem ugyanezen beosztásban. Két-három hónapot töltöttem így el s akkor betegségem miatt félbe kellett szakítanom munkámat; kórházba utaltak, ahol Dr. N., de különösen segédorvosának, Hauska sebésznek célszerű kezelése folytán felépültem.

Ők küldtek el egy hónapra a Vöslau-i gyógyfürdőbe.

A Fényes-féle Magyarország általános-statisztikájának lefordítása

Júniusban azonban teljesen egészségesen megkezdtem szolgálatomat az említett intézetben, ahol a vezérkar főnöke rendelkezése a Magyarországról szóló hatalmas statisztikát kellett lefordítanom, melyet Fényes professzor állított össze, nemrég jelent meg Buda-Pesth-en és amely a maga nemében a legtökéletesebb mű volt.²⁵ Ez a munka elfoglalta majdnem az egész év hátralévő részét. – Munkámmal meg volt elégedve Ramming tábornok parancsnokom, akit a következő évben parancsnokául jelölték ki a magyar forradalmi mozgalom leverésére kiállított osztrák hadseregnek.²⁶

1848.

Múltak a hónapok, míg aztán 1848 februárjában kitört a nagy forradalom Páris-ban, egész Németországban és Magyarországon is, mely Metternich herceg bukását eredmé-

22. Franz Nipp őrnagy abban az évben lett a zászlóalj parancsnoka. 1849 tavaszán Itáliába vezényelték, ott is halt meg alezredesként 1849. augusztus 9-én.

23. Czetz rosszul emlékszik, hiszen a vezérkar főnöke ebben az időben Heinrich Hess altábornagy volt. Wilhelm Ramming von Riedkirchen ekkor vezérkari százados, majd őrnagyként volt előjárója Czetznek.

24. Anton Weiss vezérkari őrnagy, aki az intézetnek csak az egyik részlegét, a rajzoló irodát vezette.

25. Fényes Elek: Magyarország leírása című munkájáról van szó, ami Heckenast Gusztáv kiadásában jelent meg Pesten, 1847-ben.

26. Czetz itt téved, Ramming alezredesként, illetve ezredesként vett részt a szabadságharc leverésében, de csak 1849 tavaszától. Haynau főparancsnoksága alatt a Magyarországon harcoló cs.k. hadsereg vezérkari főnöki tisztségét látta el, sajnos a honvédsereg kárára egészen kiválóan.

nyezte és új alkotmányt és minisztériumot adott Magyarországnak Ausztriától függetlenül gróf Batthyány Lajos vezetésével, kinek segítői voltak: Kossuth, Eszterházy herceg és Mészáros tábornok hadügyminiszter, a bátor huszárezredek, akit tábornokká neveztek ki.

Mindezek a kinevezések Ferdinánd császártól és törvényesen megkoronázott magyar királytól szentesített régi alkotmány értelmében s az egész ország lelkesedése közepette az új osztrák minisztérium helybenhagyása és megerősítése mellett történtek a nép lelkes tapsaitól kísérve. Ezeket a népeket ugyanis lánggra gyújtotta a szabadság lehetete és Kossuth Lajos rendkívüli ékesszólása.

Mészáros Bécsben

Mészáros új hadügyminiszter visszaérkezett Milánó-ból, ahol az általánosan ismert Radetzky tábornagy parancsnoksága alatt harcolt Károly Albert ellen. Bécsbe érkezve tárgyalt az osztrák hadügyminiszterrel²⁷ és kérte, hogy engem küldjön Buda-Pesth-re az ő rendelkezésére. Kérését azonnal teljesítették. – Parancsot kaptam tehát, hogy Magyarország hadügyminiszterének álljak rendelkezésére és kísérem őt Buda-Pesth-re. Így kerültem én felsőbb rendeletre Bécsből Buda-Pesth-re ez év júniusában. Nem is tértem vissza ebbe a vidám városba 1849-ig, amikor mint menekült szöktem át rajta, akit kötélt általi halálra ítélték.

Buda-Pesth-en Mészáros hadügyminiszter közvetlenül Klauzálnak rendelt alá, aki a magyar hadsereg vezérkarának volt a főnöke²⁸. Klauzál a bécsi katonai mérnöki akadémiát végezte és utána elegendő ideje volt az elméleti és gyakorlati tudás elsajátítására a hadászatban és a harcászatban; ezenkívül lelkes hazafi volt és őszinte barátja Mészáros hadügyminiszternek.

A magyar vezérkaron belül én a topográfiai osztály vezetője lettem; – ide tartoztak az összes menettervek és a tábori erődtések, melyeket mind meg kellett teremteni, de hiányzott a megvalósításukhoz szükséges idő.

Klauzál maga is elmerült a munkában, de nem voltak kellő munkatársai, miáltal a munka nagyon lassan haladt előre, pedig az ország általános helyzete sok erőt, tevékenységet és különös képességet követelt.

Udvari kamarilla

Az országot forradalomba tulajdonképpen az Udvari Kamarilla intrikái kergették. Ez a Kamarilla nagyrészen császári és királyi hercegekből és hercegnőkből állt, akikhez csatlakoztak a szolgálékú, de tekintélyes tábornokok és Metternich herceg régi kipróbált hívei. Ez a Kamarilla elérte azt, hogy az agg uralkodó visszavonta Magyarországtól és a birodalom többi országaitól minden – császári rendeletek formájában – tett ígéretét, amelyek 1848. márc. 15. óta már megvalósulás alatt állottak és hogy lemondott a trónról unokaöccse, Ferenc József, Ferenc főherceg és Zsófia főhercegnő fia javára. Mivel azonban a hadsereg még nem volt felkészülve egy sikeres háborúra, Ferdinánd császárt Innsbruck-ba költöztették és Magyarországnak, valamint az osztrák örökös tartomá-

27. Az április 30-án hivatalba lépett Theodor Baillet de Latour tábornakról van szó, akivel Mészáros május 20-án tárgyalt.

28. Klauzál József őrnagy a Hadügyminisztérium II. osztályát vezette (katonai elhelyezési és mozdítási osztály), amely valójában csak a vezérkar csfájának volt tekinthető. A honvédsereg vezérkari testületét csak novemberben alakították ki, s decemberben állt fel a hadügyminisztérium tábornoki osztálya.

nyoknak tett engedményekről szóló rendeleteket felfüggesztették; az intézkedések végrehajtására Windischgrätz herceget, mint az osztrák hadsereg parancsnokát nevezték ki.

Ferdinánd császár alkotmány és szabadság rendeleteinek felfüggesztése

Egyidejűleg utasították a horvát bánt, hogy 12-13000 főnyi sereget alkotva Magyarország fővárosa, Budapest ellen vonuljon és foglalja azt el, oszlassa fel az országgyűlést és alakítson katonakormányt, mely csak az osztrák hadsereg parancsnokának tartozik engedelmességgel, függessze fel az alkotmányt s az érvényben lévő törvényeket és hirdessen ki ostromállapotot.

Ostromállapot

Ugyanakkor felbujtatták délen a fellázadt szlávokat és rácokat, hogy kergessék el a magyar tisztviselőket és harcoljanak a magyar csapatok ellen. Egyidejűleg ügynököket küldtek az oláhokhoz és szászokhoz is, hogy folytassák a magyarok elleni kegyetlenkedéseket és pusztításokat az erdélyi városokban és falvakban, valamint a nemesi kastélyokban és vakon engedelmeskedjenek Urbán ezredesnek²⁹, aki szintén az Udvartól kapta az utasításokat. – Mindezek a magyar minisztérium semmibevevésével történtek, melynek tagjait, mint felkelőket, illetve lázadókat szintén üldözniök és bebörtönözniök kellett.

Honvédelmi bizottmány

Ez hadüzenet volt! És érthető, hogy kihívták Magyarország törvényes ellenállását s hogy az országgyűlés egy honvédelmi bizottmányt alakított, melynek elnöke Nyári Pál lett,³⁰ míg a lelke pedig Kossuth volt.

Az egész Nemzetőrséget fegyverbe szólították és beosztották az országban állomásozott magyar gyalogos és lovas serezekbe, új alakulatokat képezvén ezáltal.

A nemzeti hadsereg első alakulatának szervezése

Néhány nap alatt a haza védelmére a hadsereg létszáma így tekintélyesen megnövekedett, elérvén kb. az 50 000-es létszámot.³¹

Legszámasabb volt természetesen a fővárosban, amelynek védelmére a leggyorsabb intézkedések voltak szükségesek. Ennek az alakulatnak a mémőkeit megbízták Buda tábori erődítéseinek tervezésével és kivitelezésével, hogy a horvát csapatok előnyomulását meg lehessen majd állítani. E célból munkába hívták az egész lakosságot s ez lelkesen íetett saját szerszámaival a sáncok építésére, mely munka éjjel-nappal folyt. Valóban nagy-szerű látványt nyújtottak a főurak, ahogy feleségeikkel, leányaikkal, valamint a grófnők

29. Karl Urban (1802-1877) alezredes a 2. oláh határőrgyalogezred területén szervezte meg az Észak-Erdély fel-dúló román népfelkelést, amit császári szolgálatba állított. Ezredesi előléptetéssel jutalmazták érte, s az erdélyi császári-királyi haderő legtevékenyebb dandárparancsnoka lett.

30. Nyári Pál (1806-1871) valójában csak az ideiglenes kormány szerepét betöltő testület helyettes elnöke volt, aki Kossuth távollétében adott ki rendeleteket, többek között Czetz számára is.

31. A magyar haderő létszámára helyesen emlékezett Czetz, ellenben összetételére nem. A mozgósított nemzetőr-séget nem osztották be a serezekbe, igaz, hogy a legértékesebb alakulataik átszervezésével a honvédsereg új, ütőképes egységekkel növekedett.

és bárónók csákánnyal, lapáttal, kereskedők egész családjaikkal és a szomszédos falvak parasztaival elvegyülve nagy lelkesedéssel földet ástak és barrikádokat emeltek néhány nap alatt pár katonamérnöknek és fiatal diáknak szakszerű vezetésével, kik közül az utóbbiak jövőendő pályájukra gyakorolhatták magukat – öregek és fiatalok, nők és gyermekek, parasztok és arisztokraták egyaránt példát adtak a nemzeti ügy iránti lelkesedésben és magatartásban; többen felajánlották ékszereiket, a kereskedők pénzüket, a nemesek lovaikat és mindent, amit birtokaikon nélkülözhetőnek tartottak a Haza oltárára.

Mindez Kossuthnak a országgyűlésben és az ország különböző helyein elhangzott lelkesítő beszédének volt az eredménye és azé a propagandáé, amelyet az általa alapított újság a „Kossuth Hírlap”-ja valósított meg.

Csak hogy hiányzott a tüzéségünk.

A Neu Gebäude ostroma és elfoglalása

Azután összegyűjtötte a jogászokat és tudtukra adta, hogy az új épület (Neu Gebäude) raktáraiban nagy mennyiségű ágyú, puska, kard, töltény és egyéb felszerelés van, amiket csak éppen birtokba kell venni. Tényleg néhány óra leforgása alatt meg is történt ez, mert az őrség csak gyenge ellenállást fejtett ki.

1848. június

A diákok serény munkájának eredményeként kötelek segítségével kihúzták az ágyúkat az utcára, míg a lakosság pedig lovakat szerzett a városból, mely nem volt nehéz, mivel szegények és gazdagok önként ajánlották fel a sajátjaikat.

Kossuth visszatér 30 000 önkéntessel

Az osztrák hadsereg volt tisztjei gyorsan betanították a fogatolással együtt a főtereken a diákokat az ágyúk kezelésére, miáltal 30 órán belül 12 teljesen felszerelt ágyú állt rendelkezésre Buda sáncain. Hallatlan hőstett volt ez és látni kellett, hogy el is higgye az ember. Olyan nagy volt Kossuth nagyszerű ékesszólása folytán keletkezett honfiúi lelkesedés, hogy 4 nap alatt 30 000 főnyi magyar érkezett a fővárosba kaszákkal, csákányokkal felszerelten, hogy harcoljon az áldozatra kész ifjúság oldalán.

Jellasic elönyomul 15 000 horvátal

Tényleg közeledett Jellasic 15 000 horvátjával és néhány előrsi csatározás után megkezdődött a rövid ideig tartott ágyúzás, mely elegendő volt ahhoz, hogy a bán gyalogságát megfélemlítse. A mieink viszont már türelmetlenül várták, hogy megütközhesse a gyűlölt horvátokkal, kitörtek tehát a sáncokból szuronyrohamra. Olyan dühvel támadtak az ellenségre, hogy ez fegyvereit eldobálva rendetlen futásnak eredt; betetőzte a sikert a hirtelen összeállított lovasságunk megjelenése is, amely eredményesen üldözte a megfutamodott horvátokat. Vezérüket is csak gyors lova mentette meg a fogságba eséstől. Így jutott el Jellasic Ausztriába Schwechat-ig.³²

32. Itt az események időrendje eléggé keveredik, ráadásul Czetz összemosza a Pákozdnál és a fővárosban lezajlott eseményeket, amelyekről csak hallomásból értesülhetett, mivel ebben az időben Mészáros segédtisztejként a bácskai hadszíntéren tartózkodott.

1848. június

Ezen győzelem után a sorlovasságot bízták meg az üldözéssel s a honvédelmi bizottmány pedig, nagy buzgalommal hozzálátott a 30 000 ember kiképzéséhez, akiket Kosuth hozott, hogy ez legyen a jövőendő magyar hadsereg magva.

Így kezdődött a szabadságharc! Magyarország kényszerítve volt évszázados jogainak megvédésére s el is határozta, hogy győz vagy meghal ebben az egyenlőtlen harcban.

A polgárháború kitört és dühöngött az egész országban, Horvátországban éppenúgy, mint Szlavóniában és Erdélyben. Erős lelkűnek kellett lenni annak, aki nem ájult el ennyi ellenség láttán, akiket titokban és nyíltan is segítettek törekvésükben, hogy tönkretegyék és megsemmisítsék a magyarságot. Mészáros hadügyminiszter határozott utasítást kapott az országgyűléstől, hogy álljon élére annak a magyar haderőrésznek, amely délen harcolt a rá-cok ellen, akik Szent-Tamás-nál beásták magukat ¹³

1848. július Szent-Tamás, Verbász

Útnak is indult vezérkarával és segédtisztjeivel Jellasich veresége után néhány nappal. Így kezdődött számomra a harctéri szolgálat. Néhány nap alatt Verbász-ra, a mieink táborába értünk, mellyel szemben a Szent-Tamás-i tábor volt.

Néhány napig tartott felderítés után a sáncok megrohanását július 3-án hajnalra határoztuk el. ¹⁴ Az egész vezérkar és a csapatok segédtisztjei este nyolc órára voltak be-rendelve a parancsnokságra az utolsó parancsok és utasítások átvételére.

Szenttamási támadás terve

Minden pontosan történt és 1/4 9-kor Klauzál alezredes el kezdte diktálni az intézkedéseket. Azt hittük – a tábornok és én –, hogy ez a munka legkésőbb 10 órára befejeződik. Nagy volt azonban meglepetésünk, amikor a tábornok pont éjfélkor átküldött megkérdezni, hogy készek-e az utasítások az aláírásra és közölhető-e a támadás az érdekelt alakulatokkal, amelyet hajnali 3 órakor kellett megkezdeni. Mészáros tábornok meglepődve a késés miatt, 3-4-szer megismételte utasítását, hogy minél előbb fejeződjék be az ügy. Klauzál azonban megint el kezdett diktálni egy parancsot a könnyű tábori erődtítésre és ezzel szoros kapcsolatban lévő sánc-megrohanásra néhány más megjegyzéssel egybekapcsolva a 3 fegyvernem harcára vonatkozóan. Így tehát a tábornok többször ismételt parancsa nem teljesülhetett anélkül, hogy ne eredményezzen visszás belyezetet. Elhatározták tehát, hogy segédtiszteket küldenek a csapatokhoz, hogy azok az adandó jelre kezdjék majd meg támadásukat.

Főnökünk, Klauzál mérnök, közben zavartalanul tovább folytatta utasításai kiadását s így érkezett el a hajnali 2 óra, amikor is Mészáros elküldte segédtisztjeivel az intézkedéseket aláírás nélkül, 3 órára jelölve a megindulást; ám ebben a késői órában alig tudták azokat már elolvasni a csapatparancsnokok és még kevésbé juthatott el a magyarázat az alsóbb vezetőkhez. Így indultunk el Szenttamás felé: a gyalogság félig álmosan, a lovak fáradtan a várakozástól.

33. A földsáncokkal megerősített Szenttamás volt a bácskai szerb felkelők legfontosabb támpontja, amelyet 1848. július 14-én, majd augusztus 19-én is hiába ostromoltak a Bechtold altábornagy vezényelte kormánycsapatok.

A csorba kiküszörlésére utazott le Mészáros hadügyminiszter a főparancsnokság átvételére, augusztus 27-én.

34. Valójában szeptember 21-én történt meg Szenttamás harmadik, s ezúttal is sikertelen megrohanása.

Mégis akadálytalanul elértük 4-5 kilométerre megközelítve a falut, mely a sáncoktól délkeletre feküdt; itt megpihentettük a gyalogságot. A lovasság azonban a falu felé vágatott megakadályozni, hogy az ellenség a környékből erősítéseket kaphasson, míg a gyalogág a Verbász és Szenttamás közötti csatornaátjárót őrizte.

A felfejlődés némi késedelemmel ment végbe, úgyszintén az elhelyezkedő 4-6 lövegnek a beállítása is, melyeknek a sáncokat kellett löniök. A gyalogságnak alig a fele fejlődött fel csatasorba, amikor az ellenséges sáncokból elkezdtek az ágyúzást és a gyalogági tüzet, mert nemcsak a nyári korai virradás hiúsította meg a meglepést, amelyre Klauzál számított, hanem az is, hogy a késedelem elegendő időt adott az ellenségnek arra, hogy erősítések érkezzenek.

Gyerünk, – mondtam 9 és 10 óra közt. – A rácok tüzérsége a sáncokban lévőekkel együtt kezdett el tüzelni. A mieink válaszoltak rá, de a tábornok azt gondolta, hogy nagy áldozatba kerülne most megrohanni a sáncokat, így tehát inkább folytatta az ágyúzást elrendelve, hogy a gyalogság a csatornába és a mezőkön átfutó árkokba húzódjék meg. – Ő és tisztjei lóháton maradtak, hogy az ellenség mozdulatait megfigyeljék. Aztán parancsot adott, hogy a lovasság és az ezt kísérő 2-3 löveg hagyjon fel azzal a kísérlettel, hogy a faluba behatoljon abból a célból, hogy ott elvágja a sánc védőinek visszavonulását. Ezzel szemben teljes rendben megkezdődött a lassú visszavonulás a verbászi táborba, útközben zsákmányul ejtven 60 szekér élelmet és lőszert. – Délután 2 órára értünk a táborba a zsákmánnyal anélkül, hogy veszteséget szenvedtünk volna; se halottunk, sem sebesültünk nem volt. (Szent Tamást 6-8 hónapra rá foglalta el a hős magyar tábornok, Perczel Mór).³⁵

De a lelki kihatása ennek a vállalkozásnak katasztrofális volt. A Honvédelmi Bizottmány visszahívta Mészárost és tisztjeit a minisztériumba, ahol újabb feladatok vártak rájuk.

Visszatérés a fővárosba

Néhány nap alatt visszatértünk a táborra alakult fővárosba,³⁶ ahol éjjel-nappal jöttek-mentek az újonnan szervezett és felszerelt nemzetőrség gyalogos és lovas egységei; itt szervezték a három fegyvernemet és küldték szét a csapatokhoz kiegészítésre. A természetes zavar közepette némi reményre jogosított az a tény, hogy gróf Batthyányi Lajos miniszterelnök érélyes intézkedései folytán a magyar hadsereg kezében maradtak Komárom, Pétervárad (Lipótvár) erődei és fegyverraktárai, tömve fegyverrel, lőszerez és amelyeknek parancsnokaiul olyan honfiakat neveztek ki, mint Klapka, Stein báró, Asbóth stb.³⁷

35. 1849. április 3-án.

36. 1848. szeptember 30-án.

37. Klapka György és Stein Miksa ezekben a napokban kapta meg vezérkari őrnagyi kinevezését, de egyikük sem volt várparancsnok. Klapka Komáromban, Stein Péterváradon volt erődítési igazgató (a várak műszaki főnökei), pozíciójukban valóban szerepük volt a várak megtartásában. Asbóth Lajos viszont semmilyen szerepet nem játszott a váraknál (élettrajzát lásd: Bóna Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban*. Budapest, 1983. 93. oldal). Lipótvár megőrzésében erődítési igazgatóként br. Mednyánszky László őrnagy játszott szerepet. Komáromban br. Majthényi István, Péterváradon Hentzi Henrik vezérőrnagyok, Lipótváron Thanhoffer Ferenc alezredes voltak a várparancsnokok 1848 őszén. 1849 januárjáig valamennyien kiléptek a szolgálathól, Hentzi egyenesen a honvédsereg ellen harcolt a budai vár parancsnokaként.

A Honvédelmi Bizottmány rendelkezései

Minden megyébe kipróbált hazafiakat helyeztek előljárókul, kardokat, egyéb fegyvereket s löszert gyártottak és a magyar nép jelszavául választotta Kossuth újságját: „győzni vagy meghalni”, mert hisz már nyilvánvalóvá vált, hogy Windischgrätz osztrák vezér fel van hatalmazva s el is határozta, hogy eltörli az évszázados magyar alkotmányt és kiírt minden hazafit, aki föl mer lázadni brutális katonasága pusztításai ellen.

Windischgrätz kiáltványa

Már Bécsbe való bevonulása alkalmával agyonlövetett sok kiváló embert, mint a frankfurti német képviselőt, Blum Róbert képviselőt, a népnek még másik két kiküldöttét és a Parlament minden tagját, mely az élet-halálramenő harcot jelentette.

Borzasztó baleset a Lánchíd befejezésekor

A balszerencse betetőzéséül, mindenkit megrendítő szerencsétlenség történt. Éppen befejezés előtt állott a főváros két részét, Pestet és Budát összekötő lánchíd, Klark mérnöknek ez az óriási műve,³⁸ mely még ma is csodálattal tölti el minden szemlélőjét. Roppanat gránitoszlopon nyugszik olyan magasságban, amely lehetővé teszi a Dunán közlekedő legnagyobb hajók elvonulását is. A hidat négy óriási acélláncsor tartja. Az utolsó láncsor utolsó láncszemét kellett felkapcsolni, hogy készen álljon a mű. Óriási úszódaru emelte helyükre ezeket a láncszemeket mikor a pesti oldalon már minden készen volt, hirtelen és váratlanul elszakadt a darunak két láncszeme. Az egész láncsorozat, amely szabaddá vált, a vízbe esett, mint egy roppant lavina. Fölemelkedtek a hullámok és több mint 30 kis hajót, amelyek alatt segédkeztek a műveletnél, kettészelt a lezuhanó láncsor. A munkások vagy meghaltak vagy a vízbe zuhantak és mi, akik a partról vagy a lentebb álló hajókból formált hídról néztük a rémes látványt, elképedve azt sem tudtuk, hogy mit csináljunk az első pillanatban.

Mikor felocsúdtunk, Széchenyi gróf, Vay báró, Nyári Pál és egy csomó képviselő hozsalátott, hogy vezessék a mentőmunkálatokat Széchenyi gróffal élükön, hajósok és önkéntesek segítségével. Két óra leforgása alatt 12-14 halottat, 30-40 sebesültet húztak ki a vízből, mint a szétzúzott hajók áldozatait. Mintha készakarva vágták volna ketté, úgy fűrészelte át a roppant súly ezeket a hajókat. A szerencsétlenek segítségére rohanó embereknek is vízbe fulladt nagy része, mert a folyó sebes hullámai ellen kellett küzdeniök, melyek úgy háborogtak mint a tengeré, mivel a két városrész összekötésére szolgáló hajósor összekötő láncokba ütköztek. Ezután 90-100 kimerült, megrémült, félig fulladt egyént húztak még ki a vízből.

Mentőalakulatok működtek, hogy a halottakat és sebesülteket kórházba szállítsák, az orvosok siettek kötelességüket teljesíteni. Bizottságok alakultak, hogy a sebesülteket és a megmenekülteket ruha-, pénz- és egyéb adományokkal segítsék, könnyítve súlyos helyzetükön.

Csodálatos módon mozgalom indult, melyben résztvett a kormány, a képviselők, szegény és gazdag egyaránt, népi és nemes, de különösen kiváltak a főnemesi hölgyek és a

38. A híd tervezője William Tierney Clark volt, az építést pedig Adam Clark irányította, aki 1848-ban a Széchenyi irányította közlekedési és közmunkaügyi minisztérium tanácsosaként működött.

kereskedők; így hamarosan összegyűlt a Klark mérnök által kért összeg is, hogy a kárt helyrehozza s megindulhasson a forgalom a két városrész között, mely a háború folytatására elengedhetetlenül szükséges volt. Olyan esemény volt ez, melyet egyetlen szemtanúja sem feledhet el.³⁹

A minisztérium és a honvédelmi bizottmány intézkedése alapján a hadsereg főparancsnoka az érdemekben kiváló és nagy tekintélynek örvendő lengyel tábornok, Dembinszky lett, az északkeleten⁴⁰ Jellasichek ellen harcoló seregé Görgy és a lengyel Bem tábornokot hívták meg, hogy vállalja azon haderő vezérletét, melynek hadszíntere Erdély lesz.

A seregredek és a nemzetőrség parancsnokairól és tisztjeiről, valamint az erődök őrségeiről, a hadianyaggyárak, lőszertárak stb. vezetőiről már előzőleg gondoskodott az energikus és fáradhatatlan Kossuth és Nyári Pál. – Verbásznál Perczel Mór a kitűnő hazafi irányította a hadműveleteket a rácok ellen.⁴¹

Kossuth kinevezi Vay bárót Erdélybe kormánybiztosnak, Bem tábornokot főparancsnokká, engem pedig vezérkari főnökké

Most első alkalommal hivatott magához Kossuth, az egész mozgalom vezetője és hosszú tárgyalás keretében tudatta velem, hogy kinevezte kormánybiztosul, a világos fejű Vay bárót a politikai ügyek élére, Bem tábornokot a hadvezetés élére, engem pedig Bem vezérkari főnökké⁴² s segédtisztül hozzám rendelte az ismert és hazafias érzelmű Simonyi Simkó honvéd lovaskapitányt⁴³, őrnagygyá előléptetve. – Elrendelte, hogy azonnal induljak Kolozsvárra és szervezzük a hadsereget Bem tábornok vezérlete és Vay báró politikai vezetése alatt.

Így hagytam el most Budapestet, vissza sem térve már csak egy év múlva menekültként.

Mindazt, ami azután Erdélyben történt följegyeztem 1850-ben, Hamburgban megjelent művemben. Címe: "Bem's Feldzug in Siebenbürgen". – Kivonata a következőkben, hadszíntér leírással.

Első találkozásom Bethlen Gergellyel

Teljesítve a kapott parancsot, Kolozsvárra siettem segédtisztemmel együtt olyan gyorsan, ahogy azt az akkori fölfordult állapot megengedte s megszálltam az egyetlen megjelölt szállodában. Alig helyezkedtem el az eléggé tisztességes szobában, amikor jelen-

39. Az esemény jóval előbb, 1848. július 18-án délután történt, amiről Széchenyi is megemlékezett naplójában, a halottak számát 5-6 főre téve.

40. Tölhíba, észak-nyugat helyett.

41. A bekezdés a későbbi időszakokra vonatkozik. Dembinski 1849 februárjában lesz a Tisza mentén harcoló főerők főparancsnoka. Bem beosztását hetekig fentolgtatja a kormány, 1848. december 1-jén nevezik ki az erdélyi haderő élére. Perczel Mór 1849 márciusában veszi át a bácskai hadszíntér parancsnokságát.

42. Czetet itt cserbenhagyta emlékezete. A találkozó Kossuthal 1848. október 27-én zajlott le, Vay Miklós bárót pedig még június 19-én nevezte ki Erdélybe királyi biztosnak István nádor, Bem pedig még ekkor a bécsi felkelők harcát irányította. Czetz Jánost valóban az erdélyi hadsereg vezérkari főnökkéül nevezték ki, egyúttal vezérkari őrnagygyá is előléptetve, de parancsnoka nem Bem, hanem a frissen tábornokká kinevezett báró Baldacci Manó lett.

43. Simonyi Simon (1818-1880) vármegyei tiszviselőből lett honvédtiszt és az Erdélyben szerveződő 12. honvédszázados főhadnagyaként lett Czetz segédtisztje, egyébként bars megyei volt. (Életrajzát lásd: Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Budapest, 1983. 293. oldal).

tették, hogy a Mátyás-huszárok parancsnoka, gróf Bethlen Gergely⁴⁴ kíván beszélni velem. Azonnal fogadtam olyan őszinte szívéllyel, amely akkor szokásos volt ugyanazon ügyért harcoló honfitársak között. Hoszszú órákig elhúzódott beszélgetésünk tárgyául természetesen a Bécsben és Buda-Pesthen lezajlott események szolgáltak; ugyanis szerencsém volt első perctől kezdve lekötni figyelmét ennek a tökéletes lovagnak, akit méltán lehetne a magyar lovasság Bayardo-jának nevezni, kinek jelszava volt t.i.: „Sans tache et sans peur” („hibátlan és félelem nélküli”)⁴⁵, s felébresztenem rokonszenvét a nemes lovagnak mindaddig, míg a később bekövetkezett események elválasztottak bennünket, a hosszú kivándorlás után, melyet elszenvedtünk – örökre.

Együtt vacsoráztunk s elmondtam neki a legközelebbi haditervem, melyen őszintén csodálkozott és olyan baráti érzelem támadt benne, mely haláláig tartott. Magától értetődő, hogy a vacsora alatt a cigányzenekar felejthetetlen szép magyar nótákat játszott. Barátságunkat pecsételtük itt meg és már hajnalodott, amikor elváltunk.

A hadjárat leírásának folyamán alkalmam lesz ennek a mintaszerű magyar nemesnek kiváló tulajdonságait fölemlíteni. De már most szeretném két jellegzetes vonását megrajzolni ennek a nagyszerű jellemnek.

Bethlen szervezte huszárezred szemléje Piemontban 1860-ban

Az 1860-iki olaszországi háború alatt Viktor Emánuel király megbízta Bethlent, hogy szervezzen egy igazi magyar huszárezredet⁴⁶ s ennek olyan sikere volt, hogy a kormány és a piemontiak egyaránt lelkesedtek, amikor gyakorlatozni látták őket. A király pedig kijelentette, hogy ő maga is személyesen akarja megsemmélni a gyakorlatokat.

A kijelölt napra Bethlen egy drótkerítéssel elzárt síkságot jelölt ki ezrede számára s az ebbe beleeső tanyák és birtokok is el voltak kerítve.

Ott várta Bethlen a királyi látogatást. Hamarosan jelentették segédtisztjei, hogy megérkezett a király kíséretével. Bethlen a zenekarral a királyi indulót játszattva vágtatni kezdett egyenesen, kerítések, árkokon keresztül Viktor Emánuel elé. A király kíséretével együtt elképedt ennyi bátorság és ügyesség láttán.

Az előírt köszöntések után a király felszólította Bethlent, hogy mutassa meg az utat, amelyen jött és követve őt átugratott minden akadályt. Szemle után meghívta Bethlent asztalához. Az egész nép éltette a királyt és a magyar huszárezred parancsnokát.

Mikor a szemléről visszatért Bethlen, egész Turin éljenzése közepette egy kávéház előtt elhaladva nem tudta megállni, hogy ne üdvözlje annak szépséges pénztárosnőjét,

44. Gróf Bethlen Gergely (1810-1867) az erdélyi arisztokrácia jeles alakja ekkor lett honvéd őrnagy, s bár valóban főserepet játszott a 15. (Mátyás) huszárezred megszervezésében, az ezred parancsnoka ekkor gróf Mikes Kelemen volt. (Életrajzára lásd: Bona i.m.)

45. Pierre du Terrail, Bayard lovagja, a franciák legendás bátorságú középkori katonahőse „a félelem és gáncs nélküli lovag.” A francia király nápolyi hadjáratában állítólag egyedül győzte le egy híd elfoglalására törő spanyol lovasságot 200 katonáját. Soha nem győzték le, életét egy eltévedt puskaöngyöl oltotta ki 1524-ben I. Ferenc francia király észak-itáliai hadjáratában. Kultusza különösen a XIX. század első felében volt erős, számos romantikus regény és színdarab született a történetéről.

46. A Szárd-Piemonti Királyság és Franciaország háborúját Ausztria ellen ugyan 1859. november 10-én a zürichi békeszerződés lezárta, de az addig Habsburg ellenőrzés alatt lévő közép-itáliai államok elűzték uralkodóikat, s 1860-ban népszavazással nyilvánították ki csatlakozásukat a szárd-piemonti vezetéssel formálódó egységes olasz nemzetállamhoz. Ez újabb háborús feszültséget eredményezett, s a kis államok közös hadsereget állítottak fel. Egyik alakulataként Bethlen jelentős részben magyarokból szervezte meg a „piacenzai huszárok” csapatát, amelyet olasz önkéntesekből rövidesen ezredé fejlesztettek, s a lovasság mintalakulatának tekintettek. Bethlen Gergely elismerésképpen tábornoki rangot kapott a szárd-piemonti királyi hadseregben.

ki bent ült szokásos helyén. Fölugratva 4-5 lépcsőfokon, átvette a pohár pezsgőt és utána, ugyanúgy ahogy jött, egy ugratással kiért az utcára.

Más alkalommal, Párisban, kényszerű hontalanságunk szomorú napjaiban így szólt hozzám a Helden kávéházban borát iszogatva: „Nézd János, ha egyszer hazamennénk, én javaslatot nyújtanék be a főrendiházba, melyhez tartozom, hogy kínai fal épüljön Magyarország körül, hogy senki, se mehessen be, de senki se távozhassék.”

II. fejezet

A hadszíntér leírása

Hiányos lenne ez az emlékirat, ha nem vázolnám legalább főbb vonásaiban az emlékezetes harcokat, melyeket Erdélyben Bem tábornokkal vívtunk 1848-49 kemény telén. Előzőleg engedjék meg, hogy leírjam, legalább futólag, a hadszínteret, amelyen működünk.

Ha egy pillantást vetünk a térképre, láthatjuk, hogy Erdélyt minden oldalról alpesi hegyek környékezik s ez a tény fontos szerepet játszik, mert kitűnő terepül szolgáltak utóvédharcok számára, melyek fontos szerepet töltek be a hadjárat folyamán.

1848-49 tele különösképpen hideg volt, patakok, folyók mindenütt befagyva; ez megkönnyítette a közlekedést.

Okt. 25-én érkezett Kolozsvárra az első 6 könnyű löveg, 3 ebből lovak nélkül, honvéd újoncok kíséretében.

Báró Vay és Baldacci tábornok

Itt találkoztak Vay Miklós báró kormánybiztos és az ottani csekély haderő parancsnoka Baldacci, kinek én feljebbvalója lettem, mint megbízott vezérkari főnök.⁴⁷

Kolozsváron november elején a mintegy 4000 embernek csak alig negyedrésze rendelkezett lőfegyverrel, mert a kamarilla a császári-királyi erők parancsnokainak azt az utasítást adta, hogy a honvédektől és a nemzetőröktől spórolják le a fegyvereket, ellenben bőségesen lássák el a szervezetlen román tömegeket, melyek vakon engedelmeskedtek az áruló Urbán alezredesnek s így Északerdélyben több, mint 10 000 embert gyűjtöttek össze s nagyobb részüket a legjobb fegyverekkel látták el.

Urbán seregének e részét Marosvásárhely ellen irányítja

Urbán első határozott lépését 1848. november 4-én tette meg, amikor csapataival Désről Marosvásárhely ellen nyomult. Ez a támadás minden hadüzenet nélkül történt. Így Urbán teljesen elvágta a székelyeket a magyar erőktől s ezért ezek nem vehettek részt a harcokban. – November 8-án támadta meg Gedeon⁴⁸ a Marosvásárhelyen össz-

47. Czetz erre rosszul emlékszik. Báró Baldacci Maró (1807-1852) császári-királyi ezredesként 1848. október 27-én kapott honvéd tábornoki kinevezést, mint a „felső-erdélyi” magyar erők parancsnoka. Czetz vezérkari őrnagyként éppen Baldacci vezénylete alá került, mint annak „tábornoki főnöke”. Az már más kérdés, hogy a bizonytalankodó tábornok feladatának nem tudott megfelelni, s többnyire Czetz kényszerült helyette intézkedni. Az is elképzelhető, hogy Czetz bírt egy olyan megbízatással is, amely felhatalmazta volna – az ezredesként a lajta-menti hadsereghez küldött Görgeihez, vagy az őrnagyként Péterváradra küldött Hollán Ernőhöz hasonlóan – az esetlegesen engedetlenkedő parancsnok leváltására és annak helyébe lépésre. Hasonló dologról többen is tudósítottak, amelyek ugyan teljességgel ellenőrizhetetlenek (Klapka emlékirataiban pedig egyenesen cáfolhatóak!), de úgy tűnik ez 1848 őszén bevett szokás volt az Országos Honvédelmi Bizottmány részéről. Ez a feltételezhető titkos megbízatás megnagyarázná Czetz szokatlanul gyakori és a szolgálati utat megkerülő, közvetlenül az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett jelentéseit is november folyamán. A Czetz által leírt helyzet állt elő azonban Kolozsvár feladását követően, amikor is Czetz valóban felettesévé vált beosztásánál fogva a rangban nála magasabban álló Riczko és Mikes ezredeseknek. Talán ez a magyarázata tévedésének.

48. Joseph Gedeon (1789-1859) altábornagy, az erdélyi császári-királyi haderő nagyszebeni hadosztályának parancsnokaként harcolt a honvédsereg ellen 1849 március közepén.

pontosult székelyeket és úgy megverte, hogy ezek minden irányba futásnak eredtek. Ennek a vereségnek az oka abban rejlik, hogy a székelyek eleinte nem tették magukévá a magyar ügyet. Annál meglepőbb volt a hősiességi erkölcsi bátorságuk, áldozatkészségük és makacs kitartásuk, amelyeket a későbbi harcok folyamán tanúsítottak.

Marosvásárhely eleste visszaállította az osztrák hadsereg egységét (Urbán és Puchner) és eredményeként megbénult ideiglenesen és teljesen a székely haderő. – De Háromszék az igazi ügy iránti törhetetlen hűségében megmaradt kezdettől fogva a háború végéig olyan hősiességi állhatatossággal, hogy neve megérdemli, hogy arany betűkkel ragyogjon a Haza történetének lapjain, parancsnokuk, Gál⁴⁹ ezredes nevével együtt.

Kolozsváron az említett események következtében sajnálatos zavar uralkodott. Még ma is hihetetlennek látszik előttem, hogy sem Baldacci, sem Vay nem kaptak hírt a székelyek szétszóródásáról, sem pedig Urbánnak és Wardeneknek⁵⁰ Dés és Vásárhely elleni vonulásáról és hogy ilyen helyzetben kellett nekik az ellenség ellen vonulniuk Szamosújvárra, mert azt hitték, hogy Katona Miklós és Teleky Sándor megérkeznek az általuk alakított csapatokkal Kolozsvárra.⁵¹

November 13-án kora reggel egész Kolozsvár talpon volt; mindnyájan lelkesen és türelmetlenül várták a percet, hogy az ellenséggel megütközhesse.

Vay báró, aki ugyanabban a szállodában lakott, mint én, meghívott, hogy vegyek részt az egybehívott haditanácson; Mikes Kelemen ezredes, Bethlen Gergely őrnagy és gróf Mikes János is hivatalosak voltak.⁵²

Határozat szerint az ellenség elé vonulunk Szamosújvárig, itt megütközünk s ha sikerül megvernünk, megmentjük Kolozsvárt Urbán vad hordáitól s így megtartjuk Erdélyt a magyar ügynek.

Baldacci tábornoknak kellett kiadni a parancsot és intézkedéseket; ezek következtében elindultunk 3300 emberrel Szamosújvárra. A tordai és enyedi csapatok csatlakozásával erősítést nyertünk.

A lelkesedés az igaz ügyért magasan lángolt, de legtöbbjük nem értett a puska kezeléséhez, dacára, hogy kellő mennyiségű töltényt is vittek. A tüzéség csak most volt kialakulóban s még a tűzkeresztségen sem estek át; borzasztó vesződésésem elképzelhető,

49. Gál Sándor (1817-1866) Csetzhez hasonlóan vezérkari főnöki beosztást töltött be, ő a székelyföldi magyar hadseregben szolgált. Parancsnokai behódolása után állt a Háromszék önvédelmi harcának élére. Kiváló szervező volt, elsősorban az ő érdeme a Székelyföld erőinek szinte már totális mozgósítása. A szabadságharc utolsóinak kinevezett honvédtábornoka volt, 1849. július 29-i kinevezésénél maga is csak az emigrációban értesült.

50. Báró August Wardenner vezérőrnagyot Bukovinából vezényelték dandárával az erdélyi császári erőkhöz, amelyek élén a honvédsereg ellen harcolt, szélütés miatt 1848. december 29-én Gyulafehérváron bekövetkezett haláláig.

51. Ezek a csapatok szinte teljes egészében a Tiszántúl északi részéből mozgósított kiképzetlen nemzetőrökből álltak, s csak Szatmár vármegye és a Kővár-vidék román falvainak lefegyverzése után indulhattak meg Erdélybe, már Kolozsvár feladását követően. November 25-én Désnél súlyos vereséget szenvedtek a császári csapatoktól. Katona Miklós őrnagy (1813-1886) volt a csapatok parancsnoka, a vereséget követő csúfos futásért a kormány hadbíróvági vizsgálat alá vonta. Gróf Teleki Sándor (1821-1892) a Petőfi barátjaként számon tartott „vad gróf” a Kővár-vidék főkapitányaként és a terület kormánybiztosaként tevékenykedett. A szabadságharcban ezredes lett, s Bem hadseregének főhadbiztosa. Az emigráció alatt 1859-ben Itáliában Csetz harcostársa volt. (Életrajzukat lásd: Bona Gábor i.m. 190. és 317. o.)

52. Gróf Mikes Kelemen (1820-1849) ezredes, ekkor a szerveződő 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka, majd Bem egyik dandárának a Nagyszeben megtámadásakor 1849. január 21-én bekövetkezett hősi haláláig. (Életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 242.o.) Gróf Mikes János, az erdélyi közelet neves személyisége, jeles művészeti pártolóként volt ismert a család uzoni ágából. 1848 nyarán guberniumi biztostként tevékenykedett, majd a kolozsvári nemzetőrség parancsnokává választották.

hisz még sohasem vettek részt csatában s itt hivatásos katonákból álló sereggel kellett megütközni; csak katona tudja megérteni ezt a helyzetet.

E rettenetes körülmények dacára csapatainknak a hazafias ügy iránti olyan lobogó lelkesedése uralkodott, hogy azt hetvenkedésnek lehet nevezni, ahogy nekirohantak Werhard könnyű lovas századának.⁵³ Urbán hordáinak nagy része közben Szamosújváron tétlenül várakozott.

Váratlan megjelenésünk láthatóan meglepte Urbánt, hisz ő és Wardener, aki Désen táborozott, csak a következő napra vártak bennünket.

Urbán tehát védekezésre szorítkozott és Szamosújvárra akart becsalni bennünket.

Két ágyúnk, csapataink büszkesége, nem rendelkezett tűzér kiszolgáló legénységgel, így nekem kellett az ágyúkat tölteni, célozni és elsütni; az első lövésre már eltűnt az ellenség elővédje.

Ez volt az első lövés erdélyi hadjáratunkban.

Az erdélyi hadjárat első eseménye

Egyúttal jeladás volt ez a lángoló lelkesedés háborújának megindulására. Ez a háború sok meglepetést rejtett magában, amely minden esetben beigazolta, hogy a vezetők megválasztása helyes volt s ha idejében megkapták volna a kormánytól a kellő segítséget, a szabadságharc kimenetele nem lett volna olyan tragikus.

A császáriak a beállott szünetben elfoglalták a környező magaslatokat, míg a völgyben maradt csapatok úgy tettek, mintha engednének heves támadásunknak s bár én parancsot adtam, hogy az elért területen kell maradni, nem lehetett visszatartani az önkéntesek rohamát.

A minden fegyelem és engedelmesség hiánya miatt, aggódva szemléltem már előre, hogy mi fog bekövetkezni.

Az önkéntesek vakon rohantak, nem hallgatva a parancsszóra. A császáriak, amikor látták a félkörben feléjük rohanó tömeget, megálltak és visszafordultak azok megtámadására; ezek a váratlan változástól megzavarodva azt hitték, hogy egészen be vannak kerítve, pánik ütött ki köztük s a megmagyarázhatatlan rémület őrült menekülésre készítette azokat, akik még csak röviddel azelőtt legyőzhetetlen bátorságot tanúsítottak. Baldacci futott a menekülők élén és az elsők között ért Kolozsvárra.

Baldacci visszaérkezik Kolozsvárra

Azokat a csapatokat, amelyek megmaradtak állásaikban, akadályozták tevékenységükben a menekülők és így kiverte őket is az ellenség; csak gyér lövöldözés hallatszott az ellenség részéről, mely leterített itt-ott egy-egy honvédet, de ez sem állította meg a hátrálást, és úgy tűnt fel, mintha a honvédek zöme halott volna.

Ágyúink védelme

Én egy század huszárral védtem a két ágyút; néha-néha úgy látszott, hogy saját csapataink fognak bennünket megtámadni, oly nagy volt a megfutamodók rémülete.

53. A 3. (Miksa főherceg) szvalizséreznéről van szó, amelynek 1846-ig báró Paul Wernhardt lovassági tábornok volt az ezredtulajdonosa, így 1848-ban még sokan ezen a néven ismerték.

Szerencsére Urbán nem volt az az ember, aki ki tudta volna használni a kedvező alkalmat arra, hogy a menekülőkkel együtt érkezzék Kolozsvárra.

A megfutamodott csapatok, bár egész nap étlen-szomjan voltak, mégis kellő erővel rendelkeztek ahhoz, hogy pihenés nélkül érjenek Kolozsvárra. Váratlan megjelenésük és módfelett túlzott meséik rémülettel töltötte el a lakosságot.

Visszaérkezés Kolozsvárra

Urbán szép lassan elfoglalta előző állásait, miközben én és gróf Mikes Kelemen egy század huszár és 2 század honvéd gyalogsággal⁵⁴ éjszakára elfoglaltuk Válaszutat, megakadályozva eképpen, hogy a császáriak megleljenek. Elővédünket Apahida-n hagyva, hajnalban teljes rendben bevonultunk Kolozsvárra; a zavar itt tetőpontra hágott, mindkét párt saját érveit védve veszekedett-vitatkozott.

Baldacci és báró Vay

Baldacci tábornokot, mint hazaárulót a városházán őrizték fogolyként. Vay báró kétszer is életét veszítette volna, ha nekem nem sikerült volna őt megmenteni.

Visszavonulás Nagyvárad felé

Közben Szamosfalváról híre érkezett, hogy egy elszigetelt csoport Ritzkó ezredes⁵⁵ parancsnoksága alatt megverte Urbánt visszavonulásra kényszerítve; de még ez a jó hír sem volt képes felrázni a lakosságot levertségéből. Hogy megkíméljük Kolozsvárt egy esetleges pusztulástól, tekintve, hogy ez a zilált és fegyelmetlen csapat úgy sem lenne képes szembeszállni egy szervezett rendes hadsereggel, egy rövid haditanácsban elhatároztuk, hogy visszavonulunk Nagyváradra.

Bem Szilágy-Somlyóra megy

Kossuthnak Vay báróhoz intézett leveléből megtudtuk, hogy Bem erősítéssel már úton van Szilágy-Somlyóra, hogy a parancsnokságom alatt álló erőkkel egyesüljön és hogy végre megkezdjük a támadást.⁵⁶

A haditanács rendelkezését még az éj folyamán végre hajtottuk. Bár ez a visszavonulás nem volt olyan sürgős, mégis sietve és sok zavarral ment végbe; csak Bánffy-Hunyadra érkezésünk után higgadtak le lassan a kedélyek és sikerült helyreállítanom a rendet; utolsó percben még sikerült a hadipénztárt megmentenem.

54. A 15. (Mátyás) huszárezredből és a Kolozsváron szerveződött, zömében önkéntesekből álló 11. honvéd zászlóaljból.

55. Ritzkó Károly (1815-1849) császári-királyi huszártisztból lett nemzetőr őrnagy. Alakulatának sikere csak helyi jelentőségű volt, s Urbán visszavonulása állhírnék bizonyult, de a vitéz tisztnek mégis meghozta a honvéd ezredesi kinevezést. Hasonlóan gyors emelkedést a szabadságharcban csak Guyon esetében tapasztalhatunk. (Életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 283.o.)

56. Czetz itt rosszul emlékszik. Bem csak november 22-én kapta meg a tábornoki kinevezését, de egyelőre beosztás nélkül volt, Kossuth tanácsadói szerepet szánt neki. Csak Csúha Antal ezredes erdélyi főparancsnokságot visszautasító nyilatkozata után határozott Bem megbízásáról, aki december 1-jén kapta meg kinevezését az erdélyi magyar hadenő élére, így a november 16-i kolozsvári haditanácsban ez a hír semmiképpen sem befolyásolhatta a döntést.

Kolozsvár november 17-én megadta magát, 18-án Wardener elfoglalta, 20-án bevonult hadosztályával Kalliany.

Szilágy-Somlyón várom Bemet.

Én Bánffy-Hunyadról Szilágy-Somlyóra vittem csoportomat, hogy ott várjam be Bem tábornok megérkezését.

Addig is gyakorlatozással és szervező munkával telt az idő; a csapat hangulata kitűnő volt, teljes bizalommal várták a következő napok fejleményeit; mindenki meg volt győződve, hogy előnyös siker fogja koronázni az igaz ügyet.

Urbán érkezett utoljára Kolozsvárra és kiraboltatta a várost.

Vay báró és Baldacci hadiszállásomról Nagyváradra mentek, hogy átvegyék Kossuth újabb utasításait.⁵⁷

Seregünk létszámának növekedése

Hadseregünk Bem többszöri ismételt sürgetésére tekintélyes erősítést kapott a kormánytól, mely Bem tábornokkal együtt érkezett be: ...főnyi gyalogos, 1385 lovas és 24 ágyú.

A középhadat én vezettem, magamhoz véve gróf Mikes Kelement; a jobb szárnyat, mely Csucsán volt, Ritzkó ezredes, a bal szárnyat pedig Zsurmay őrnagy vezette.⁵⁸

Hadseregünk állapota

Haderőnk nagyrésze csak lándzsával volt felszerelve, tehát alkalmatlan nyílt támadó harcra, azonkívül a fegyvertűztől félő, fegyelmezetlen és rosszul öltözött újoncokból állott. Az igaz, hogy voltak lövegeink, de hiányzott a szükséges kiszolgáló legénység s így nem volt várható gyors tüzelés; sokat szenvedtünk a szigorú téltől is. Egyszóval helyzetünk a lehető legkedvezőtlenebb volt. Bemhez adták a legrosszabb csapatokat, vagyis az olyanokat, akiket már senki sem fogadott el,⁵⁹ tehát emberfeletti munkába került az

57. Mindkettőjüket leváltották, Baldaccit haditörvényszéki vizsgálat alá vonták Pesten, amit azonban nem tudtak befejezni Windisch-Grätz 1849. január 5-i bevonulásáig. Baldaccit a császári hatóságok itt tartóztatták le, és a honvédseregben végzett szolgálataiért rangfosztásra és várfogságra ítélték, amit Olmützben töltött 1852-ben bekövetkezett haláláig.

58. A lengyel származású Zsurmay (1848-ig Lipoty Surmacki) a 10. (Vilmos) huszárezred Galíciából hazaszököő huszárait vezetve került Magyarországra. Csupán ideiglenes jelleggel töltötte be néhány napig a szárny parancsnokságát, amelynek élére báró Bánffy János alezredest jelölték ki, a csapatokat azonban itt személyesen Bem vezényelte. (Zsurmay életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 344.o.) A gyalogság kitörölt létszáma Czetz bizonytalanságáról tanúskodik. Az erdélyi hadjáratról írott „Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849” című munkájában (Hamburg, 1850. 90-92.o.) 11.150 főnyi létszámot említ, amely magában foglalja a mozgósított nemzetőrség létszámát is. Emlékiratai következő lapján már csak az általa „tényleges harcoserőnek” nevezett létszámot adja meg, amely azonos az említett munkájában szereplő létszámkimutatással, a nemzetőr gyalogság nélkül.

59. Ez erős tüzelés. Kétségtelen, hogy elsősorban Görgének a főhadszíntéren működő hadseregéhez küldték az erősítések legnagyobb részét, de a politikai vezetés felismerve az erdélyi haderő válságos helyzetét, oda is küldött elsőrangú csapatokat. Így éppen a Bem vezényelte balszárnyhoz került a délvidéki harcokban megedződött, s többször kitűnt 4. honvéd zászlóalj és a 2. (Sándor) sereglovezred 1. zászlóalja és kitűnt, a szülőföldjükre való visszatérés vágyától lelkesített katonákból állt a 15. (2. székely) haderő gyalogezred 1. zászlóalja is, amely a schwechati csatában tűnt ki helytállásával, valamint a 11. (székely) huszárezred egyik osztálya. A viszonylag nagy számú nemzetőrségből és önkéntes csapatokból viszont valóban nem volt egyszerű dolog harcra képes csapatokat formálni.

utóbbi események következtében bátorságát veszített és fegyelmezetlen embereinkbe újra önbizalmat és szolgálatkészséget önteni. Mégis hősi bátorságunk, Bem energiája, lényegbe ható intelligenciája és lelkiereje megtették a csodát, hogy a lehetetlent is lehetségesre fordítsák.

Alig három hónap leforgása alatt felszabadítottuk Erdélyt, a mi hadseregünk volt a legelső és legharciasabb Magyarországon, maga Bem, akinek első megjelenése mindenben bizalmatlanságot keltett, tisztjeinek és katonáinak Istenévé vált.

A tényleges harcoserő a következő volt: 5800 gyalogos, 1385 lovas és 24 löveg. (Ez azonos az előző 26. oldalon szereplő adattal, ahol törölve van a gyalogosok száma. – Fordító.)

Felderítés Zilahra

December 15-én felderítő szolgálaton voltam Zilah-on, amikor értesítést kaptam a kormánytól, hogy Bemet hadseregünk főparancsnokává nevezték ki és már meg is érkezett Nagyvárad-ra, ahol nagyszabású előkészületeket tett a hadsereg ruházatára és felszerelésére, azonkívül tüzértartalékot is szervezett, majd elindult Csucsára.

(Itt a jobb megértés végett a következőket kell közölni: A kéziratban az 50. oldal szövege a fent leírtakkal befejeződik. Az 50. oldal után következik ugyan egy, „51. vis”-el jelölt oldal, de az nem folytatása az 50. oldal szövegének. – Itt 8 lap van betéve, mely nincs számozva (csak az elsőn van az „51 vis” jelzés). – A megszakított leírás tényleges folytatása a 8 számozatlan lap után van, ahol szerepel az 51-es oldalazám, mely aztán már helyes megjelölés.)

A nem számozott 8 oldalon az itt következő feljegyzések vannak:)

Európa helyzete 1848-49-ben.

Mielőtt ennek az emlékezetes hadjáratnak részletes, leírásába kezdenék, kíváltképpen a latinamerikai országok olvasói számára elkerülhetetlennek tartom legalább megemlíteni, hogy milyen állapot uralkodott a 48-as év végén Európa államaiban és népeinél, különösképpen pedig Magyarországon, azonkívül a forradalmi megmozdulások elején, februárban. Igyekszem lehető sűrített formában tárgyalni ezt.

Köztudomású, hogy a francia forradalom eszméje gyorsan elterjedt Középeurópában, úgy Olaszországban, mint Németországban, Poroszországot is beleszámítva, fenyegetve, hogy eltöröl minden meglévő kormányformát, megváltoztatva és demokratizálva ezeket a kormányköröktől kezdve az 1815-i bécsi kongresszus által fölépített társadalmi szervezetig bezárólag.

Magyarország

Kulturális állapotánál fogva kellett, hogy résztvegyen hazánk ebben a mozgalomban.

A magyar királyságot nagyon különböző elemek alkották, melyek megnehezítették erkölcsi és anyagi kifejlődését. Kiváltképpen megakadályozták a fejlődést a különböző és számos nemzetiségek, melyek itt laktak. Hozzá nem értő államférfiak kihasználták a nemzetiségek féltékenységét a viszálykodásra, azt hitetvén el, hogy ha tápot adnak a viszálynak, akkor megtarthatják a hatalmat a nemzetiségek és pártok igazi vágyainak kárára is.

A szlávok, szászok és románok

A szláv elem az ország meghódítása óta duzzogó ellenfele volt a magyaroknak, a szászok később támogatták igényeiket.

Így érkezett el 1847, mikorra szabad eszmék hívekre találtak. Ebben az évben a magyar képviselőház ülései szokatlanul elhúzódtak, ez volt az oka, hogy a nép életfeltételeinek javítására irányuló problémák nem találhatták meg a kellő megoldást.

A bécsi forradalom

1848. március 13-án kitört a bécsi forradalom és az ellenzék kihasználva a kedvező alkalmat munkához látott. Erdélyben is felébredt egy nagyszerű politikai megmozdulás, de ez a liberális mozgalom ellenállásra talált a románoknál és szászoknál.

Erdély egyesítése Magyarországgal

Június 1-én Ferdinánd császár és király szentesítette Erdélynek Magyarországhoz történő csatolását és Magyarország részére pedig a független minisztériumot.⁶⁰ Az udvari kamarilla kezdte aláásni a nemzetiségek között a megegyezés tervezetét, megakadályozva ezáltal egy független Magyarország kialakulását, amely mindig nagyon ellenszenves volt előtte. Eképpen kezdődött el a végzetes testvérháború, melyet folytattak Taafe gróf követői és mások is és amely oly szomorú következményekkel járt.

A kamarilla csodálatosan értette, hogyan válassza meg eszközeit. Jankú, Nopca, Saguna püspök⁶¹ fontos személyek voltak és ismertek magyargyűlöletükről; ez a körülmény biztosította a kamarilla számára a biztos sikert. – A románok felébredtek százados álmukból és azt hitték, elérkezett az idő, hogy Erdélyt az álmodott Dákó-Romániává⁶² változtassák. A szász patríciusok született élnétségükkel és nagyravágyással a románok tudatlanságával számoltak és behálózták őket azzal a gondolattal, hogy az egész országban lévő többségüknel fogva joguk van kormányozni, másrészt az oroszok közeli szomszédságuk következtében felhasználják a kedvező alkalmat, hogy segítséget nyújtsanak.

Mindmáig titok előttem, hogy milyen diplomáciai csalás révén bírták az oroszokat elenségeinkké tenni; ez a titok a történelemkutatók felderítésére várakozik.⁶³

60. A független magyar minisztériumot létrehozó törvény szentesítésére 1848. április 11-én Pozsonyban került sor, míg az Erdély és Magyarország egyesülését kimondó törvény szentesítése hosszú huzavona után csak június 10-én Innsbruckban történt meg gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kemény határozottságának köszönhetően.

61. A román nemzeti mozgalom magyar forradalommal való szembefordításának vezető személyiségei. Avram Iancu (1824-1872) ügyvéd, radikális forradalmár, a Román Nemzeti Komité tagja, majd praefectként az Érc-hegység körzetében a román felkelés vezetője, a román nemzeti mozgalom legnépszerűbb vezetője. Bárány Nopcsa László az erdélyi császárház konzervatívok vezéralakja, 1848 tavaszáig Hunyad vármegye főispánja volt. Román származására hivatkozva a balázsfalvi román nemzeti gyűlésen Vasile Nopceaként fellépve a bécsi kamarilla és a román nemzeti mozgalom egymáshoz közelítésén munkálkodott, egyértelműen az utóbbi hátrányára. A nemzeti gyűlés Bécsbe menesztett küldöttségének alelnökévé választották. Andrei Saguna (1809-1873) erdélyi ortodox püspök, a Román Nemzeti Komité elnöke, a magyarokkal való szembefordulás és az orosz csapatok behívásának szorgalmazója volt, szolgálataiért az utalkodó a szabadságharc leverését követően bárósággal jutalmazta.

62. A XIX. század első felére kialakult román nemzeti törekvések elvi-történeti alapjául szolgált az Erdélyben őslakos dákok és a hódító rómaiak összeolvadásából kialakuló román nép tana, amely mindmáig meghatározta a román történetírást.

63. Ausztria az 1833-ban megkötött münchengrázi szerződés titkos záradéka értelmében számíthatott bármilyen forradalmi fenyegetés esetén Oroszország katonai segítségére.

A császári kamarilla.

Ez maga szervezte meg a románok fölkelését, külön kiküldötteket menesztve a román falvakba, hogy szónoklataikban gyilkolásra és a magyarok kiirtására lázítsanak, megígérve a császári haderő támogatását és teli marokkal szórva a pénzt. Eleinte megelégedett a magyar kormány elleni diplomáciai háborúval, mert szégyelte a világ elé tárni ocsmány művét: t.i. egy császárt, aki megszegi az esküjét és hitét. Közben felfegyverezte a szászokat és románokat a Nagyszeben-i és a Gyulafehérvár-i fegyvergyárakból⁶⁴ jó puskával.

A határőr ezredek lázadóiból császári tisztek vezetése alatt szervezte meg az u.n. „nemzeti gárdát”.

Nagyban hozzájárultak ezekhez az előkészületekhez a román pópák, fanatizálva népüket a magyarok ellen és akik céljukat a legnagyobb könnyedséggel érték el, fölgújtva az érdekszülte gyűlölet lángját, amely már úgys lappangott a százados elnyomás következtében s amelynek most pusztító erővel kellett kitörnie.

Vay báró

Vay báró látta ezt a cselszövést és beszámolt róla a magyar kormánynak. Ez azonban teljesen vak volt, hogy felismerje a közeledő veszélyt és azt hitte, hogy kiáltványokkal elháríthatja azt.

Puchner

Jellegzetes az erdélyi hadsereg főparancsnokának, Puchner báró tábornagnak kétszínű magatartása, mely szerint egy részről becsületszavát adta Vay bárónak, hogy véget vet a lázongásnak, másrészt viszont védte, s támogatta a szászok és románok mozgalmát és császári helyőrségek parancsnokaiul Gedeon, Wardener és Kalliány⁶⁵ tábornokokat nevezte ki és Urbán ezredesnek elrendelte, hogy tekintélyes csapatokkal hadászati jelentőségű helyeket foglaljon el, várva a fejleményeket.

A kamarillának ez a végzetes maghintése természetesen hamarosan csírázni kezdett. Az egész ország borzasztó forrongásba jutott s ahol azelőtt béke honolt, csakhamar írtóharc kezdődött, páratlan volt eddig Magyarország történelmében s míg e drámának okozói, a kiküldött ügynökök, szították a tüzet, a bécsi kamarilla ujjongott örömeiben az elért fényes eredmények híreit megkapva.

Jellasic

Magyarországon közben megkezdődött a harc a szerbekkel és Jellasic hidegvérrel végezte előkészületeit. Erdélyben a románok nem akartak a nemes horvátok mögött elmaradni, így elkezdtek gyűjtogatni és gyilkolni.

64. Helyesebben fegyverraktárakból. Magyarország és Erdély területén csak kézműipari módszerekkel dolgozó fegyverművesek működtek, fegyvergyárat csak nagy erőfeszítéssel tudott 1848 őszére létesíteni Pesten a magyar kormány.

65. Kalliány József báró (1786-1859) császári-királyi vezérőrnagy 1848 nyarán Galíciából került az erdélyi császári haderőhöz dandárparancsnokként, s magyar származása ellenére harcolt a honvédsereg ellen. A Nagyszeben elvesztésébe belebetegedett Puchnertől – már altábornagyként – ő vette át a császári csapatok vezénylét, de csak az Erdélyből való kiszorulásukhoz tudott asszisztálni.

Statárium

Vay báró statáriumot hirdetett az egész ország területére, de ez már késő volt, mert a szászok és a románok tudták már, hogy ők a legmagasabb támogatást élvezik.

Vay minden tekintetben engedte magát becsapni Puchner által; így amikor a kormánytól csapatokat kért, hogy a pusztításnak véget vessen, Puchner más területre helyezte át a magyar csapatokat, eképpen gyöngítve megfontoltan és állandóan a nemzeti ügyet.

Vay nem vette észre, hogy Gyulafehérvár magyar helyőrségét császáriakra és románokra cserélték ki⁶⁶ és így engedte, hogy megfosszák Erdélyt legerősebb védelmi pontjától, mivel nem látta át Puchner cselszövéseit.

Székelyek gyűlése Agyagfalván

Közben a székelyek gyűlést tartottak Agyagfalván, de ennek a szabad eszmék iránti lelkesedés hiánya következtében nem volt meg a kívánt eredménye, másrészt pedig azért, mert részt vettek ezen olyan tisztek is, akik az osztrák politika hívei voltak és ezek közömbösítették a magyarok erőfeszítéseit miáltal azok száma lényegesen lecsökkent. Mindnyájan nagy lelkesedést tanúsítottak, de egyikük sem látta a veszély közeledését.

Ebből a valódi zűrzavarból született meg az első székely haderőrész, ahol hiányzott a rend, a fegyelem, de legfőképpen a hozzáértő vezér. Ez a székely csapat valójában képes lett volna feltartóztatni Urbán szedett-vedett hordáit, de teljesen képtelennek bizonyult Gedeon rendes, fegyelmezett seregének huzamosabban ellenállni.

November 18-án⁶⁷ Puchner a bécsi hadügyminiszter rendeletére kihirdette Erdély és Magyarország uniójának érvénytelenné nyilvánítását, melyre pedig felesküdt annak idején a császár, törölve a magyar kormány rendeleteit is. Puchner mindezt adott szavának megszegésével cselekedte, feledve a számára előírt kötelességeket, valamint azt is, midőn kijelentette, hogy a magyar alkotmány hívei lázadók és felségsértők. Puchner állt nyíltan élére a magyarelles mozgalomnak és a gyilkosságokat, a gyújtogatást, fegyveres rablást és az állati kegyetlenkedéseket a katonai hűség és törvényszeretet próbájául nyilvánította.

Ezáltal adott jelt a rémséges testvérgyilkosságra, amely hat hónapig tombolt a szépséges Erdélyben, sok évtizedre elpusztítva ennek a gyönyörű országnak virágzó állapotát.

Ferdinánd császár nem volt képes a helyzeten uralkodni; ő irtózott a káosztól, amelybe pedig az országot az ő gyengesége taszította és abban a reményben, hogy visszaadhatja a birodalomnak a nyugalomát és helyreállíthatja a közrendet, lemondott unokaöccse, Ferenc József javára.⁶⁸ De ezáltal nem csillapodott le a háborgó tenger mert az új uralkodó jelleme és gyakorlati tudása még éretlen volt az ilyen nagy problémának a megoldására.

Egyik tévedés kiküszöbölésére újabb tévedéseket követtek el s ez így folytatódott, amíg a végzet az ellentétes erőket könyörtelenül a kijelölt útra nem terelte.

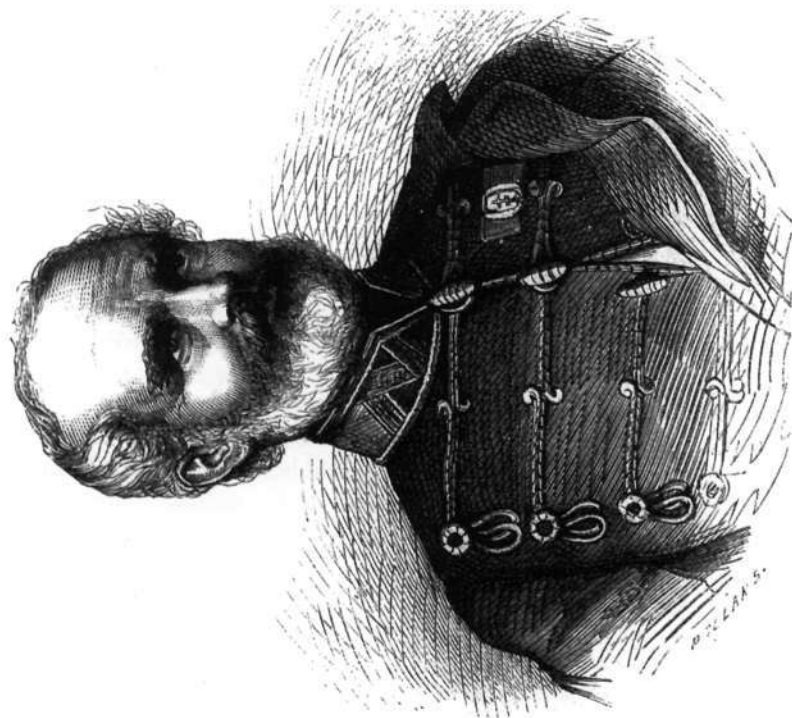
Az események ezt az utat követték, ahogy azt Bem hadjáratának története mutatja; ennek első epizódját kivonatossan felvázoljuk olvasóink számára.

66. Az 51. (Károly Ferdinánd) sonyalozezred II. zászlóalját 1848. október 9-én váltotta fel az erődben a 16. (1. oláh) határnyalozezred II. zászlóalja. Az eredeti alakulat azonban csupán elnevezésében volt magyar, miután legénységének nagyobbik részét észak-erdélyi románok adták.

67. Helyesen október 18-án.

68. 1848. december 2-án Olmützben.

A felső erdélyi hadsereg fővezérétől.

Bem József

Az erdélyi főhadsergnek korlátlan teljesíthatomnuli főkörmányzatára meghívván, első kötelezőségnek tartom Erdély és a körültekvő vármegyék lakosának a kormány elököllet szándékát tudára adni.

Minden lakosok, nemzetlőrség, vallás- és rang-különbség nélkül egyenlők, és minden hivatalok viselésére ugyan azon joguk vannak, ha az álladalomnak becsületesen s hűségesen szolgálnak, és a szükséges készséggel bírnak.

Azok, kik az álladalom függetlensége és jogai védelmezésére hivatva vannak, születésök különbsége nélkül legfőbb hivatali polczokra juthatnak, ha vitézségök és szükséges ismereteik bizonyosságát adandják. Azokról, kik a szolgálatban egésségüket veszítik, az álladalom élők fogytságát gondoskodik, a harcz mezején elhaltaknak özvegyei és gyermekei pedig az ország oltalmát véteknék, és azokról az álladalom gondoskodik.

Jóllehet a magyar nyelv az országgyűlés nyelvének vétetett fel, minden más népeknek nemzetiségüket megtartják, és magok belső ügyeikben a magyar nyelv mellett tulajdon nyelvökkel élhetnek.

Minden vallástólkülönbség nélkül a kormány által ugyan azon ódalomban részesülnek.

Ha talán valaki ezen az ország kormányától biztosított jogokban megértetnek, azonnal forduljon hozzám, és rögtön igazságot fog nyerni.

Erdélynek és a körültekvő vármegyéknek minden lelkészeit ezen hirdetményt templonjaikban több napokon át felolvasni tartoznak.

Nagyvárad December 6-án 1848.

Bem s.k.

(Eddig tart ezen fordítás 27. oldalán megkezdett 8 számozatlan oldalának szövege a kéziratnak. Most pedig következik a kézirat valódi 51. oldala. Ford.)

Szilágysomlyóra megyek

Én azonnal Szilágysomlyóra mentem és alig jutottam oda nagy sietve, amikor megérkezett Bem 3 segédtisztje kíséretében.

Bem átveszi az erdélyi hadsereg vezetését

Annak ellenére, hogy Bem minden előkészület nélkül érkezett meg, hogy átvegye az erdélyi hadsereg parancsnokságát, az mégis lenyűgöző volt számunkra, amikor napiparancsban közölte jelenlétét. Majd miután rövid szavakkal köszöntötte a tiszteket, a következő szavakkal búcsúzott: "Uraim! a legszigorúbb engedelmességet követelem Önöktől; aki nem engedelmeskedik, agyonlövötem. Tudok dicsérni, de büntetni is. Távozhatok!"

Ezek a rövid szavak tényleg jellemzik az öreg Kapitányt, aki előtt bosszúérzés és önzés ismeretlen fogalmak voltak.

Bem alezredessé és vezérkari főnökké nevez ki

Bem teljes megelégedését fejezte ki előző rendelkezéseim és a hadászati pontok megválasztása fölött s még ugyanazon a napon alezredessé és vezérkari főnökké⁶⁹ nevezett ki, Forró Sándor huszárkapitányt⁷⁰ pedig őrnaggyá és a hadművelleti iroda főnökkévé.

Bem különködései

Voltak külön szokásai is Bemnek. Például egyedül szokott étkezni s vezérkara részére külön konyhát tartott. Különösen tetszett nekünk, hogy sohasem ivott bort, hanem csak pezsgőt.

Rendkívül egyszerűen öltözködött s legjobban szerette viseltes honvéd attiláját. Később én vagy szárnysegédei vigyáztunk egyenruhájára. Sohasem volt pénz nála, mert azonnal szétszórta és szerette, ha környezete pompában-fényben csillog. Csak egy tál ételt evett és csak egy alkalommal hívott meg bennünket asztalához: mikor a képviselőház küldöttsége átadta neki Magyarország gyémántos nagykeresztjének érdemrendjét. Szászsebesen történt az eset és sohasem fogom elfelejteni ezt a napot.⁷¹

Ettől fogva szívvel-lélekkel hívei voltunk s parancsa pedig szentírás volt számunkra.

Egész erdélyi hadjárata alatt a nevezetessé vált durva honvéd köpenyét viselte, melyen legalább tíz puskagolyó ütötte lyuk volt. Érdekes volt öreg csákója is, amely azonos volt az altiszti csáköval azzal a különbséggel, hogy fehér hattyútoll volt rajta. Csak nagy vállalkozása befejeztével öltötte fel új tábornoki egyenruháját.

69. Czetz ettől kezdve sokkal inkább alvezéri szerepet játszott Bem mellett, ugyanis a lengyel hadvezér önállóan tervezte meg hadműveleteit, azokba nem szívesen avatott be senkit. Valóságos vezérkari főnökre így nem volt szüksége, csak a vezérkari aprómunkát ellátó törzskari tisztekre.

70. Forró Elek (1813-1893) a Székely-huszárok kapitányaként csatlakozott a honvédsereghez, Erdély felszabadítását követően ezredesként katonai kerületparancsnok lett. (Életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 147-148.o.)

71. Az országgyűlés küldöttsége 1849. április 4-én adta át Bemnek a kitüntetést, a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályát, amelyet egyedülként viselt a szabadságharc történetében.

Bem megkezdi a hadjáratot

Bem azzal az elképzeléssel érkezett, hogy védelemből azonnal támadásba megy át. Kossuth már dec. 1-én megüzente nekem, hogy fontos kötelességünk 8 napon belül viszsza foglalni Kolozsvárt.⁷² – Kossuth kétségtelenül nagy szónok volt, de nem hadvezér; könnyebb volt parancsolni, mint azt végrehajtani. Én ugyanis azonnal láttam, hogy ezt a problémát nem lehet semmiképpen kizárólag a jobbszárny hadműveleteivel Csucsáról sikeresen megoldani, hanem szükséges hozzá az egész hadsereg mindhárom vonalon történő együttműködése; tehát a jobb szárnynak védelemben kell maradnia, amíg a balszárny Désig, a közép pedig Hidalmásig jut előre és köztük összeköttetés létesül. S csak ezután lehet előrenyomulni Kolozsvárra mind a három oszlopnak egyidőben.

Bem helybenhagyja tervemet

Bem teljes mértékben elfogadta tervemet, rám bízta a haderő középső részének vezetését, míg ő maga személyesen Nagybányára ment, hogy onnan irányítsa a balszárny harcait.

Windischgrätz terve

Windischgrätz elrendelte, hogy Magyarországot kilenc oldalról támadják meg egyidejűleg nagy erővel. Ennek kivitelezésénél az erdélyi császári hadseregnek Nagyvárad ellen kellett vonulni s ennek elfoglalásával meghiúsítani a magyar képviselőház működését. Ez nagyszabású terv volt, de Csucsánál találta meg a sírját.

Wardener megérkezik Bánffyhunyadra

Wardener tábornok dec. 17-én érkezett Bánffyhunyadra 5000 emberrel és 2 üteggel megkezdve a támadást Csucsra erős állásai ellen 2 oszlopban. Az ütközet reggeltől-estig tartott; a gyakorlatlan honvédek már hátrálni kezdtek, mikor fiatal tűzérsegünk Dobay őrnagy⁷³ bátor vezetése alatt az ellenség mindkét oszlopát visszavonulásra kényszerítette. Ritzkó ezredes, Csucsra parancsnoka, teljesen fejét vesztette és már fel akarta adni állásait a tűzérseg sikeres működése ellenére is, amikor megérkezett Bem határozott parancsa, hogy az utolsó emberig tartani kell az állásokat, agyonlővetéssel fenyegetve meg az engedetlenkedőket.

72. Kossuth már november 23-án, a Czetet főparancsnoki kinevezéséről értesítő levelében utasítást adott Kolozsvár viszsza foglálására. Nyomtatásban közli Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. k. (Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. k., s. a. rend. Barta István, Budapest 1952., 535-536. o.)

73. Dobay József (1820-1898) ekkor századosként Riczkó ezredes mellé beosztott vezérkari tiszt volt, és az ütközetben tanúsított ügyességét ismerték el őrnagyi előléptetésével. Később ezredes és hadosztályparancsnok lett Erdélyben. (Életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 136.o.) Édesapja a Székelyföld ellenállását szervezte 1848 decemberéig (honvéd tábornokká nevezték ki, de szolgálatot már nem látott el a honvédseregben). 17 éves öccse a bécsújhelyi katonai akadémiáról 1849 januárjában hazatérve honvéd századosként harcolt.

Visszaverjük a császáriakat

Másnap reggel újra támadtak a császáriak, de egy tévedésük⁷⁴ következtében nagy veszteséggel visszavertük őket Bánffyhunyadiig s onnan ugyanaznap visszavonultak Kolozsvárra.

Ritzkó elfoglalta Bánffyhunyadi dec. 24-én

Ritzkó elfoglalta Bánffyhunyadi dec. 24-én és követte a lassan visszavonuló ellenséget. – Nekünk Baumgarten⁷⁵ ezredes vesztét kellett sajnálnunk, kinek golyó járta át a térdét, alkalmatlanná téve őt a hadjárat további folytatására.

Ennek a győzelemnek – bár önmagában nem volt nagy harcászati jelentősége – az volt az előnye, hogy meghiúsította a császáriak Nagyváradra vonatkozó terveit; honvédeinket pedig – megismerve a győzelem ízét – önbizalom töltötte el és megerősödtek vezéreik iránti bizalmukban. – Miután meggyőződtek a fegyelem szükségességéről, egyszerre jó katonákká váltak.

Míg ez történt Csucsán, nekem is sok dolgom akadt Zsibón és Szurdokon.

Dec. 18-án Kemény Farkas őrnagy üzent Zsibóról, hogy császáriak elővédje jelent meg Szurdokon és 15 000 oláh vagy román támogatásával fenyegetik Zsibót, hogy így hatalmukba kerítsék a felső Szamos-völgyet s esetleg Nagybanáig előnyomuljanak. Hozzáfűzte még Kemény Farkas, hogy nem tarthatja állásait Zsibón, mert Tóth őrnagy századával⁷⁶ Bem parancsára Kisnyiresre ment. Szerencsére ugyanazon a napon megjelent a Mátyás huszárok egy osztálya⁷⁷ s parancsnokuk, Bethlen Gergely őrnagy, azonnal rendelkezésre állott. Én megkapván a híreket, azonnal Zsibóra vonultam a 2. székely zászlóaljjal⁷⁸ parancsot hagyván a Somlyó környékén lévő székely huszároknak⁷⁹, hogy azonnal kövessenek.

Mikessel Zsibóra érek

December 19-én délután éppen akkor érkeztem Zsibóra Mikessel, amikor az ellenség készült megtámadni könnyű erődítéseinket.

74. Arról lehet szó, hogy a császári gyalogság rohamainak visszaverése után Wardener meglepő, de a szűk hegy-szorosban teljesen célszerűtlen lovassági támadást hajtott végre s valizséreivel, arra számítván, hogy a zárt tömegben rohmozó lovasok láttán a gyakorlatlan honvédek között pánik tör ki, s ez megrendíti a védelem szilárdságát. A 11. honvéd zászlóalj azonban higgadtan fogadta a lovasrohamot, s a közvetlen közelről leadott sortűze hatalmas veszteséget okozott a sivalizséreknél, akiknek fejvesztett menekülése a császári gyalogságot is magával ragadta. Ezzel Wardener csapatai képtelenek voltak az ütközet további folytatására.

75. Baumgarten József (1811-1861) a Székely-huszárok kapitányaként alakulatával csatlakozott a honvédsereghez. Csucsánál vezérkari alezredesként Riczkó csapatainak vezérkari főnöke volt, s az Urban ellen küzdő balszármány harciát irányította. Sebesülését haláláig nem tudta kiheverni. (Életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 100.o.)

76. Törlhiba, helyesen zászlóalj. A 31. honvéd zászlóaljról van szó, parancsnoka Tóth Ágoston vezérkari őrnagy volt. A honvéd zászlóaljakat császári mintára szervezve 6 század alkotta, előírt létszámuk 1200 fő volt.

77. Az osztály korabeli harcászati – a lovasság esetében szervezeti is – kötelék volt, amely 2 századot fogott egybe. A huszárosztályok élén őrnagy vagy alezredes állt, előírt létszámuk 368 fő volt. A 15. (Mátyás) huszárezredet önkéntesekből kezdték szervezni 1848 szeptemberében Kolozsvár körzetében, illetve a Székelyföldön. Bethlen osztályában elsősorban Kolozsvár környéki önkéntesek szolgáltak.

78. A 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóaljáról van szó Szilágyi Sámuel őrnagy vezénylete alatt, a Háromszékből származó legénységgel.

79. A 11. (Székely határőr) huszárezred alezredesi osztálya 1848 júliusától a délvidéki szerb felkelők ellen harcolt, ahonnan november 15-én vezényelték az Erdély határán gyülekező magyar csapatok megerősítésére. A parancsnoka Kiss Sándor őrnagy volt.

Mikes ezredes 2 három fontos löveget⁸⁰ helyezett el egy magaslaton és ezekkel olyan tiszta találatokat lövetett a román tömegek közé, hogy azok rendetlen hátrálással futottak Szurdok felé, magukkal ragadva a rendes császári csapatokat is.

Szurdok megtámadása Dec. 20.

Dec. 20-án támadtunk Szurdokra. Ez alkalommal bal vállamon könnyebb sebet kaptam golyótól; ennek a golyónak a fele még megvan, míg a másik feléből édesanyámnak brostút csináltattam. Bár az ellenség nagyszerű állásokat foglalt el, Mikes ezredes vállalkozása mégis kiverte őket belőlük. – Én ideiglenesen bekötöttem sebemet, négy három fontos üteget⁸¹ helyeztem el egy magaslaton a Szamos bal partján s egy székely századot rendeltem az ellenség bekerítésére.

A Mátyás huszárok bravúrosan támadnak

A románok nem bírták lábukat megvetni, mert jól feküdt tüzünk és a Mátyás huszárok pedig ritka eréllyel támadták az ellenséges állásokat. Így tehát azok hamarosan rendetlen futásnak eredtek Galgón át Désig s bátor huszáraink pedig a sötétség beálltáig üldözték őket.

Bem megtámadja Dés-t 23-án

Bem a bal szárnnyal Kisnyiresig nyomult előre. Közben nekem parancsot adott, hogy kövessem a Szamos völgyében, míg ő pihenés nélkül ment tovább Désre, ahol csatarendbe sorakozva várták a császáriak. – Dec. 23-án támadott Bem olyan hevesen, mint szokott; ő járt elől mindenütt, ő maga vezényelte a tüzérséget, úgyhogy 4 óra elmúltával engedni kezdtek a császáriak. Éppen ez volt az a pillanat, amelyet Bem hihetetlen sikerrel tudott mindig kihasználni. Ennek a sikernek dicsősége Tóth alezredest illeti, mert az ő zászlóaljának ellenállhatatlan szuronyrohama söpörte el az ellenséget.

Jablonowsky visszavonul Bethlenre és Besztercére

Jablonowsky⁸² visszavonult megrémült hordáival részben Bethlenre, részben Besztercére és mindaddig ott maradt, amíg Bem őt újra ott fel nem kereste.

Bem Kolozsvárra megy

Bem tovább nyomult Kolozsvárra oly gyorsan, hogy seregének alig maradt ideje táborni. Erre jellemző, hogy annak ellenére, hogy én 22-én hajnalban elindultam oszloppal s éjjel-nappal meneteltünk, csak Kolozsvár előtt bírtam utolérni őt.

80. Háromfontos ágyúk voltak a tábori tüzérség legkisebb lövegei, elnevezésük a kilőtt vasgolyó súlyából eredt. A 72 mm átmérőjű vasgolyó súlya mai mértékegységre átszámítva 1,37 kg volt.

81. Tollhíba, helyesen löveg. Az üteg a császári-királyi hadseregben 6, a honvédseregben 8 lövegből állt. A Czetz által vezényelt csapatoknál összesen 10 löveg volt, így 4 üteget semmi esetre sem vehetett be az ütközetben.

82. Helyesen Jablonsky. Gustav Jablonsky császári-királyi ezredes, az észak-erdélyi császári haderő egyik dandárparancsnoka. Erdélyből történt kiverését követően hónapokig betegeskedett, 1849 nyarán mégis tábornoki kinevezést kapott.

Hogy milyen nagyfokú hazafias érzelem fűtötte Erdély magyar lakosságát és hogy mennyire kívánta minden igaz jó ember a haza ügyének győzelmét, csak emlékezni kell, hogy bár a balszárny serege közvetlen előttünk vonult el, mégis mindenütt terített asztallal, italokkal, melegített fekvőhelyekkel vártak, kedveskedések és szeretet várta a 15°-20° hidegben kimerült harcosainkat.

Szamosújvár fogad

Szamosújváron leírhatatlan fogadtatás várt bennünket. Fáklyafénnyel várták vitéz katonáinkat; a hölgyek báli ruhában virágot hintettek az útra, ezer és ezer Éljenkiáltás hangzott; Bemet éltették, a felszabadítót és Magyarország boldogulását s a zsarnoki katonaság igájából való felszabadulást.

December 25-én utólérem Bemet

Oszlopommal dec. 25-én, vasárnap értem utol Bemet éppen akkor, amikor a császáriakkal készült megütközni.

A császáriak visszavonulása. Zsákmány.

Szívós ütközetre voltunk felkészülve, de a császáriak annyira zavarba jöttek Bem váratlan megjelenésére, olyan erkölcsi megrázkódtatást szenvedtek a vereségek következtében, hogy néhány száz foglyot s podgyászaik egy részét visszahagyva Tordára menekültek; a Mátyás huszárok üldözték őket néhány kincstári ládát, fegyvereket, lőszert és felszerelést zsákmányolva.

Bem bevonul Kolozsvárra

Bem hadserege bevonult Kolozsvárra, amely eképpen karácsony napját örömmámorban ünnepelte. Ritkán igazolódott be ennél világosabban az a hadászati alapelv, hogy az ellenséget futásában kell megverni, mint itt Kolozsvárnak ezen hön óhajtott és rettegett visszafoglalásakor. És sehol sem tűnt ki világosabban Bem zsenije, mint a hadjáratnak ennél az epizódjánál; a hadászati tudása harcászati ügyesség és a makacs vasakarat működtek közre ezúttal.

A császáriak északi hadserege széthullott. Bem nevének kiejtése elég volt, hogy rémülettel és zavarral töltse el a császári csapatokat. Bemnél senkise tudta jobban kihasználni a győzelmet és ha Magyarországnak lett volna még egy Bem tábornoka, biztos, hogy di-csőbb kimenetele lett volna a szabadságharcnak az orosz közbelépés ellenére is.

Visszavonulnak a császáriak

Kolozsvár visszafoglalása utáni nap reggelén már elindultam Kiskapusra és Bánffyhunadra, hogy a Ritzkó által megvert császáriakat újra megtámadjam, de Ritzkó előőrseit már Kiskapuson találtam, mivel az ellenség Bem előnyomulásának hírére már megszökött a hegyek úttalan oldalain át Tordára és Besztercére.

Érdekes volt Urbán utóvédjének megjelenése Kolozsváron, annak általunk történt elfoglalása utáni hajnalon. Szállást kerestek a városban és legnagyobb meglepetésükre

a mi Kossuth huszárainkkal⁸³ találkoztak össze bajtársaik helyett s foglyul estek. Ezek szállást akartak keresni Papfalván Urbán csapata részére. Bem azonnal Mikes ezredest küldte, hogy fegyverezze le ezeket a császári csapatokat. Így a szálláskeresők kellett hogy mutassák az utat Mikes ezredesnek. A császáriak átadták fegyvereiket és eképpen végződött – eredményesen – az, ami a háborús-dráma első felvonásának ígérkezett volt.

A háború első fejezetének befejezése

Bem Tóth alezredes nevezte ki Kolozsvár és környéke országrész kormányzójául,⁸⁵ intézkedett, hogy szervezzenek egyenruha-, felszerelés-, tűzérési- és egyéb lőszerlerakatot, hogy kellő szertár legyen felállítva a hadsereg számára, ezenkívül igyekezett a románokat megnyugtatni általános amnesztia kihirdetésével, eképpen igyekezvén megszüntetni ennek az ellenségnek a pusztításait; azonkívül bőkezűen fizetett több zsoldot a katonáknak és foganatosított előléptetéseket a tisztelnél.

Mindezt katonai minőségben végezte, mert meggyőződése volt, hogy forradalmi állapot idején kizárólag a katonai diktatúra képes összpontosítani az állam különböző szervezeteit és eképpen előkészíteni az utat az eljövendő polgári alkotmányos kormányzásra.

Csapataink számára napi seregszemlét rendelt el.

Tordai csoport. Dec. 26.

December 26-án Bem engem a 11. honvédszászlóaljjal, egy század Mátyás huszárral és 6 löveggel Tordára küldött ki, hogy újabb rendeletéig ott maradjak, Kolozsvárt a románok esetleges támadásától így védjem, valamint hogy ez a magatartásunk azt a hitet keltse az ellenségben, hogy Gyulafehérvárt és Nagyszeben szándékozunk megtámadni. Így tette Bem lehetővé, hogy Urbánt és Jablowskyt megtámadhassa, miáltal meg tudta tisztítani Erdély északi részét az ellenségtől.

Bem Besztercére megy

Bem Tordára történt távozásom után rövidesen útnak indult 8600 gyalogossal, 1090 lovasal és 22 löveggel Besztercére. Dec. 28-án ért Bethlenbe és dec. 29-én 4 órai heves harc után elfoglalta, azt kényszerítve az ellenségre, hogy rendetlen futással Besztercére és Naszódra meneküljön. Éjjel-nappal meneteltek csapatai. Dec. 31-én hajnalban érkezett ő Beszterce, Ritzkó pedig Naszód elé.

83. A 15. (Mátyás) huszárezred katonáit Kossuth-huszároknak is nevezték, mert Berzenczey László ezen a néven kezdte szervezni az önkéntes lovascsapatot Erdélyben.

84. A 17. (2. oláh) határőr gyalogezred 4 százada és egy fél századnyi dragonyos esett itt a honvédek fogságába.

85. Tóth Ágoston (1812-1889) Csetz bajtársaként szolgált Bécsben a Katonai Földrajzi Intézetben és császári királyi alszázadosként lépett át a honvédségbe, ahol rövidesen a megalakuló vezérkarba került. Az Erdély határvidékére szorult magyar erők újjászervezésében Csetz leghasznosabb munkatársának bizonyult. Bem Kolozsvár felszabadítását követően a város és környéke katonai parancsnokságával bízta meg, elsődleges feladata az utánpótlás megszervezése és a harcoló csapatok hadművelési bázisának biztosítása volt.

Beszterce és Naszód elfoglalása

Rövid harc után mindkét helységet elfoglaltuk. Naszódot, a román ellenállás fészket felégették és csak Bem jelenléte mentette meg Besztercét is ugyanezen sorstól.

Katonáink annyira ki voltak merülve, hogy gondolni sem lehetett az ellenség üldözésére. Azonkívül elfogyott a lőszer is és várni kellett míg a pótlás megérkezik Nagybányáról.

Tihuca

A rövid néhány nap a fegyverek, felszerelés javításával telt el és avval, hogy a Tihucában gyülekező ellenséget nyugtalanítsuk.

Alig érkezett meg a várt lőszerpótlás, csapataink máris indultak az ellenség új állásai ellen.

Tihucai csata január 3-án

A jan. 3-án reggel kezdődött csata estig tartott. Csapataink már nem ismerték a visszavonulást. A császáriak a kétségbeesés vad erejével harcoltak, de a mieink megismétlődő szuronyrohamára engedniök kellett; eldobták fegyvereiket, felszerelésüket és menekültek. Minden fegyelem nélkül, mezitláb, fagyott lábakkal érkeztek Csemovicba, Bukovina fővárosába, s itt közadományból ruházták fel őket, de már nem számíthattak félelmetes ellenségnek.

Dornavatra

Bem tehát egész Észak-Erdély ura lett, míg Urbán seregének maradványait Dornavatraig⁸⁶ üldözte. Ennek a városnak a lakossága is lelkesedéssel fogadta Bemet.

Wardener már dec. 25-én visszavonult Gyulafehérvárig.

Bem tökéletesen elérte célját. Az északi császári hadsereg megsemmisült, az ország északi része felszabadult; nehéz volt elképzelni, hogy legalább egy hónapnál hamarabb ismét feltűnjön az ellenség ezen a hadszíntéren.

Bem néhány faluban némi őrseget hagyott hátra, míg ő készült a Puchner tábornagy által vezetett hatalmas déli császári hadsereg elleni főtámadás megvalósítására.

Bem neve barátok és ellenség bámulatát vívta ki; minden ajkon ez hangzott és a magyarok szívében megmentő és szabadító gyanánt szerepelt és a harcot kedvelő lakosság dicsőségövezte zászlói alá sietett.

A vázolt sikerek érdemeinek jutalmazásául Bem a résztvevők közül sokat előléptetésben részesített.

2. epizód

Bem megérkezik Marosvásárhelyre 1849. jan. 13.

Miután Bem befejezte elgondolásának megvalósítását s biztosítottnak látta az északon felszabadított területet, délnek indult és 1849. január 13-án Marosvásárhelyre ér-

86. 1849. január 5-én Vatra Dornei mellett aratott Bem újabb győzelmet a császáriak felett.

kezett 2850 emberével. Én közben kis különítménnyel Tordára vonultam, hogy Gyulafehérvárt és környékét figyeljem és elejét vegyem esetleges meglepetéseknek a románok részéről.

Bár a császáriak az egész vonalon lemondtak a támadásról, mégis mindenféle ígéretekkel bujtogatták az oláhokat a lázadásra; osztrák tiszteket küldtek hozzájuk, hogy ezek vezessék őket a vandál pusztításban és a fanatikus pópák pedig gyűlöletet és bosszút prédikáltak a magyarok ellen.

A románok kegyetlenkedései Nagyenyeden

Különítményem túlságosan kisszámú volt és visszavonulási vonalaim pedig fedezetlenek s így csak egy órajárásnyi körzetben tudtam megakadályozni a pusztításokat. Szívem fáj, hogy ebben az elszigetelt helyzetemben tétlenül kellett maradjak, miközben kb 80 000 oláh fosztogatta Nagyenyedet és Járát, rémes és kegyetlen halálra hurcolva 800 magyart, hallatlan kínokkal kínozva őket haláluk előtt.

Székelyföld és Gál Sándor ezredes

Közben a székelyek földjén, Háromszéken nagyban készülődtek, hogy Bem seregével egyesüljenek. A székelyek már minden reményüket elvesztették, hogy ebbeli törekvéseiket siker koronázza, de Gál Sándor ezredesnek erélyes vezetésével sikerült egy szépszámu sereget toborozni. Sőt a lelkesedés olyan nagy volt, hogy a megye minden falujából leszedték a templomharangokat, Kézdivásárhelyre szállították és ott átadták Gábor Áronnak. Tüzérőrmester volt Gábor Áron⁸⁷ ismeretlen zseni, a harangokból tökéletes és tartós ágyúkat öntött. Februárban-márciusban már sehol sem hívták harangok imára a híveket csak az ágyúdörgés, azoké az ágyúké, amelyeket harangokból öntöttek és amelyek meg fogják védeni és menteni őket.

Bem Marosvásárhelyen

Puchner tábornagy, mikor Bem Marosvásárhelyre történt bevonulásáról hírt kapott, elindult Nagyszebenből 2 dandár gyalogsággal, 1 dandár lovassággal és 30 löveggel Medgyes-en át Marosvásárhelyre, hogy egy csapásra megsemmisítse Bem erdélyi hadseregét.

Bem, bár látta, hogy kis seregével milyen hátrányos helyzetben van, mégis – számolva övéinek lelkesedésével és az ellenség rémületével – szokásos energiájával elhatározta, hogy megelőzi az ellenséget és elébemegy.

Gálfalva

Puchner azonban már január 15-én Medgyesre érkezett, így Bemnek nem maradt más hátra, minthogy elhagyta Marosvásárhelyet és kis seregével a Küküllő folyó völgyében Héderfálvára ment, itt a hegyoldalakon Gálfalvával szemben több mint 20°-os hiedegben tábornokot vert.

87. Gábor Áron (1818-1849) tizedesként szerelt le a császári-királyi tüzérségtől 1845-ben. 1848 november végétől irányította a székely tüzérség megeremelését, amiért honvéd főhadnaggyá nevezték ki. 1849 tavaszától őrnagyként a székelyföldi hadosztály tüzérparancsnoka volt haláláig.

A császáriak a mieinknél háromszoros túlerőben⁸⁸ január 17-én hajnalban támadásra indultak.

(A kéziratban itt „március 17-e” szerepel, mely minden bizonnyal elírás, mivel csak január 17-e lehet a támadás időpontja. – ford.)

A Medgyesi csata és a császáriak visszavonulása

Bem személyesen irányította a tűzértséget és visszavonulásra kényszerítette az ellenséget. Ebben a helyzetben Bethlen őrnagy ügyesen előnyomult az ellenség balszárnýára, és heves ágyúzásba kezdett. A császáriak hallván az ágyúzást a nyugati oldalról is, nem tarthatták magukat. Visszavonulásuk csakhamar futássá változott: elől a tábornokok, utánuk a tisztek, leghátul a csapat, lélegzet nélkül futottak, rendezetlenül és fejvesztetten érkeztek Medgyesre. Egyetlen dicsérendő cselekedet volt részükről Heppger főhadnagy⁸⁹ bátor haditette az utolsó pillanatban a Szavoyai dragonyosokkal⁹⁰ Bem ágyúi ellen, de közelérve a fővezérünkhöz, fogságba esett.

Bem Stolzenburgban

Bem fáradhatatlanul üldözte a császáriakat. 18-án Medgyesre ért és itt töltötte az éjszakát. Két napra rá már Stolzenburgban⁹¹ volt, Nagyszeben közvetlen szomszédságában.

Elindulok Tordáról, hogy utóljérjem Bem-et. Január 16.

Január 16-án érkezett hozzám Bem azon szigorú parancsa, hogy erőltetett menetben kövessem őt Nagyszebenre. 17-én délelőtt 10 órakor indultunk Tordáról s meneteltünk megállás nélkül, úgy, hogy még ma is csodálkozom e vállalkozás merészsége és csapataim kitartása felett.

19-én elfoglaltuk Balázsfalvát. Szigorú parancsot adtam ki és ez megmentette a román lakosságot a pusztulástól, amely pedig igazságos megtorlása lett volna az oláhok által elkövetett kegyetlenségeknek.⁹² Ekkor Bem második futárja érkezett hozzám azzal a rendelkezéssel, hogy Vízaknára menjek és oda 20-án feltétlenül beérjek.

Megérkezés Vízaknára

Rendkívül nehéz, és akadályokkal teli menetelés után meredek hegyoldalakon, éjjel 2 órakor végre megérkeztem különítménnyel Vízaknára s itt Bem rövid szavakkal

88. Valójában kiegyenlített erőviszonyok mellett, magyar tűzértségi fölényvel zajlott le az ütközet.

89. Ludwig Heppger von Hoffenthal und Thierstenberg főhadnagy a 3. (Miksa főherceg) svalizsér ezredből, súlyos sérülésekkel esett fogságba, amelyből azonban (Kővári híradásától eltérően) később felépült.

90. A Savoyai Jenő herceg, tábornagy nevét viselő 5. dragonyosezred katonái. Több forrás arról tudósít, hogy a támadás kifejezetten Bem személye ellen irányult, s azt a 3. (Miksa főherceg) svalizsér ezred 2 szakasza hajtotta végre egy előre elfoglalt lesállásból. Utóbbi támasztja alá az is, hogy Heppger főhadnagy ehhez az alakulathoz tartozott. Bem védelmére a törzskar tisztjeinek kellett kardot rántaniuk, s a hevesen vagdalkozó főhadnagyot gróf Lázár Albert százados, Bem parancsértisztje terítette le.

91. Szelindek

92. Balázsfalva volt az erdélyi román nemzeti mozgalom ideológiai központja. Itt tartották a román nemzeti követeléseket megfogalmazó népgyűléseket.

Nagyselykről⁹³ írt azon értesítését kaptam, hogy ő 21-én megtámadja a császáriakat Nagyszeben előtt és amely csatának eredményeként a város birtokbavételével számol.

A Szász városok erődítései

Az osztrák mémököknek rövid idő alatt sikerült a várfalak segítségével, amelyek minden szász várost öveztek, védőállásokat minden oldalról a város körül kiépíteni. Bemnek nagy megrészég kellett ahhoz, hogy elhatározza maroknyi seregével ennek a vállalkozásnak a végrehajtását. Támadóerejének elégtelensége miatt feltétlenül fiaszóval kellett végződnie. Bem már január 20-án előnyomult Nagyselykig⁹⁴ és innen küldött egy futártisztet hozzám Vízaknára, hogy a bekövetkező támadásról értesítsen.

Első roham Nagyszebenre. Január 21.

Ez a tiszttel visszatért anélkül, hogy sikerült volna feladatát teljesítenie s így történt meg, hogy a csata 21-én hajnalban kezdetét vette anélkül, hogy én értesülhettem volna erről.

Paget

Közben Bem Paget⁹⁵ urat (egy angol úr, felesége a hazafias érzelmű Wesselényi bárónő volt) küldte el, hogy keressen meg engem. Ezen a helyen azonban olyan a terep, hogy bár közel lehettünk egymáshoz, mégis elkerültük egymást a Nagyszebenbe vezető párhuzamos utakon. Pagettel nem is találkoztam csak a számkivetésben Nizzában. Bár reggel korán indultam csoportommal, csak 11 óra körül érkeztem meg, amikor Bem vállalkozása, hogy Nagyszebenre rohammal bevegye, már csődöt mondott. Az ellenség túlereje miatt 4 óra hosszat tartott az ágyúzás, a mieinknek, bár oroszlánként harcoltak, vissza kellett vonulniuk a császáriak keresztútja elé. Én Napendorf⁹⁶ felől támadtam Nagyszebenre, de mivel a középhad Mikes Kelemennel az élen visszavonulásra kényszerült, miközben csapatai élén ő maga is elesett,⁹⁷ én is kénytelen voltam beszüntetni a támadást és Ladamos felé a legnagyobb rendben visszavonulni, miközben a császáriak zenekara nagygyűnyosan rázendített a „Gott erhalte”-re.⁹⁸

Bem visszavonul Stolzenburgra

Bem hagyta, hogy a bátorságát veszített gyalogság és tűzérség meneküljön, ellenben összefogta még érintetlen tűzérségét s ennek segítségével megakadályozta, hogy az el-

93. Fordítási tévedés. Az eredeti szövegben szereplő Gross Scheuem magyar neve Nagycsűr, amely Nagyszeben közelében fekszik, nem pedig a Medgyes és Nagyszeben között félúton található Nagyselyk.

94. Helyesen Nagycsűr.

95. John Paget (1808-1892) felesége, Wesselényi Polyxéna révén erdélyi földbirtokossá vált, 1846-ban honfűst-tették. Magyarországi és erdélyi utazásairól írott könyvét 1837-ben adták ki Londonban, később neves gazdasági szakíróvá vált. A szabadságharcban nemzetőr századosként vett részt.

96. Kistorony, korabeli német neve helyesen Neppendorf.

97. Mikes Kelemen ezredes az ütközet első perceiben elesett, amikor a minden óvatosságot félre téve csapatai élén haladó Bemet és törzsét a nagyszebeni sáncokból váratlan és nagyon erős tűzérségi tűz érte. Sírboltja ma is megtalálható a zabolai kastély parkjában.

98. A császári himnusz korabeli közkeletű elnevezése (a kezdő szavakról).

Gróf Mikes Kelemen halála

lenség üldözzön. Lassan vonult vissza Stolzenburgig⁹⁹, de minden lőszerünket elégettük.¹⁰⁰ Sok magasrangú tisztünk elvesztését kellett siratnunk, köztük Bem szárnysegédjét Mikes Kelemen is. A bécsi légión 90 emberre olvadt le és a többi csapattesteknek is sok volt a vesztesége. Bemet és tisztjeit titokban rendkívül bántotta a sok vitéz, hű katonája elvesztése.

Bem ugyan vereséget szenvedett, de az ellenség mégsem ejtett egyetlen foglyot sem. Nagyszeben bevételének ezt a kísérletét én veszteségnek nevezem, mely természetesnek is vehető, de nem vereségnek, mert haderőnk nagy általánosságban sértetlen maradt.

Bem sokáig nem tudta nekem megbocsájtani, hogy elkésve érkeztem a csatába, de elégtételül szolgál az a tudat, hogy ebben semmi vétkem nem volt, másrészt pedig megnyugtató az a megfontolás is, hogy mégha győzött volna is, nem tudta volna magát tartani Nagyszebenben olyan kevés erővel.

De az ellenség kimutatta ezúttal, hogy fél Bemtől, mert egy álló hétig tartózkodott a támadástól és csak akkor merte ezt újra megkísérelni, mikor erősítést kapott Gedeontól. De ez a rövid idő is elegendő volt Bemnek ahhoz, hogy összegyűjtse szétszórta csapatait, bőségesen ellássa lőszerrel, hogy kellőképpen fogadhassa az ellenséget.

Hogy meggyőzze a székelyeket a magyar ügyhöz való csatlakozás szükségességéről, hazaküldte őket akkor amikor pedig a legnagyobb szüksége lett volna rájuk. Ezt azért tette, hogy a székelyek otthon tudathassák honfitársaikkal a valódi helyzetet és így rábírják azokat, hogy tömegesen vonuljanak Bem táborába.

A Nagyszebeni csata után nem voltunk irigylendő helyzetben, de ez a körülmény a legjobb bizonyíték Bem zsenije mellett s tisztjeink bátorságáról, valamint arról is, hogy csapataink harci kedve, törhetetlen győzniakarása minden csodálatot megérdemel.

Puchner Stolzenburg ellen indul

Puchner összes erejével megtámadta Stolzenburgot.¹⁰¹ Asztalnál ültünk, amikor előőrseink jelentették a császáriak közeledtét.

Bem a már előzetes terv szerint rendezte el gyér csapatait.

Nekem szerencsém volt a parancsnoklásom alatti üteggel elhallgattatni az ellenség féldandárnai erejű ágyúit.¹⁰² Aztán pedig a császáriak túlnyomó, lehangzó fölénnyel elmenekült a védekezésből támadásba mentünk át.

Az ütközet este 8 óráig tartott és akkor az ellenség az egész vonalon meghátrált. Állásaink Stolzenburgban¹⁰³ olyan nehezen védhetők voltak, hogy nem maradt más választásunk, mint „győzni vagy meghalni.”

A keskeny völgybe zárt községet egérfogóhoz lehet hasonlítani, és ennek dacára ezt Puchner bevehetetlennek jellemezte. Bem az előző ütközetekből meggyőződött arról, hogy hadseregünk valójában olyan gyenge, hogy képtelen hosszú ideig feltartóztatni az annyira szembeszökő számbeli fölényű Puchner haderőt. Elhatározta tehát, hogy lemond minden támadó kezdeményezésről és Nagyszeben környékén védelembe megy át mindaddig, amíg a kormány ígérte erősítés megérkezik.

99. Szelindek

100. Fordítási, illetve értelmezési hiba, helyesen elhasználtuk, ellőttük.

101. Szelindek

102. 2 gyalogos zászlóalj és 6 löveg csekély lovassági fedezettel állt itt szemben Czetz hasonló erejű csapataival. Az ütközet során azonban a császáriak összességében jó kétszeres túlerővel rendelkeztek.

103. Szelindek

Bem Vízaknán akart állást foglalni; én hogy mozdulatait fedezzem és egyúttal fennartsam az összeköttetést Medgyessel, február 1-én egy honvéd zászlóaljjal, egy század huszárral és 6 löveggel Nagyselyk¹⁰⁴ ellen vonultam olyan pánikot okozva a császáriak előcsapataiban, hogy lövés nélkül elfoglaltam a helységet, 50 foglyot ejtve és löszert zsákmányolva.

Kemény alezredest Dévára küldi Bem

Befejezve leírt ténykedésemet Vízaknára siettem egyenesen. Bem már megérkezett oda kis seregével és tüzéreivel. Most Kemény alezredest jelölte ki, hogy Dévára menjen fogadni a beígért csapaterősítéseket, amelyeket Magyarországról vártunk.¹⁰⁵

Február 2.

Bem gondoskodott az állások megerősítéséről; ő maga vezette a munkálatokat úgy, hogy a következő napon, február 2-án el is foglalhattuk azokat.

Bem akkor csak 2000 harcossal és 24 löveggel rendelkezett 12 000 császárral és 30 löveggel szemben. Puchner február 4-én támadta meg állásainkat és számbeli fölénye ellenére is honvédeink bátorsága előtt hátrálnia kellett. Figyelmeztetéseink ellenére Bem elhatározta, hogy elhagyja jól bevált állásainkat és támadásba megy át. Az ellenséges tüzéség rettenetes ágyúzását azonban katonáink csak egy óra hosszat bírták ki, de aztán már megrendülten Reismarktba¹⁰⁶ menekültek. Bem csaknem foglyul esett ez alkalommal, mert már körülvette egy századnyi ellenséges lovasság, de ekkor az atléta természetű Simonyi Simkó őrnagy segédtisztem odavágtatott, mint a bosszúállás istene és kapitányuk¹⁰⁷ fejét török kardjával kettémetszette. Az ellenség ennek láttára futásnak eredt.

Láttam azonban, hogy nem menthetjük meg lövegeinket, ezért, hogy az ellenség ne használhasa, megsemmisítettem a visszavonulás előtt.¹⁰⁸

16 löveget, 500 embert és összes felszerelésünket veszítettük el ebben az ütközetben.

Kétségbeesett helyzetbe kerültünk! Szerencsénk az volt, hogy a császáriak nem is gondoltak üldözésünkre aznap, hanem másnapra halasztották. Ez mentette meg Bemet és hadseregét, mert ha Puchner nyomban üldözni kezd, kétségtelenül, hogy mindannyiónkat foglyul ejthetett volna. De így Bem még ugyanaznap Szerdahelyre ért, ezzel reményünk nyílt arra, hogy újra egyesülhetünk Keménnyel.

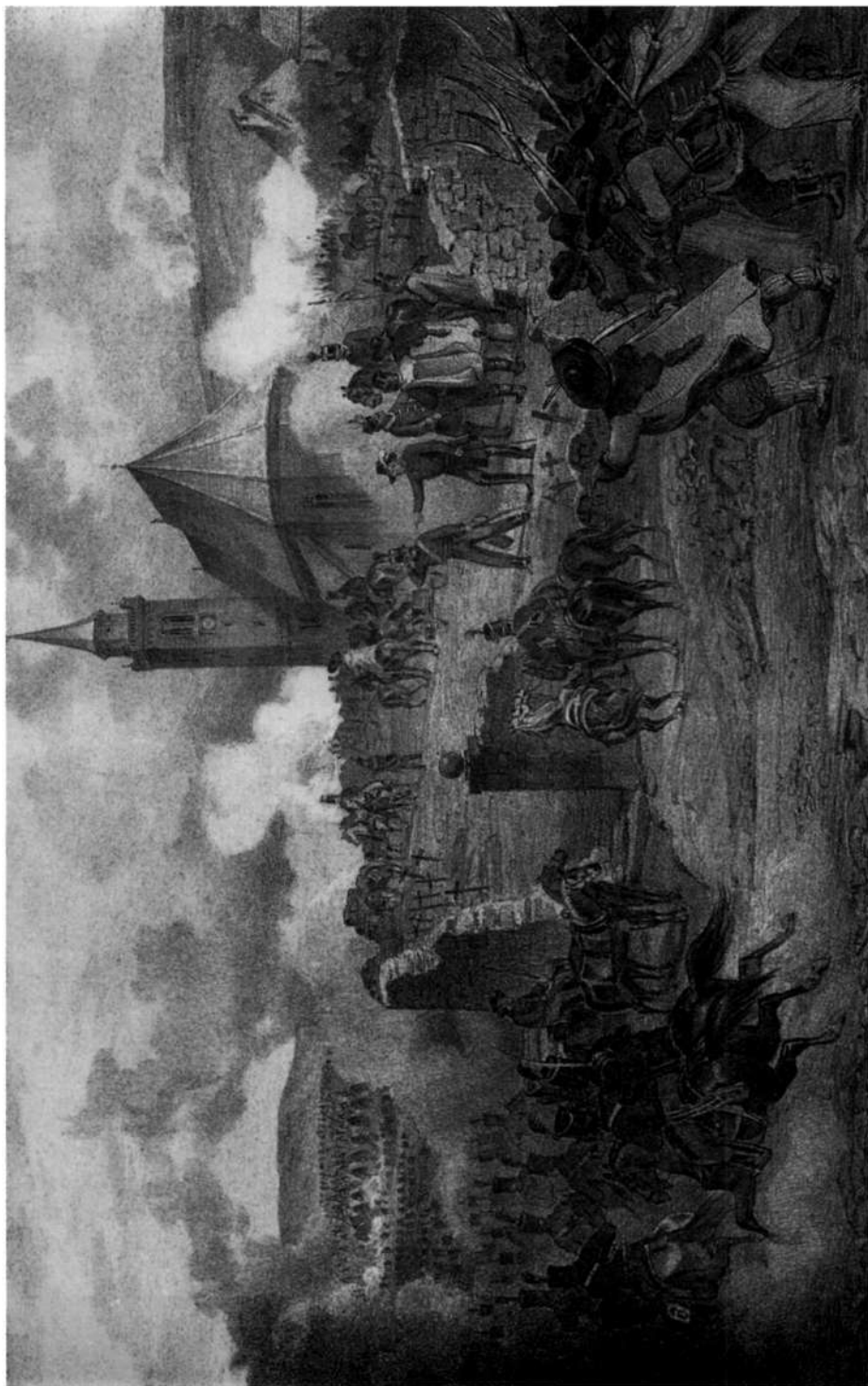
104. Helyesebben Nagycsűr

105. Január végén Damjanich János tábornok a főszereg erősítésére a Tiszához vonuló csapataiból Aradról a Maros völgyében Erdélybe indított útnak egy 4.100 katonából és 12 lövegből álló segélyhadat. Az elé indított bátor Kemény Farkas (1796-1852) alezredes egykor császári-királyi huszárfőhadnagy volt, nemzetiőr őrnagyként kapcsolódott be az Erdély védelméért folyó harcba. Később ezredes és hadosztályparancsnok lett Kolozsváron. (Életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 194.o.)

106. Szerdahely, egykori német neve helyesen Reissmarkt.

107. Kővári szerint Franz Nahlik másodkapitány a 3. (Miksa főherceg) svalszer ezredből. Ő azonban ültelte a harcot, s a szabadságharc leverését követően is ezredében szolgált.

108. Valójában nem az ágyúk megsemmisítéséről, csupán használhatatlanná tételéről volt szó, ami abból állt, hogy a lövegek gyújtólyukait beszögelték. (Ezeket aztán Nagyszeben elfoglalásakor szerezte vissza és javította meg a honvédsereg.) A tüzéségi- és löszteranyag döntő része különben azért esett az ellenség kezébe, mert túl későn rendelték el a visszavonulást a poggyászos szekerek számára, s azok eltorlaszolták Vízakna szűk utcáit nem hagyva utat az ágyúk elszállítására.

A szászsebesi csata (1849. február 6.)

Szerdahelyen szomorú éjszakát töltöttünk. A szászok eldugtak minden élelmet és bezárták házaik kapuját. Szabadban kellett hálnunk. Így tehát még aznap éjjel továbbküldtük sebesültjeinket Mühlenbachba.¹⁰⁹

A császáriak és az oláh tömegek példátlan mészárlása

Ez a szállítmány este 11 és 12 óra között érkezett Mühlenbachba, ahol a lakosság színlelt örömmel és látszólagos kedvességgel fogadta. A fáradt katonák hamarosan olyan mély álomba merültek, hogy nem lehetett őket könnyen felkelteni. Kevéssel ezután rendezetlen császári és román tömegek hatoltak be a községbe¹¹⁰ és elkezdődött a gyilkolás és a holttestek példátlan feldarabolása; sebesültjeink voltak az áldozatok, holtestteiket könyörtelenül az utcára dobálták. Igazi Szent-Bertalan éj volt! Az én szolgáim, akiket a sebesültekkel küldtem podgyászommal és néhány száz forinttal, amely minden vagyonomat képezte, a véletlen folytán megmenekültek, de minden holmijukat elrabolták. A különítményből csak ketten menekültek meg úgy, hogy oláh foglyoknak mondták magukat; ezek értesítették Bemet a történetekről.

Hajnalban útra keltünk, Mühlenbachtól keletre eső magaslatokon helyezkedtünk el és megkezdődött az ütközet. Űtegeink sok kárt tettek a császáriakban s a gyalogság annyira fel volt ingerelve, hogy parancsot sem várva megrohanta a város utcáit és félóra alatt megtisztította az ellenségtől. Sok lőszer esett itt kezünkbe; nagy szükségünk is volt rá, mert a miénk teljesen elfogyott.

Bem kárpótolta azt a néhány lakost, akiket anyagi kár ért. Csak hevenyészett erődítést készítettünk itt Mühlenbachban, hogy csapatainknak 5 órai pihenést engedélyezhessünk, kik ugyancsak ki voltak merülve. Bem megszállva akarta tartani Mühlenbachot, bár én igyekeztem meggyőzni őt, hogy ez teljesen alkalmatlan lenne részünkre. Csak miután alapos feldehárítást végeztem és ezt jelentettem Bemnek, csak akkor tudtam meggyőzni őt, hogy Puchner teljes haderejével kellene szembeszállnunk és így Bem utasítást adott a helység kiürítésére.

Távollétemben érkezett egy békekövet (hadikövet-parlamentert), akit Bethlen őrnagy mindaddig visszatartott, amíg a város kiürítése befejeződött és mivel szerencsére Gyulafehérvár őrsgének megérkezése késlekedett, ez a körülmény nyitva hagyta előttünk a Szászváros felé vezető utat. Igaz ugyan, hogy oláh csapatokat helyeztek, hogy zárják el előlünk az utat, de én ezeket szétszórtam és a hegyekbe űztem. Bem egész napon át sakkban tartotta a császáriakat és így visszavonulásunk a legnagyobb rendben történhetett. Így rövid rohammal bevettük a várost (Szászvárost) és itt várt ránk az annyira sóvárgott pihenés.

Kemény Piskin

Ekkor jött híre, hogy Kemény már Dévához ért és Bethlen gróf pedig azonnal útnak indult, hogy meggyőződjék a hír valóságáról. Éjfélkor megkapta Bem a jelentést, hogy Kemény előőrsei már elfoglalták Piskit, hogy a Magyarországról várt erősítés részben már megérkezett¹¹¹ s hogy a másik részt holnapra várják. Bem erre a következő napra

109. Szászsebes, német neve helyesen Mühlbach.

110. Ez a román és szász népfelkelés volt, támogatva a gyulafehérvári császári-királyi várőrség 5 gyalogos és 1 lovas századától. A kegyetlen mészárlás, amelyben a város szász polgársága is részt vett tehát a császári-királyi hadsereg asszisztálása mellett folyt, ami példátlan a szabadságharc történetében.

111. Valójában ekkor még nem a Damjanich által küldött csapatok érkeztek meg, hanem a Beke József őrnagy által vezényelt zarándi különítmény néhány száz főnyi katonasága a mozgósított bihari nemzetőrséggel.

magához hívatta Kemény ezredest Szászvárosra; tárgyalta velem a hadjárat várható kedvező fordulatáról s aztán mindketten frissítő álomba merültünk.

Erősítés megérkezése Szászvárosba február 7-én

Február 7-én reggelre tényleg megérkezett Szászvárosba az 55. honvéd zászlóalj 2 százada és egy különítmény a Biharban sorozott nemzetőrségből.¹¹² Bethlen jelentése szerint nemsokára még több csapat is várható volt. Ez a remény eltetett bennünket, mert dacára annak, hogy nem volt több mint 4 lövegünk kevés lőszerrel, Bem keményen állta az ellenség rohamát. Mégis váltakozó szerencsével zajlott az ütközet, míg aztán a bihari lovasság elhagyta állásait és magával ragadott mindenkit a menekülésbe. Elfogyott a lőszerünk és az ellenség egyre inkább közeledett. Lövéseik már az ágyúinkig értek. Bem nem akarta otthagyni az ágyúkat és ostorával egyik kezelőnek az arcába vágott. Ez puskalövessel válaszolt, mely elvitte Bem jobb keze nagyujjának első ízét.¹¹³

Bem mindjárt újra átadta nekem a parancsnokságot és Piskire ment, ahol Kemény előnyös állásba sáncolta magát, de nem bírta átvágni a számos társzekéren amelyek csapatainkat követtek és megakadályozták az úton való szabad mozgást. Bem nagyon haragudott Bethlenre és Dobayra, hogy nem voltak képesek együttartani csapataikat és azt mondta, hogy ők az okai ujjá elvesztésének. Alig érkezett Piskibe a legnagyobb nyugalommal leamputálta sebes ujját.

Én állandó harc közben hátráltam a Piski-i hídig és utasítva Kemény ezredest, hogy zárja le utánam az utat, Dévára vittem fáradt és éhes csapatomat, mely megérkezésünkkel már 1200 főre apadt le. A császáriak ezen a napon fölhagytak az üldözéssel, megelégedvén azzal, hogy felderítő járőröket küldtek csupán Kemény csapatainak kikémlelésére a Piski-i hídhöz.

Február 8-án megérkezett a várvavárt 11. zászlóalj Dévára Hrabovszky őrnagy parancsnoksága alatt.¹¹⁴

Így tehát Bem ismét 6500 főnyi gyalogossal, 1000 fő lovassággal és 28 löveggel rendelkezett, hogy megkezdhesse hadműveleteit Erdélyben. A császáriaknak 11000 főnyi erejük és 40 lövegük volt.¹¹⁵

A Piski-i csata. Február 8. és 9.

Csapataink jól kiválasztott helyen foglaltak állást, de szerencsétlenségünkre hiányzott Bem, mert az amputáció következtében beállott erős láz ágyhoz kötötte. Puchner febr. 8-án teljes erővel¹¹⁶ támadott Keményre, ki ekkor azt jelentette Bemnek, hogy

112. Ez a mozgósított bihari nemzetőr lovasság 2 százada volt.

113. A történetírás eddig úgy tudta, hogy Bem az ágyúk elfoglalására tömő ellenséges gyalogsággal szemben vitézkedett lovagló ostorával, s ezek egyike sütötte rá a puskáját. Csetez a helyszínen tartózkodott, így története akár hiteles is lehet, bár ennek némileg ellentmond, hogy a tüzérség – különösen a lövegek kezelői – nem voltak felszerelve puskával.

114. Valójában ez a Damjanich által segítségül küldött hadosztály volt Hrabovszky György (1802-1869) őrnagy parancsnoksága alatt. A hadosztály csapataival jött vissza Erdélybe a 11. honvéd zászlóalj egyik – korábban Zarándba, illetve az aradi ostromsereghez kiküldött – százada. Hrabovszky damárdarparancsnokként harcolta végig a hadjáratot Erdélyben, majd áprilisban visszatért a Bánságba, ahol ezredes lett.

115. Valójában az erőviszonyok kiegyenlítődték, a császáriak a magyarokat alig meghaladó, 6.900 fős gyalogsággal 1.040 fős lovassággal és 26 vagy 30 löveggel rendelkeztek. Az is igaz viszont, hogy a környék román lakossága ellenségesen viszonyult a magyar csapatokhoz.

116. Valójában a császári-királyi csapatoknak csak az elővéd damára támadt ekkor, bár Kemény alezredes valóban nagy erejű támadást jelentett.

képtelen tartani állásait Puchner túlerejű támadásával szemben. Bem azonnal magához kéretett s megmutatva Kemény jelentését ezt mondta: „Induljon és tegye meg, amit megtehet. Ha a híd elveszett, Erdély is elveszett” Tökéletesen megértettem és átéreztem e szavak fájdalmas jelentőségét. Összegyűjtöttem minden gyorsan fellelhető csapatot és sietve indultam Keményt megsegíteni. Szentandrásan ért el az a hír, hogy tűzér-ségünknek sikerült az ellenség tűzér-ségét elhallgattatni, de Kemény csapatai annyira kimerültek, hogy félő, hogy egyik szárnyukat bekeríti az ellenség. Elrendeltem, hogy lovasságom és fél üteg is fedezze Kemény bal szárnyát. Szentandrásan állásba helyeztem néhány századnyi gyalogságot és két löveget pedig Dedács-on.

Kemény csapatainak küldtünk bort és élelmet, mert már három nappal és három éj-jel mozogtak. Az éjszaka jelentős esemény nélkül telt el; mindenki aggódva várta a másnapot, amelynek Erdély sorsát kellett eldönteni.

Következő reggelen élénk ágyútűz ébresztette fel a fölriadt harcosokat. Én megtéve a szükséges intézkedéseket, erőnk zömével Piski felé indultam. Bem az utóvéddel kellett, hogy kövessen.

Az ütközet elején a császáriak elfoglalták a híd fölötti magaslatokat. Váltakozó szerencsével folyt a küzdelem, amelynek folyamán csapataink csak nehezen tudták visszaverni az ellenség sorozatos támadásait.

Abban az időben egy vámház állott a híd mellett, melynek birtokba vétele feltétlen szükséges volt, hogy magát a hidat tarthassuk. A császáriak azonban, hogy megverhes-senek bennünket azon cselhez folyamodtak, hogy fehér zászlót tűztek ki, minek folytán a honvédek és lengyelek¹¹⁷ már kezdtek is barátkozni magán a hídon és néhány tisztünk így foglyul is esett; Keményre is csaknem ez a sors várt. Ebben az időpontban érkeztem a zömmel a hídra és nagyon csodálkoztam, hogy milyen zavaros itt a helyzet. A császáriak oldalán harcoló egyik lengyel zászlóalj¹¹⁸ néhány katonája közrefogott és kardom átadását követelte.

Akkor én egy fűzfaerdő felé fordítottam fejemet és jelt adtam Máriássynak¹¹⁹ – aki ott 2 ágyút vezényelt – hogy tüzeljen a hídra. Ez azzal a veszéllyel járt, hogy a mieinkből is többet eltalálhattak a lövegek. Két sortűz elegendő volt, hogy megtisztítsa a hidat. Honvédeink most fellelkesülten rohantak a császáriakra és ekkor érkezett meg Bem is az ütközet színhelyére. Bem jelenlététől felvillanyozva a 11. és 55. honvéd zászlóalj Inczédy¹²⁰ (11. zászlóalj parancsnoka) vezetésével belérohant a patakba és fáradtságot feledve, lelkesen megostromolták a vámházat, amelyet a mieinknél jóval nagyobb erejű ellenség védett. Teljes volt a diadalunk! Megnyitottuk a hídra vezető utat Bem előtt.

117. A császári-királyi hadsereg erdélyi erőinek közel a fele Galíciából kiegészített lengyel és ukrán legénységgel el-látott alakulat volt. Piskinél ezek az alakulatok a császári összlétszámnak több, mint a felét tették ki.

118. A 63. (Bianchi) soryaloezred I. zászlóalja, amely Tamopol környékéről újomozott, így legénységének csak kisebbik része volt lengyel, a többi ukrán. A félreértést az okozhatta, hogy a velük szemben álló magyar egy-ség, a 37. (Mihályi) soryaloezred III. zászlóalja még a régi császári-királyi egyenruhát viselte.

119. Máriássy út nem személynév, valószínűleg félreértette Czetz diktálását a szöveg írója. Valójában a 37. (Mi-hály nagyherceg) soryaloezred III. zászlóaljáról van szó, amelynek Czetz sortűzet vezényelt. A Tiszántúl-ról újomozó alakulat ezredtulajdonosa báró Máriássy András tábornok volt 1846-ban bekövetkezett haláláig, így az ezredet a szabadságharc során a legtöbben még a régi névén említették.

120. Inczédy Sámuel (1811-1893) őrmagy, egykor a császári-királyi hadseregben szolgált gyalogsági főhadnagy-ként, s nemzetőr őrmagyként került Erdélybe. A kolozsvári születésű tiszt december közepétől látta el a váro-sában felállított 11. honvéd zászlóalj parancsnokságát. Később honvéd ezredes lett. (Életrajzát lásd: Bona Gábor i.m. 181-182.o.)

Még ma, 50 év múlva is rémülettel merül fel emlékemben a vámház képe a harc után és a vérpatakok, amelyek körülveszik.

A császáriak visszavonultak és Bem pedig üldözte őket; ámde az ő harcerejük még nem volt megtörve. A mi seregünk túlságos hévvel és merészséggel üldözte az ellenséget, így lovasságunkat egyszerre csak heves ágyú- és puskatűzzel fogadták, minek következtében az megingott és visszament. Ez a visszamenetel és az ellenséges ágyútűz folytatása rémületet keltett sorainkban s mindenki megfutamodott, senki sem gondolt megállásra; az 55. honvéd zászlóalj követte a lovasság példáját és a menekülők Bemet is magukkal ragadták. Egyedül a Mátyás huszárok gondoltak a veszélyre és megmentették ágyúinkat.

Bem hadserege felbomlott; nem hallgatott senki sem könyörgésre, sem fenyegetésre, szaladt Dévára.

Én előre láttam, hogy mi fog bekövetkezni, ismertem embereimet és utasítást adtam Bethlen Gergelynek, hogy Mátyás huszárait úgy helyezze el, hogy meg tudják tisztítani az utat a visszajövénytől és a menekülőket kényszerítsék a hegy felé, felmászni azon és lőjenek le könnyörtelenül mindenkit, aki ennek a rendelkezésnek ellenszegül. Két székely századot¹²¹ a hegyre irányítottam tartaléknak azzal a rendelkezéssel, hogy tartóztassák fel a rendetlenül érkező menekülőket. Ezzel az intézkedéssel elértem azt, hogy egy rövid negyedóra alatt újra kézben és rendben volt a rendetlen csapat. Maradt időm, hogy előnyös állásba helyezzem kevés számú lövegeinket az országút fölött s ott vártam be Bemet, hogy megszerezsem neki azt az örömet, hogy az üldöző ellenséget ő fogadhassa kellőképpen, sortűzzel, miután már minden reményről lemondott, hogy az ellenséget visszaverhesse ilyen kudarc után.

A megsemmisítésünkre törő császáriak meglepődtek, amikor menekülés helyett újra harcrendbe állva találtak bennünket. Elkeseredetten támadtak ránk, de a kellő lőszer hiányában nem érhetek el eredményt.

A császáriak visszavonulása

Mi pedig újra rájuk rohantunk minden oldalról. Csapataink, mintegy szégyellve előbbeni gyávaságukat, kétségbeesetten küzdöttek és kiverték az ellenséget minden állásából, mely aztán rendetlen futásban menekült Pád és Szászváros felé.

Puchner kb. 2000 embert veszített,¹²² míg mi veszteségünket 700 főre becsültük.

Ennek a győzelemnek erkölcsi hatása az ügy előnyös fordulatát ígérte és kétségtelenül felkeltette reményünket Erdély felszabadítására.

Bem kihasználta a győzelmet; követte az ellenséget, hogy az ne állhasson meg Mühlenbachban¹²³ és hogy magának biztosíthassa a Küküllő völgye vonalát, hogy aztán döntő csapást mérhessen Nagyszebenre.

10-én már Szászvárosban voltunk, mely teli volt császári menekült sebesültekkel. Ugyanaznap délután előőrseink már találkoztak a község másik szélén ellenséges lovassággal; ebből azt következtettük, hogy Puchner megszállni akarja Szászvárost és ezért van itt még az utóvédje. Előcsapataink azonban azonnal megtámadták az ellenséget és kényszerítették, hogy visszavonuljon Mühlenbachra.

121. A 14. (1.székely) határőr gyalogezred Aradról érkezett I. zászlóaljából.

122. Erős túlzás, a császári-királyi hadijelentés 684 főnyi veszteséget említ, s magyar források is hasonló nagyságrendű veszteségről tudnak.

123. Szászsebes

Alvinc elfoglalása éjjel

Hadseregünk Alvinc ellen vonult, mely helység üdülőhelyül szolgált. Éjjel kellett, hogy megrohanjam ezt a várost, hogy maradjon időnk éjszakai pihenésre. A császáriak nem is sejtették érkezésünket s így rendetlen futásban menekültek Gyulafehérvárra.¹²⁴

Mivel én már több, mint egy hete nem vethettem le egyenruhám, most a lelkipásztor házába mentem és ágyba feküdtem. Még arra a lármára sem ébredtem fel, amikor az éj folyamán ellenséges járőr érkezett a helységbe és a mieink foglyul ejtették őket. Következő reggel, mivel nem bírtam felébredni, Bethlen gróf barátom lóra köttetett és csak az ügetés rázásától ébredtem fel mély álmomból mikor már csapatom élére érkeztem.

Előnyomulás a Küküllő völgyében

Dél előtt 11 órakor Bem csatarendbe állította egész seregét Mühlenbach felé, egy ebbe az irányba történő esetleges támadás végrehajtására, de ugyancsak tévedett, mert a Piski-i győzelem következtében az ellenség a félelem hatása alatt állt és nem zavart bennünket; az ellenségtől nyugodtan tovább vonulhattunk. Érdemes megjegyezni, hogy a császáriak még akkor sem ágyúztak bennünket, amikor a csúsós úton óriási erőfeszítéssel másztuk meg a hegyeket Gyulafehérvárnál, s szemeik előtt és kedvező lőtávolságban voltunk. Egyetlen ágyúlövés rettenetes zavart okozott volna a sorainkban. Ha a császáriak aznap támadtak volna, erkölcsileg és anyagilag megtörhették volna erőnket végképp.

Bevonultunk Medgyesre

11-én megérkeztünk Berne-be.¹²⁵ Itt már egy napi pihenőt kellett adni derék katonáinknak, miután a Küküllő völgyét egészen birtokunkba vettük és 15-én pedig Medgyesre értünk. Fáradtságunkat siker koronázta; most elértük célunkat azáltal, hogy a Küküllő völgyének urai lettünk.

Medgyesen Zsurmay őrnagy nagyszámú csapata várt bennünket. Ő Vízaknánál elvált tőlünk és váltakozó szerencséivel harcolt a császáriak ellen.¹²⁶

Bem ezredessé nevezett ki, számos más tisztet is előléptetett

Bem Keményt, Bethlent és engem ezredessé nevezett ki. Medgyesen hozzánk csatlakozott 3 székely zászlóalj és a 12. honvéd zászlóalj.¹²⁷ Nagy öröm töltötte el szívünket, mert Bem ismét a győzelem útjára lépett s ezúttal nagyobb haderővel rendelkezett, mint eddig.

124. Bárá Johann Stutterheim ezredes dandárát verték itt meg Czetz csapatai.

125. Helyesen Berne, a gyulafehérvári erőtől mintegy 15 km-re keletre fekvő falu. Ezzel a hadmozdulattal Bem megkerülte Puchner fő erőinek jobb szárnyát, és újra helyreállította kapcsolatát hadműveleti bázisával, a Székelyfölddel és Kolozsvárral.

126. Zsurmay Medgyes térségében harcolt báró August Heydte őrnagy különítménye ellen, amellyel sikeresen fedezte Marosvásárhelyt. Kicsiny, zömében lovasságból álló csapatához sorra csatlakoztak a Bemtől elszakadt csapattöredékek, és a környék magyar helyőrségei, de az így sem vált különösen nagyobb számúvá. A jelentősebb erősítést a székelyek csatlakozása jelentette.

127. A Kiss Sándor alezredes által február 16-án csatlakozott csapatokhoz tartozott még a székely-huszárok egy osztálya és 6 ágyú a Gábor Áron által újonnan üntöttek közül.

Urbán újra betör északon

Sajnos kevés pihenőt tarthattunk, mert Urbán újra betört az országba. Három századunk védte magát Bayersdorfbán,¹²⁸ de amikor Ritzkó ezredes csapatai élén elesett a harcban,¹²⁹ vezér nélkül maradt katonái visszavonultak Désre.

Bem megtámadta Urbánt Jádon febr. 23-án

Mikor ez a szomorú hír elérkezett Bemhez, ő azonnal, még febr. 17-én elindult; éjjel-nappal menetelt, míg 23-án megtámadhatta Urbánt erős állásában Jádon.¹³⁰ Megsemmisítő csapást mért rá, minek folytán az ismét kimenekült az ország határain túlra.

Bem távollétében a főszereg parancsnokságát én vettem át. Mindenekelőtt a teljes rend helyreállítására törekedtem és a fegyelemre, amely a sok rögtönzött és rendetlen menetelés következtében meglehetősen meglazult. Megerősítettem Medgyesen állásainkat, hogy azokat Bem visszatértéig mindenképpen tarthassam.

Oroszok Brassóban 6000, Nagyszebenben 4000 emberrel

Puchner segítséget kért az oroszoktól, minek folytán azok Brassót 6000, Nagyszebenben pedig 4000 fővel megszállották;¹³¹ így tehát ezeknek a csapatoknak az őrizetére hagyta ezt a két várost és a saját seregét, amely eddig ezeket megszállva tartotta, most a Bem elleni döntő csapásra fordíthatta.

Az osztrák vezérkar 2 tisztjét Olaszországból Nagyszebenbe küldték,¹³² hogy az osztrák fegyvereket biztos győzelemre segítsék. Ezeknek a tiszteknek biztatására Puchner döntő ütközetre készülődött.

Medgyesi csata febr. 27-én és március 2-án.

27-én elindultak Nagyszebenből az osztrákok két oszlopban, hogy megverjék Bemet Medgyes-nél. A császáriak több mint 16 000 emberrel és 45 löveggel rendelkeztek, ezek elle-

128. Királynémeti, egykori német neve helyesen Baierdorf. (Bayersdorf a Hunyad vármegyében fekvő Marosnémeti neve, aminek semmi köze sem volt a leírt eseményekhez!) Az említett 3 század a 2. (Sándor) soryalozezred I. zászlóaljához tartozott, s Koffler Félix őrnagy vezénylete alatt Ritzkó csapatainak elővédét alkotta Marosbongónál. Február 6-án hajnalban itt, és nem Királynémetinél ütött rajtuk Urban ezredes, aminek következtében a teljes magyar elővéd fogságba esett.

129. Urban a marosbongói sikeres rajtaütés után nagyobb erőkkel újabb támadást indított és február 18-án Királynémetinél súlyos vereséget mért Ritzkó ezredes csapataira, amelynek következtében birtokba vette Beszerce térségét.

130. Az ütközet Jád és Borgópnánd között 3 összecsapással egész nap tartott, s abban Bemet támogatták Tóth Ágoston alezredes Kolozsvárról érkezett csapatai is. Kővári László erdélyi hadműveleteket ismertető munkájában egyébként február 26-ra teszi az ütközetet, s ezt erősíti meg Tóth Ágoston naplója is. (Kővári László: Erdély története 1848/49-ben, Pest, 1861. 194.o. és Imrédi-Molnár László: Felsőszepesi Tóth Ágoston honvédezered, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A Térképészeti Közlöny 8. számú külömfüzete. Budapest, 1938. 102-103.o.)

131. Az orosz csapatok Brassóban 1849. február 1-jén és 2-án, Nagyszebenben 4-én vonultak be. Létszámukat a különböző források eltérően adják meg, de az bizonyos, hogy az összlétszámuk nem érte el a 6.000 főt.

132. Joseph Maroichich vezérkari őrnagy az erdélyi császári-királyi haderő vezérkari főnökségének átvételére érkezett meg. Másik vezérkari tisztől nem tudunk, de vele érkezett Friedrich Van der Null ezredes, aki az egyik dandár parancsnokságát vette át. Van der Null 1848 elején még a 17. (2. oláh) határőr gyalozezred őrnagya, tehát Urban tiszttársa volt, aki kitűnően ismerte az erdélyi hadszínteret.

A medgyesi csata (1849. márciusa)

bekerítéséből és elfoglalhatta a 4000 orosz által védett Nagyszebent.¹⁴¹ Puchner nagy hadászati emberei kelepcébe akartak csalni bennünket és maguk estek bele.¹⁴²

Bem kellőképpen intézkedett, hogy a győzelem következményei ne maradjanak kiaknáztatlanul.

Én márc. 14-én egy erős dandárral Brassóba indultam, Bem pedig a Vöröstoronyi szorosba ment, hogy kiverje onnan az oroszokat.

Az osztrák főtisztek Romániába szöknek

A császáriak megkísérelték, hogy ellenálljanak, de olyan letörtek és reményt vesztek voltak, hogy 3 órai harc után szétvertem őket.¹⁴³ A császáriak elvesztették bizalmukat vezetőikben s ezeknek nagy része Romániába menekült.¹⁴⁴ 17-én elfoglaltam Vledényt, ahol Bem utólért és 19-én bevonultunk Brassóba, amelyet az osztrákok és oroszok előző nap kiürítve elhagytak.¹⁴⁵

Bevonulás Brassóban március 15-én

Lovagiasságból Bem engem bízott meg, hogy én vezessem a Brassóba történő bevonulást ezeket mondván : „Ön segített visszafoglalni Erdélyt, méltányos tehát, hogy győzelmes seregeinkkel ön vonuljon el édesanya előtt, aki 4 év óta várja!”

Bem ezúttal legnagyobb győzelmét ünnepelte, mert kis hadseregével, hiányos eszközeivel visszafoglalta Erdélyt s ugyanakkor az ellenséges érületű lakosság tiszteletét is maga felé fordította. Ezzel beteljesült erdélyi küldetése.

Nagyszebennek 200 000, Brassónak pedig 40 000 forint hadisarcot kellett fizetnie. Bem bőkezűen megajándékozta tisztjeit és katonáit és közel 500 kitüntetést osztott ki katonái között, kik a különböző csatákban kitüntették magukat.

Seregünk most hamarosan 30 000 fős létszámra szökkent fel. A székelyek, mint bálványukat szerették Bemet, Bem apónak nevezték őt és ő rendkívül sokra becsülte őket, mert minden csatában kitűntek személyes bátorságukkal és halált megvető magatartásukkal.

A hadjárat egyik epizódja élénken megmaradt emlékezetemben. Egy sötét esős délutánt a szabadban kellett töltenünk. A szél és eső eloltották a tábor tüzeit és csak Bem kocsijában égtek a lámpások. Akkor az egyik székely a kocsi mellé lépett és elkezdte tisztítani köpenyével puskájának závarzatát kihasználva a kocsilámpa fényét. Ez annyi-

141. A közel 5.000 fős helyőrséget nagyjából fele-fele arányban alkották a császári és az orosz cári csapatok. A helyőrség parancsnoka Alois Pfersmann von Eichthal császári-királyi altábornagy volt.

142. Az elhibázott hadműveletet a császári hadvezetőség nem annyira a tervező (Marócić őrnagy), hanem sokkal inkább az irányító parancsnok, Puchner számlájára írta. Marócić karrierjét nem törte meg a kudarc, még ez év júliusában alezredessé léptették elő, s néhány év múlva – időközben bárói címet nyerve – tábornok lett. 1880-ban tábornagszékbe vonult nyugállományba.

143. Az ütközet Fenyőfalva és Felek között az Olton átvezető híd birtokáért folyt.

144. Puchner március 15-én hagyta el Vöröstoronymál Erdélyt, kíséretében négy tábornokával. Az erdélyi császári-királyi csapatoknál így csak egyetlen tábornok maradt, Kallány altábornagy. Puchner „felfelé bukott”, lovassági tábornokká előléptetve Bécsben az Arciere-testőrség második kapitánya lett, amely hatáskör nélküli, névleges tisztség volt csupán.

145. Brassó birtokba vételéhez a város előtt már nem kellett csatát vívni, de előző nap Fekehalomnál még Czetz komoly ütközetet vívott a lábakat megvetni igyekvő császári csapatokkal, amelyeket Bem bekapcsolódását követően nagyrészt szétzúrtak.

ra tetszett Bemnek, hogy 5 forintot ajándékozott a katonának. A székely hálásan megköszönte, de nemsokára egy másik székely jött a kocsi mellé és miközben tisztította pus-káját, Bemet figyelte. De én nem láttam őt – mesélte Bem –, mert különben a hadikincstár egész tartalmát szét kellett volna osztanom.

Bem ezután Herkulesfürdőre¹⁴⁶ ment, hogy megromlott egészségét gyógyítsa. Bem távollétében én lettem kinevezve Erdély parancsnokául és Bem rendeletére tábornokká is a kormány utólagos értesítésével. Végleges kinevezésem csak májusban érkezett meg. Ugyanis Budapest elfoglalása a császáraik által és más fontos események késleltették azt, hogy Kossuth aláírja tábornoki okmányomat, tehát ekkor még a tényleges kinevezés okmányát így nem kaptam meg.¹⁴⁷

146. Bem a Bánság felszabadítására távozott el Erdélyből, s csak az ottani hadműveletek lezáródásakor ültette fel főhadiszállását Herkulesfürdőn, ahol május végén, június elején több, mint két hétig pihent a gyógyfürdőben.

147. Czetz tábornoki kinevezését nem véletlenül késleltették. A politikusok részéről nem akadt támogatója, a legilletékesebb, Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztos pedig egyenesen ellenezte. Ő Dembinskit szeretne volna Erdélyben látni, Kossuth pedig Nagysándor tábornokot. Csak Bem többszöri erőlyes sürgetése bírta Kossuthot jobb belátásra, s május 1-jén beleegyezett a kinevezésbe. A tábornoki oklevél kiállítására azonban csak május 8-án került sor.

* Utószó.

A népekből 1848-ban kiváltott és állandóan szított gyűlölet kellett hogy létrehozza pár évvel később azt az akadályt, melyen Ausztria nagysága hajótörést szenvedett.

III. Napoleon azt hitte, hogy a nemzetiségi eszmék felidézésével hatalmába kerítheti Olaszországot, megtörve ezáltal Ausztria hatalmát. Viszont ezzel a szándékával nagy szolgálatokat tett a politika nagy mesterének, Bismarck hercegnek, kinek nem kevesebb mint az volt a szándéka, hogy kizárja Ausztriát a német Szövetségből és átadja a vezetést Poroszországnak. – Napoleon ugyan részben elérte célját az 1859-es olaszországi hadjáratával, de nem kerülhette el, hogy 11 évvel később ugyanarra a sorsra ne jusson, mint Ausztria. – Mily iszonyú változások következtek be ettől kezdve az európai politikában! – Ausztriának le kellett mondania európai vezetés szerepéről Poroszország javára. Ez nagyon ragaszkodott a konzervatív elvekhez, hogy elegendő biztosítékokat nyújthasson azon államok kedvező fejlődéséhez, amelyeket hatalmába keríthet. A militarizmus és az ultramontanizmus önmagában nem jelenti a népek boldogulását. A szép kék Duna mentén túlságosan magukévá teszik ezt a téves világfelfogást és önbecsapással a hagyományos szokás szerint, márról-holnapra, amíg egyszer a népek felébredvén álmódorásukból, akaratauk érvényesítésével követelni fogják, hogy részt vegyenek a jogban és a jólétben.

Ausztria a nagyhatalmak közötti jelenlegi jelentéktelen helyzetét jórészt két utolsó uralkodójának köszönheti, akikből hiányzott a szükséges erély ahhoz, hogy ne engedjék magukat befolyásolni, hogy így a helyzet uraivá tudjanak lenni. Ha mindketten ezt meg tudták volna tenni, akkor Ausztria egyszer s mindenkorra már régen szakíthatott volna a szerencsétlen nemzetiségi politikával.

III. fejezet

Nagyszében bevételét követő hadműveletek

Csapataink által jól megérdemelt 4-5 napi pihenés után tovább folytak a hadműveletek Erdély végleges visszafoglalására.

Bem tábornokká nevez ki 1849. márc. 15-én

Bem egy, a három fegyvernemből álló dandár élén Puchner üldözésére indult, aki egész haderejével Romániába menekült. Elindulása előtt egy általános rendelkezést adott ki, mely így hangzott: „A mai nappal vezérőrnaggyá nevezem ki nagyérdemű Czetz János ezredest a Kossuthtól kapott felhatalmazás alapján, minek következtében érdem szerint eszközölhetők előléptetések, jelentvén azokat a kormánynak. Czetz ezredes hadjáratunk első napjától kezdve velem volt (amit a hadsereg nagyon jól tud) és segített nekem annak sikeres kivitelezésében. Remélem tehát, hogy ugyanazt az engedelmességet fogják vele szemben tanúsítani, mint ahogy velem tették. – Bem.”¹⁴⁸

Ihász alezredes a Vöröstoronyi szoros parancsnoka.

Én haderőnk zömével azon a nagy országúton haladtam, mely Fogarason át Brassóba vezetett. Ezen erőd közelében utólért bennünket Bem tábornok, miután Ihász alezredes¹⁴⁹ parancsnoksága alatt megfelelő mennyiségű erőt hagyott Vöröstoronynál. Fogaras vára helyőrségével együtt az első rohamra megadta magát¹⁵⁰, miáltal teljesen szabadon nyomulhattunk elő Brassó felé. – A város előtt másfél mérföldre küldöttség jelent meg előcsapatainknál, hozván a város kulcsait, hogy átadja azokat Bemnek s békét és kegyelmet kérjen a lakosság részére, biztosítván bennünket arról, hogy az ott álmolószott orosz helyőrség futva vonult vissza Romániába a Tömösi szoroson keresztül.

Ezután csapataink katonazene hangjai mellett, kibontott zászlókkal, díszlépésben vonultak be a városba, a császári ellenállás ezen utolsó fészkebe. A bevonulás az előváros hosszú utcáján történt, ahol anyám volt elmenekülve a 21. szám alatt és ahol várta di-

148. A hadseregparancsnokok által eszközölhető előléptetések korlátozottak voltak és meglehetősen sok súrlódásra adtak okot a kormánynak és a katnai vezetés között. Tulajdonképpen csak századosig bezárólag léptethetett elő a hadtest- vagy hadsereg- (hadszíntr) parancsnok, a törzstisztek előléptetésére csak javaslatot tehetett, ami a hadügyminisztérium jóváhagyásával kerülhetett az Országos Honvédelmi Bizottmány, illetve a kormányzó elé. Itt történt meg a kinevezés, ami hivatalossá a Közlönyben való megjelenítéssel vált. A gyakorlatban azonban a seregparancsnokok (élükön Bemmel) függetlenítették magukat ettől, s a kormányszervek általában tudomásul is vették az ilyen kinevezéseket. Tábornoki kinevezésnél azonban Kossuth szigorúan ragaszkodott a törvényes formákhoz, így Bem hiába adott ki napiparancsnok Czetz tábornoki kinevezéséről (Karánsebesen 1849. április 18-án!), az érvényessé csak a Kossuth által is aláírt tábornoki oklevél kiadásával vált. Mindez természetesen zavarólag hatott, de lényegében nem csorbította a Bem által ráruházott erdélyi főparancsnoki jogkört.

149. Ihász Dániel (1813-1882) ekkor még csak őrnagy volt. Császári-királyi hadnagyból lett honvédtiszt, s részese 1848 december elejétől az erdélyi hadműveleteknek, az 55. honvéd zászlóalj élén. A vöröstoronyi dandár megszervezésére az onszok március 26-án történt újabb legyőzést követően került sor, Ihász ekkor került alezredesként a dandár élére. (Addig Károlyi Miksa alezredes volt a szoros őrségének parancsnoka.)

150. Fogaras várát Czetz fenyőfalvi győzelmének hírére a helyőrséget alkotó román határőrök elhagyták és lakóhelyükre oszlottak. A vár parancsnoka Brassóba menekült az üresen hagyott erődből.

adalmas bevonulásunkat. A város bejáratánál hozzám jött Bem és ezt mondta: „Tábornok Úr! Ön nagyon eredményesen segített engem hadjáratunkban, kérem mutassa be vitézeinket édesanyjának.” És segédtsíztjeivel az oszlop végére vonult.

Édesanyám üdvözlése 1849. márc. 19-én

A csapatok tisztelegtek, amint üdvözöltem és megöleltem szeretett édesanyámat, aki könnyes szemekkel, zokogva kért, hogy folytassam az utat és vonuljak be diadalmasan ellenségeink ezen utolsó fellegrárába.

Este tánccal egybekötött vacsora volt, melyre meghívtam a város előkelőseit családjaikkal együtt; de a pihenő csak rövid ideig tartott. Bemmlel egyetértésben azonnal elküldtem egy dandárt a felejtethetlen Kiss Sándor ezredes vezetésével¹⁵¹, hogy foglalja el az említett szorost és megerősítve azt, készítse elő annak az ellenséges oroszok elleni védelmét, akik – meggyőződésünk szerint – egy közeli új hadjárat megindítását tervezik. – Bem minden további rendelkezésemet helyben hagyta és Kossuth rendeletére azonnal ráruházta Erdély összes honvéd erőinek parancsnokságát és átment a Bánátba, hogy az ott összpontosított erők fölött átvegye a parancsnokságot.

Pár napig maradtam még Brassóban, mert tudtam, hogy Gál ezredes már tökéletesen megszervezte Háromszéken és Csikben a Székelyföld védelmét; aztán elindultam édesanyámmal Nagyszebenbe, ahol meg kellett szerveznem egy 30 000 főből álló erőt, amivel Kossuth engem bízott meg.

A Lovagrend átadása

Nagyszebenbe érkezvén meglepett az öreg Németh ezredes¹⁵² megérkezése, aki nekem és Bethlen Gergely ezredesnek átadta az országgyűlés által adományozott Lovagrendet. A Piski-i csata után pedig minden parancsnok, tiszt, őrmester, őrzetű valamint minden katona kitüntetést kapott, ha résztvett a hadjáratban.

Nagyszebenben megtettem a 30 000 embernek a magyar, szász és román falvakban történő toborzására szükséges intézkedéseket, melynek elosztását említett könyvem 275. oldalán írtam le.¹⁵³

151. A dandár parancsnoka ekkor Szabó Ferdinánd alezredes volt, aki március 21-én a tömösi szorosban vereséget mért a császári csapatok utóvédére, Van der Null ezredes dandárára. Kiss Sándor a hónap végén megszervezett brassói katonai kerület, illetve az itt felállítandó hadosztály parancsnoka lett, amelybe az említett Szabó-dandárt is betagolták.

152. Németh János (1786-1877) ekkor alezredes és Mészáros Lázár hadügyminiszter karsége volt, aki az országgyűlés megbízásából utazott Bemhez a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályának átadására (lásd: a 71. jegyzet!). A Czetz által említett esemény nem azonosítható pontosan. A Németh alezredes által a kormánytól hozott több tucatnyi III. osztályú érdemelet Bem kiosztotta törzstisztjei között, így Czetzet is kitüntették. Itt azonban kizárólag Bethlen Gergely ezredest említi kitüntetett társaként, így ez csak a kitüntetés II. osztályának megkapása lehet, amire május második felében – tehát már a súlyos balesetét követően – került sor. A dolgot bonyolítja, hogy a visszaemlékezés korábbi lapjain Czetz utal arra, hogy jelen volt a szászsebesi kitüntetési ünnepségen, így a III. osztályt ott kellett megkapnia. A II. osztály átadására a leltár szerint nem kerülhetett sor – elsősorban balesete miatt – mert arra Kossuth az új teljhatalmú fő kormánybiztos, Szent-Iványi Károlyt kérte fel. Bethlen kitüntetéséről május 9-én (Czetz előterjesztésére) rendelkezett Kossuth, Czetzéről május 15-én (s vele együtt Kemény és Bánffy ezredesekéről is).

153. A Hamburgban 1850-ben kiadott Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849 című munkáról van szó. Magyarul Komáromi Iván fordításában 1868-ban Pesten adták ki Czetz János: Bem erdélyi hadjárata 1848/49-ben címmel.

Egy alkalommal egy ellenőrző utat kellett tennem a Vöröstoronyi szorosban, amikor lovam elbukott és megsérült a bal combcsontom, ami több mint egy hónapig megakadályozott a lovaglásban.¹⁵⁴

Ellenőrzésem Háromszéken 1849. július

Július elején ellenőrzőútra indultam Brassóba és Háromszékre, hogy ellenőrizsem a helyőrségeket és elrendeljem bizonyos fontos pontokon, mint amilyenek az Ojtozi-, Bodzai- és a Törösvári szorosok,¹⁵⁵ könnyű erődítési vonalak kiépítését a Romániából várható bármely támadás visszaverésére.

Ágyúgyár

Innen azonnal átmentem Kézdivásárhelyre, hogy megsejleljem az ágyúgyár működését, melyet Gábor Áron honvéd tüzér saját erejéből létesített. Ez a gyár éjjel-nappal dolgozott és közel 10 üteg számára szükséges lövegmenyiséget öntött.

Kolozsvárra megyek

Az ágyúgyár után Csíkszeredára és Székelyudvarhelyre mentem és itt kaptam az első hírt az oroszok új betöréséről Besztercére. Ennek következtében elhatároztam, hogy Marosvásárhelyen és környékén toborzott csapatokkal Kolozsvárra vonulok, hogy egyesüljek ott a Naszódra az oroszok elől visszavonuló erőkkel a főváros védelmére.¹⁵⁶

Világos 1849. aug. 13. Görgey tábornok és Paskievits tábornagy

Ide érkezvén fogadott az a lesújtó hír, hogy Görgey tábornok letette a fegyvert és Paskievits orosz tábornagy előtt seregével feltétel nélkül megadta magát.

Mivel ez a haderő képezte az összes honvéderők magvát és mivel a magyar képviselőház feloszlott és a kormány Románia török területére menekült, könnyen érthető, hogy az én csekély haderőmnek minden reménye elveszett arra, hogy még a leghősiessébb erőfeszítések ellenére is a mi javunkra billentse a lehetőségek mérlegét és újra kezünkbe vehessük a kezdeményezést. – Így a parancsnokok, tisztok és a csapatok képviselőiből álló haditanács a további fölösleges vérontás és kellemetlenségek elkerülése végett elhatározta, hogy az oroszok előtt leteszik a fegyvert. Következésképpen elrendeltem, hogy megkímélendő a fővárost a véres és veszteségteljes utcai harcoktól, folytatjuk visszavonulásunkat Csúcsán és Szilágysomlyón át az Erdélyt a valódi magyar területtől elválasztó hegyekbe és ott elássuk lövegeinket és fegyvereinket a nehezen hozzáférhető helyeken, hogy aztán ölelések és könnyek között elváljunk azoktól a

154. A baleset május 1-jén történt, s lábtörést eredményezett. Beteggyógyból felkelve is csak mankóval tudott közlekedni Czetz, így május 31-én Kossuth sürgetésére Bethlen Gergely ezredet jelölte meg kinevezendő utódjának. Erre Bem visszatérte miatt nem került sor.

155. A nyári események előadása igen zavaros. Erre az útra júliusban az oroszok betörése miatt már nem kerülhetett sor, júniusban pedig mozgásképtelensége akadályozta.

156. A székelyföldi hadosztály megmaradt csapataival a tábornoki kinevezéséről mit sem tudó Gál Sándor tört át az orosz vonalakon, s érkezett augusztus 7-én Kolozsvárra. Czetz nem tartózkodott ezeknél a csapatoknál, segédtszítje és legénye kíséretében csak Zsibónál érte el a visszavonuló magyar sereget.

helyektől, melyek szemtanúi voltak példátlan győzelmeinknek.¹⁵⁷ A sors véletlensége folytán ezek az események éppen annak a helységek közelében játszódtak le, ahonnan 8 hónappal ezelőtt azért indultunk el, hogy visszaadjuk országunknak évszázados jogait és nemzeti egységét. – Aztán, hogy visszafoglaltunk egy egész országrészt és Romániába való visszavonulásra kényszerítettünk 15 000 osztrákot tábornokaikkal és parancsnokaikkal együtt, valamint a minden hadüzenet nélkül segítségükre jött 10 000 orosz még lefegyvereztünk 80 000 szász és román nemzetőrt is. Ritka példája ez a felső vezetésnek, törhetetlen hazaszeretetnek, hős katonáink és parancsnokaink mindenre kész áldozatkészségének.

157. A fegyverletételről döntő haditanács Zsibón volt augusztus 24-én, de egyetlen visszaemlékezés sem említi ezen Csetz részvételét. Annak sincsen semmi nyoma, hogy Csetz bármilyen rendelkezést is kiadott volna.

IV. fejezet.

Menekülés saját hazámban

Miután egy öreg izraelita jó hazafi házában elhelyeztük egyenruháinkat és fegyvereinket, alföldi parasztruhába öltöztünk, egy azon a vidéken használatos szekérre ültünk, tábori szakácsunkat a lovak számára szóló zaboszsákra ültettük, segédtisztém¹⁵⁸ lett a kocsis és Isten kegyelmével elindultunk.

Minden különösebb esemény nélkül, jó időben mentünk át Debrecenen, anélkül, hogy egyetlen orossal is találkoztunk volna. Ugyanígy folytattuk utunkat Miskolcig. Mindkét város lakói házaikba zárkóztak és még a kutyák sem látszottak törődni kocsinkkal. Az alkonyat védelme alatt megérkeztünk Német Berci úr¹⁵⁹ birtokára, aki vi-téz honvédből békés állattenyésztővé lett.

Felesége, aki nagyon kedves és szép magyar asszony volt, vele együtt testvéri öleléssel fogadott bennünket és pompás vacsorát készíttetett részünkre, miközben éjjeli egy óráig meséltük dicsőséges hadjáratunk megrázó viszontagságait, ami helyre nem hozható katasztrófába fulladt. Majd közöltem, hogy másnap el kell jutnunk segédtisztém Komárom és Győr között fekvő tanyájára. Könnyes szemekkel búcsúztunk kedves vendéglátóinktól; megköszöntem ennek a kitűnő hazafinak megtisztelő ajándékát, egy vasból készült keresztet a hozzátartozó láncsal, amit a nyakamban viseltem kérvén Istent, hogy védelmezzen bennünket bolyongásainkban, amit mint menekülők hajtottunk végre saját hazánkban.

Hajnalba útrakeltünk és átmentünk a Kárpátok nyúlványainak gyönyörű völgyein.

Látogatás Szentiványi és Pély előkelő házában

Valamivel dél előtt megérkeztünk Szentiványi¹⁶⁰ előkelő házába, ami valóban nagyon elegánsan volt berendezve. Segédtisztém ment be elsőnek a ház nagy udvarára, mivel őt mindenki ismerte ezen a vidéken.

Amint ez Magyarországon szokás volt még az ismeretlen vendégekkel szemben is, egy nagyon jó megjelenésű szobalány a legkedvesebb mosollyal bevezetett bennünket egy igen tágas és szépen berendezett hallba, ahol helyet kínált és jelezte, hogy azonnal szól a háziasszonynak, aki özvegy volt; majd elrendelte egy szolgának, hogy vigyázzanak lovainkra.

Pár perc múlva megjelent a ház úrnője és azzal a vonzó kedvességgel, ami a legegyszerűbb paraszttól a legelőkelőbb emberig igazi jellemvonása a magyar vidék lakóinak, magyar szokás szerint meghívott bennünket ebédre; amikor megtudta, hogy kik vagyunk, kérte, hogy meséljük el neki erdélyi hadjáratunk legérdekesebb epizódjait, majd hazafi-

158. Simonyi Simon őrmagy ugyan ekkor már hónapok óta más beosztást töltött be, augusztusban együtt menekült a tábornokkal, s úgy látszik újra segédtisztii állást foglalt el mellette.

159. Németh Albert (1820-1887) országgyűlési képviselő a 17. (Bocskai) huszárezred kapitányaként harcolt a honvédseregben, majd 1849 nyarán nemeztör őrmagy lett. Korábban hevesi vármegyei tisztviselőként tevékenykedve kötött ismeretséget Simonyi Simonnal. Az 1867-es kiegyezést követően is megmaradt függetlenségi politikusnak.

160. Szent-Iványi Károly (1802-1877) erdélyi teljhatalmú országos biztos 1849 május-július között. Gömör vármegyében jelentősebb birtokkal rendelkezett, a főispáni tisztséget is betöltötte.

as testvéri öleléssel búcsúzott el tőlünk és azt kívánta, hogy a legnagyobb szerencsével jussunk el rendeltetési helyünkre, ami segédtisztém tanyája volt Komárom és Győr közelében. Délután másik baráti házhoz mentünk, Simonyiékhöz ahol ugyanolyan fogadtatásban volt részünk. Kedves, fiatal honfitársak baráti körében voltunk, akik azon fáradtak, hogy kissé feledtessék velünk hazánk jövője felett érzett aggodalmainkat és saját egyéni gondjainkat, mert hiszen helyzetünk nagyon bizonytalan volt.¹⁶¹

Megérkezés Simonyiékhöz

Simonyi előrement, hogy megnézzé házát, melyet szinte őrizet nélkül hagyott a háború kezdete óta.

Én estig a Pély családdal maradtam és bensőséges kapcsolatot teremtettem a fiatal Pély Józseffel, aki igen rövid időn belül a legnagyobb szolgálatot tette nekem, megteremtve a lehetőséget arra, hogy elhagyhassam az országot. Még akkor este elkísért Simonyiékhöz, akik egy fél mérföldre laktak tőle.¹⁶²

Simonyi, román szakácsnője segítségével lehetővé tette, hogy táborát üssünk nála, mivel a ház hosszú idő óta volt elhagyatva; u.i. az őrzéssel megbízott embereket behívták Komárom védelmére.

Ennek ellenére nagyon jól töltöttük az éjszakát. Másnap a két barát azzal foglalkozott, hogy felderítsék a környéket és pontos adatokat szerezzenek a komáromi erőd körül létesített osztrák állásokról a szakácsnő pedig reggelit készített.

Mikor elkezdtek bolyongásunkat Erdélyből Magyarországon át orosz és osztrák katonaság között, amelyek minden megyét átkutattak, az volt az elgondolásom, hogy csatlakozni fogunk a komáromi erőd védőihöz és minden erőnkkel segítünk a Ramming¹⁶³ tábornagy parancsnoksága alatt álló osztrák csapatok elleni ellenállásban, melyek a világi katasztrófa óta körülzárták és ostrom alatt tartották az erődöt.

Ez az elgondolás agyémnek látszott, de olyan lelkesedés töltötte be szíveinket, hogy szívesebben vállaltuk hős bajtársainkkal egyetemben, hogy meghalunk Komárom várának falai alatt jogaink védelmében, sem mint, hogy megadjuk magunkat a betolakodott oroszoknak és az utálatos osztrákoknak.

161. Czetz menekülésének útvonala eléggé bizonytalanul rekonstruálható a leírásból. Szent-Iványi birtok Nógrád-ban is volt, a Simonyi-Pély rokonságnak viszont csak Barsban tudunk birtokairól, s ezek a távolságok nagyobbak 1-2 órányi utazásnál még a legjobb lovas fogattal is. Elképzelhető, hogy Czetz 2 nap eseményei most itt össze emlékeiben.

162. Valószínűsíthetően a Garam jobb partján fekvő Kiskálna (ma Kalina nad Hronom) és az attól délre található Barsendréd (ma Ondrajovce) az a két helység, ami megfelel Czetz leírásának. Kiskálnán Pély-udvarház, Barsendréden pedig Simonyi Simon birtoka és a falon kívül eső udvarháza létezett. Itt rejthettek a menekülők várva az alkalmat a komáromi magyar hadon innen mintegy 50 km-re húzódó állásainak elérésére. Ebben az esetben viszont nem tudunk mit kezdeni Czetz azon állításával, hogy „Simonyi tanyája” Komárom és Győr „közeliében” volt. Megoldásként kínálkozik a névelítés lehetősége, ami a szövegben már eddig is többször előfordult. Az emlékiratot lejegyző és a magyar helynevekben tájékozatlan személy Győröd helyett írhatott Győrt, de még Czetz emlékezete is összekeverhette a számára ismerős Győrt Győröddel, amellyel csak néhány napig találkozhatott menekülése során. Ez esetben már pontos a helymeghatározás, mert Barsendréd valóban Komárom és Győröd (ma Vel' ký Ľur) között fekszik.

163. A Komárom ellen felvonultatott császári-királyi hadon parancsnoka valójában Anton Csorich altábornagy (később osztrák hadügyminiszter) volt. Csapatát Klapka augusztus 3-i nagyerőjű kitérőse szétszórta, ezért az ostromzár visszaállításához jelentős erősítéseket küldött hozzá a császári hadvezetés, így a teljes II. tartalék hadtestet is. Szeptember 1-jétől ennek parancsnoka gróf Laval Nugent újborszemagy vette át az ostromzár irányítását.

Azonban a körülmények, melyeket a következőkben ismertetek, megghiúsították ezt a szándékot.

Simonyi és Pély átkutatták a bennünket az erőtől elválasztó területet és megállapították azt, hogy az osztrák osztrákok által létesített gyűrű olyan szoros, hogy nem lehet eljutni az erődhez. Amikor visszajöttek, szomorúan vacsoráztunk és arról tanácskoztunk, hogy mitévők legyünk, hogy ne jussunk az ellenség kezei közé.

Pálffy gróf

Három keserű napot töltöttünk el így, míg a negyedik napon Pély azt a hírt kapta, hogy az osztrák csendőrök az áruló Pálffy gróf¹⁶⁴ vezetésével megjelentek körzetünkben azzal a rendelkezéssel, hogy alaposan végig kell kutatni minden falut és tanyát, hogy összefoghassák az odamenekült honvédeket és átadhassák a rendőri hatóságnak.

Így hát nem maradhattunk ezen a helyen tovább és szükséges volt, hogy átmenjünk egy másik, az osztrák rendőrségtől még szabad helyre. El kellett hát válni segédtisztemtől és elfogadtuk a fiatal hazafinak és barátinak, Pélynek azt az indítványát, hogy engem elvisznek az ő egyik nagybátyjának a házába valahová délkeletre, közel a fővároshoz, Budapesthez; Simonyi pedig északra ment bizalmas barátaihoz.

A román szakácsnő visszatér édesanyámhoz

Én levelekkel és egy kis pénzzel elküldtem a román szakácsnőt Brassóba, ahol szeretett édesanyám lakott; adtam neki egy kis ajándékot is és megmagyaráztam az utat, ahol mennie kell. Ez az egyszerű és bátor asszony még aznap este elindult és száz és egy-néhány mérföld megtétele után szerencsésen megérkezett szegény édesanyámhoz, amint később megtudtam.

Simonyi nemes lelkének minden melegével átölelt, mintha csak megérezte volna, hogy sohasem fogjuk egymást viszontlátni az életben, útrakelt lóháton észak felé.

Közben Pély megérkezett ócska kocsijával, hogy elvigyen rokonához, a magyar Balogh képviselőnéhez¹⁶⁵, aki közel lakott és igen érdekes, igazi magyar szívű asszony volt. Hálószobája mellett adott helyet nekem, hogy egy puha, elegáns ágyban töltssem az éjjelt; férje, aki nagyon kompromittálva volt, Kossuth-tal Törökországba menekült.¹⁶⁶

Utazás Pánd-ra

Hajnalban megjelent Pély mindennel felszerelve, ami az előttünk álló út megtételére szükséges. – Az volt a kérdés, hogy a Duna jobb partján menjünk-e, ami teljesen az osztrákok birtokában volt és mint ilyen, nem volt túlságosan biztonságos egy menekülő tábornok részére; ezért úgy döntöttünk, hogy a megbízhatóbb Győr–Vác-i úton fogunk

164. Pálffy Móric gróf (1812-1897) szélsőségesen autikus politikus és katona volt. Nevét 1846-ban Pozsony vármegye önkormányzatosságát felszámolni megkísérlő főispáni helytartóként (adminisztrátor) tette hírhedetté, majd 1849 nyarán Haynau száműzetése lett. 1849 augusztusában rábízták Magyarországon a zsoldárság megszervezését és rövidesen tábornok lett. 1861-65 között Magyarország helytartójaként tevékenykedett.

165. Balogh Jánosné Skultéty-lány volt, birtokai a Barsendréd közelében fekvő Pozba, Fűsz és Szemere falvakban feküdtek.

166. Balogh János (1796-1872) neves reformpolitikus, Bars vármegye alispánja volt, akit népfelkelési biztosi, majd honvéd alezredesi tevékenysége miatt a császári hadbírság távollétében halálra ítélt 1851-ben. 1859-ben tért haza.

menni (Vác kis városka a folyam bal partján, csaknem szemben Budával), és onnan a fővárosba, ahová be kellett menni, hogy a Pest-Pánd-i vonatra felülhessünk. Pándon volt Pély egyik nagybátyjának az úriháza, aki a Pély értesítésére azt válaszolta, hogy annak ellenére, hogy ő nem vett részt a forradalomban, háza mindig nyitva áll a szabadságharc minden katonája számára és azt is közölte, hogy azokon az elhagyott helyeken még nem jelent meg egyetlen osztrák vagy orosz katona sem. Mivel Pély nem ismerte jól az utat Vácról Pándra és nem volt ajánlatos idegenvezetőt felvenni, elhatároztuk, hogy kissé lejjebb kockáztatjuk meg a folyón való átkelést és Budáról a Lánchídon megyünk a testvérvárosba, Pestre.¹⁶⁷ A hídon való átmenés közben szembetalálkoztunk Ramming osztrák tábornokkal¹⁶⁸, aki rám vetett egy pillantást, de úgy látszik nem ismert meg, valószínűleg a szakállam miatt, amit azelőtt nem viseltem. Alkonyatkor megérkeztünk végre Pély szép belvárosi házába és igyekeztünk hamar lepihenni, hogy hajnalban folytathassuk utunkat.

Valóban, idejében elértük az első vonatot és 8 órakor megérkeztünk a nekem szánt menedékhelyre; a háziúr a legnagyobb kedvességgel fogadott és megmutatta hálószobámat, biztosítván róla, hogy itt nincs veszély, hogy meglepjen az ellenség vagy, hogy a lakosságból valaki feljelentsen, mert azok mind az ő bérlői. Tehát már nyugodtabb lélekkel maradtam itt ezek között az egyszerű nemes lelkű honfitársak között megosztván velük az ő vidéki szórakozásaikat és barátaik fogadását, akik csaknem mindennap megjelentek a tarokkasztalnál. Így töltöttem el közel két hónapot a visszavonultságban.

50 éves emigrációm alatt sem törődött ki lelkemből a sok jószágos figyelemnek az emléke, melyben ama vendégszerető ház gazdája engem részesített, aki igazi típusa volt a magyar nemesnek, aki nem vett részt a forradalomban eléggé előrehaladott kora és gyermekei nevelése miatt, hiszen özvegy volt.

A betolakodottak és a banditák szégyenteljes bűne (A kivégzés)

Közben hírt vettük azoknak a kegyetlenkedéseknek, amiket az osztrákok a véres kezű Haynau tábornok vezetésével elkövettek, aki október 6-án felakasztatott 13 magyar tábornokot Aradon, akik Világosnál megadták magukat az oroszoknak és ugyanaznap kivégeztette Pesten Batthyány Lajos gróf magyar miniszterelnököt, akit pedig maga Ferdinánd császár nevezett ki, azonkívül sok más ezredest és a nemzet hazafias vezetőit.

Nem hagyhatom szó nélkül Batthyány Lajos grófné nemes magatartását, aki hogy megkímélje férjét a Haynau által elrendelt szégyenteljes és megalázó ítélet végrehajtásától, kivégzés előtt bement a börtönbe, ahol férje be volt zárva és már a siralomházban várta a kivégzést és, hogy utóljára megölelje, amit az őrzők nem tudtak megakadályozni. Ugyanezen alkalommal átadott neki egy jól megélesített késcskét, amellyel a gróf, miután elbúcsúzott feleségétől, átvágta torkán az ereket és csaknem meghalt. Mikor hajnalban az őrség, amely őrizte, indulni akart vele, a nemes úr helyett egy úgyszóván halottat talált; így vitték kivégezni a nyilvános térre. Mivel nem tudták felakasztani, elrendelték, hogy lőjjék agyon.

167. Nem világos, hogy miért kellett Vác felől átkelni a Duna jobb partjára, hogy aztán a Lánchídon visszajöjjenek Pestre. Lehetséges, hogy végül mégsem a váci úton indultak el, hanem mégis a Duna jobb partján az ún. Mészáros úton, a hegyek között érkezték Budára. Pánd egyébként nem közvetlenül a Pest-Szolnok vasútvonal mellett feküdt, Pilis és Nagykáta között található.

168. Ramming a későbbiekben a császári-királyi hadsereg egyik legfontosabb vezető beosztású tábornoka lett, de ekkor még csak vezérkari ezredes volt.

A zsoldosok vak dühe annyira ment, hogy elfogták Nagyváradon Maderspach parancsnok feleségét¹⁶⁹, akit egy őrzetövel megkorbácsoltattak, mert háza ablakába kitűzte a háromszínű magyar zászlót a 13 tábornok kivégzésének a napján, tiltakozásképpen a császári udvar rendeletére elkövetett borzalmak ellen.

Klapka tábornokkal kötött egyezmény Komárom erődjének átadására

Nem említettem a Komárom várában Klapka és az osztrák tábornok¹⁷⁰ által kötött egyezmény megszegését, mely egyezmény szabad elvonulást biztosított a parancsnokoknak, tiszteknek és a legénységnek otthonaikba, anélkül, hogy a rendőrség zavarta volna őket. Ennek ellenére az osztrák ezredek ezeket az embereket elhurcolták házaikból és besorozták őket közkatónának¹⁷¹ és többet közülük pedig büntetésből tűzérési vontatóknak alkalmaztak, akiket viszont a hadsereg legáljának tekintettek.

Elhatározásom Budapest-en, Bécs-en és Németország-on keresztül külföldre menni

Mikor mindezek a hírek megerősítést nyertek és a csendőrök a vidéken mindenütt járni kezdtek, láttam, hogy el kell menekülnöm az országból, hogy megmentssem saját magamat és megszabadítsam kedves pártfogómat kompromittált helyzetéből, ami nehéz kérdés volt. Megvitattván a helyzetet fiatal Pély barátommal és nagybátyjával, megértettük, hogy a Szerbiába vagy a Törökországba való menetel a Dunán vagy akár Triesztbe is, mindenütt dühös ellenségek között, egyenlő lett volna az oroszán torkába való menetellel. Így nem volt más hátra, mint átmenni Budapestre és Bécsen keresztül a határon észak felé Boroszlóba¹⁷², Poroszországba.

Egy híres német katona, költő és író jelmondatára gondolva, mely így szól: „Csak a bátraké a szerencse!”, ezen út mellett döntöttem. Pély Budapesten át ment a birtokára és három nap múlva azzal a hírrel jött vissza, hogy egyik rokona, egy hölgy, elő akarja segíteni menekülésemet. Én e hölgy lakájának kellett álcáznom magam és elkísérni őt Budapestről Bécsbe, ahol neki egy izraeliták által létesített fontos céggel voltak üzleti kapcsolatai; ezek szereznek nekem útlevelet, mint utazóügynöknek Hamburgba és így biztonságban lennék az üldözésektől.

Pély azzal a hírrel jött meg a birtokról, hogy csodálatraméltó nagynénje már megérkezett pesti házába és már készen van részemre a lakájruha. Elbúcsúztam hát kedves

169. Valójában nem a szabadságharc során meghalt kitűnő dandárparancsnok Maderspach Ferenc alezredes (1846-ig Csetz tisztúrsa a Túrsky-gyalogezredben), hanem Maderspach Károly feleségéről van szó, Buchwald Franciskáról. Az Európa-szerte ismertté vált és nagy felháborodást kiváltó eset 1849. augusztus 23-án Ruszkabányán történt. A fiatalasszony megbüntetését Susan vezérőrnagy, Haynau szármagége rendelte el, mert a házában vendégül látta a Törökország felé menekülő Bemet és kíséretét, valamint őt vadolták a település határában felállított szabadságfa kezdeményezésével. Férje, a neves hídepítő mérnök és vasgyár alapító szegényében öngyilkos lett.

170. Bárá Julius Jacob von Haynau tábornag, a magyarországi császári-királyi csapatok teljhatalommal felruházott főparancsnoka.

171. A kapitulációs pontok megszegése a császári hatóságok által valóban gyakorta előfordult, különösen a Dunántúlon – de nem volt általános. Klapka tábornok 1850. február 6-án Londonból fordult ez ügyben Haynauhoz, s nyílt levéllel egyúttal az európai közvéleményt is tájékoztatta. A levél nyomtatásban olvasható Klapka György: Emlékeimből (Budapest, 1986. 268-271. o.).

172. Az akkor Poroszországhoz tartozó sziléziái város ma Wrocław (Lengyelország).

vendéglátómtól és a délutáni vonattal elutaztunk Pélyvel az ő lakására. Azonnal megtörtént az én átváltozásom és másnap reggel 9-kor pártfogó hölggyemmel együtt hajóra szálltunk, mely még aznap indult Bécsbe nagyszerű időben és délután megérkeztünk Győrbe, ahol leszállt a hajóról a magyar hercegprimás¹⁷³ nagyszámú kíséretével, akik irigyeltek engem ennek az előkelő és nemes hölggynek a szolgálatában.

Másnap hajnalban horgonyt vetettünk a kikötőben. A bécsi kikötőben egy elegáns kocsi érte jött úrnőmért; én megragadtam a csomagokat, majd magam is felszálltam és a kocsis mellé ültem, aki már tudta, hogy a szállodába kell vinni bennünket. Úrnőm kijelöltette szállásunkat és egy könnyű ebéd után fölvette délutáni ruháját, fiákert hozatott és elmentünk az egyik áruházba, ahol meg voltak bízva az én útlevélem elintézésével. Ez csaknem egész napunkat igénybe vette, de legjobb eredménnyel.

Elutazás Bécsből

Másnap, ahogy megállapodtunk, kimentünk az északi pályaudvarra, ahonnan az első vonat Magyarországra indult, mellyel pártfogó hölggyem visszautazott Budapestre. Miután meghatottan kezet csókoltam neki és elbúcsúztam, kocsis ruhámat a fürdőszobában hagyván átöltöztem kereskedelmi utazónak, kocsira ültem és elmentem kávézni Vieden külvárosba, ahol sohasem voltam eddig, tehát senkisé ismerhetett fel. – Vártam a vonatindulás idejét és a kellő időben kimentem a déli pályaudvarra, ahol felszálltam a vonatra, hogy Boroszlóba, Poroszországba utazzam.¹⁷⁴

Egy alapos vámvizsgálat után a határon újra föl szálltam a vonatra és egy perc múlva – megmenekülve – örökre elhagytam az osztrák birodalmat.

Hamburgban

Berlinben, ahol akkoriban a politikai reakció uralkodott, amely egész Középeurópát hatalmába kerítette a végtelenül tehetséges Bismarck vezetése alatt, semmitsem időztem, hanem sietve utaztam tovább Hamburgba. – Hamburg a német szabadságjogok régi fellegvára, úgymint Lübeck és Bremen, a régi kereskedelmi szövetség, a Hansa városái.

Végre annyi viszontagság után szabad levegőt szívhattam szabad nép körében. – Kedves bécsi támogatóim, akik az útlevél megszerzésében is segédkeztek, egy hamburgi címet adtak, még pedig Campe könyvkereskedőt¹⁷⁵, aki abban az időben az egyetlen könyvkiadó volt, aki a német államok, Franciaország és Schleswig-Holstein-nal kapcsolatos forradalmakra vonatkozó írásműveket kiadta.

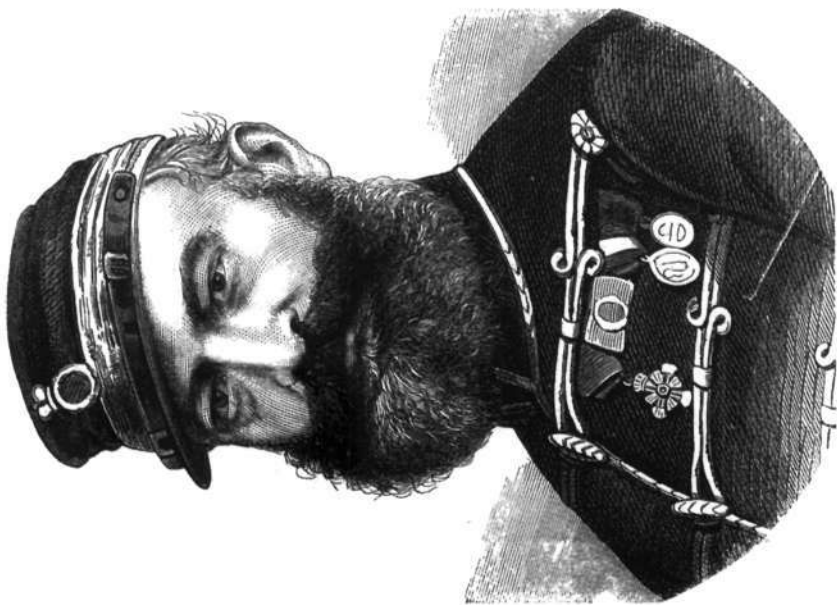
Miután egy szerény szállodában megszálltam és senkit sem ismertem, egyenesen ezt az urat kerestem fel. Megmagyaráztam helyzetemet és egyben tanácsot kértem tőle. Campe úr alacsony termetű ember volt, szeme élénk, tekinthete átható, haja már kissé őszes, végtelen kedvesen fogadott.

– „Végtelen megtisztelő számomra, – mondta –, hogy a magyar függetlenség egy bajnokát fogadhatom; annak a Magyarországnak bajnokát, mely a hatalmas orosz túlerővel szemben (200–250 000 főnyi katonaság) utolsónak volt kénytelen megadni magát. – Mik-

173. Scitovszky János (1785-1866), akit alig néhány hónapja neveztek ki.

174. Ezen az útvonalon és hasonló módon menekült 1849 októberében a forradalom és szabadságharc több vezetője is, így például Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter.

175. Julius Campe (1792-1867) a hamburgi Hoffmann und Campe könyvkiadó vezetőjeként az 1830-as évektől vált ismertté szabadelvű kiadványaival. Többek között Heine és Marx műveit jelentette meg cége.

GRÓF TELEKY SÁNDOR.

GRÓF BETHLEN GERGELY.

lós orosz cár, az európai reakció feje, küldte ezeket a csapatokat, hogy a már haldokló Habsburg-dinasztiát megmentse.”

Így beszélt Campe úr miközben megölelt és kijelentette, hogy mindenben teljesen rendelkezésemre áll és segíteni fog, amiben csak tud. Mivel saját lakásában nem tudott elhelyezni, elkísért egy úrhölgyhöz, akinél nagyon olcsón lakást és ellátást kaptam.

Miután így elhelyezkedtem, megnéztem ezt a szép várost, Hamburgot, melynek minden lakója szabadságot, gazdagságot és jólétet lehel. Felejthetetlen benyomást gyakorolt rám különösen a Jungfrauen-Platz és környéke, amely a város déli részén fekszik közel a tengerhez fényűző palotáktól körülvéve, körutakat képezve, az egész városnegyednek költői pompás látványt nyújtva.

Miután néhány napon át végiglátogattam a város érdekességeit és a szép kikötőt, ahová a világ minden ismert pontjáról érkeznek áruk, ismét meglátogattam új jóakarómat magammal vive Bem erdélyi hadjáratáról készült jegyzeteimet, amelyeket lelkesedéssel fogadott el kiadásra. **

Bethlen Gergely gróf, Asztalos és Pongrácz megérkeznek

Ez alkalommal tudtam meg, hogy a városba érkezett több honfitársam is, mint pl. gr. Bethlen, lovasságunk főnöke, az igazi lovas és huszár, a bátrak bátra¹⁷⁶; Asztalos ezredes¹⁷⁷ Arad hős védője és a bátor Pongrácz parancsnok¹⁷⁸ s még többen. – Így alakult meg az emigrációnak egy kis csoportja.

Fogadtatásunk Hamburgban 1849 decemberében

Valamennyiünket a legnagyobb kedvességgel fogadtak a nagylelkű hamburgiak és ezerféle ünnepléssel igyekeztek feledtetni velünk elkeseredésünket és balsorsunkat.

A napilapokból állandóan értesültünk az általános európai helyzetről s arról a feszült viszonyról, mely az osztrák és porosz udvar között fennállt. – Bismarck finom génusza provokálta és tartotta fenn diplomáciai mesterkedéseivel ezt a feszült helyzetet és úgy láttuk, hogy ez rövidesen a két állam közötti szakításhoz és előbb-utóbb egy, Ausztria számára végzetes háborúhoz vezet.¹⁷⁹

176. Gróf Bethlen Gergely ezredes Görgei csapataihoz csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert, de a hadifogságból megszökött, majd Csetzhez hasonlóan menekült Hamburgba.

177. Asztalos Sándor (1821-1857) alezredesi rangot ért el a honvédseregben, s egy dandárt vezényelt Vécsey V. hadtestében. Bátorságával és parancsnoki rátermettségével 1849. február 8-án Aradnál hívta fel magára először a figyelmet győzelemre fordítva a vesztes ütközetet. A 29. honvédszászlóalj parancsnokaként ezt követően is többször kitért.

178. Pongrácz László (1824-1890) alezredesről, a Kmety-hadosztály dandárparancsnokáról van szó, aki Kmety távozása után a hadosztályt a fegyverletételig tartó néhány napon át vezényelte. A fogságból megszököve Bethlen Gergellyel menekült Hamburgba. 1867-ben tért haza és a megalakuló m. kir. honvédségben altábornagyi rangot ért el.

** (Fordító megjegyzése: Ezen könyv címe: „Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849” – Herausgegeben von Johann Csetz vormalis ungarischer General und Chef des Generalstabes der ungarischen Armee in Siebenbürgen. – Hamburg Hoffmann und Campe 1850. – Ez a könyv Bajtársi Közösségünk tulajdonába vásárlás folytán került.)

179. Az Ausztria és Porsország között a Német Szövetségen belüli vezető szerepért folytatott küzdelemről van szó, amely 1850-ben úgy tűnt inkább Ausztria javára dől el, miután az orosz cár Porsországgal szemben is támogatta Ausztriát. Bár Bismarck már ekkor szerepet játszott a porosz politika alakításában a Csetz által jelzett befolyással még nem rendelkezett, csak 1862-ben került a porosz miniszterelnöki székbe.

Mi, magyar emigránsok, azonban nagyon jól töltöttük ezt az időt a kedves hamburgi társaságban. Egyik estéről a másikra mentünk, egyik bálból a másikba, egyik vacsora-meghívást a másik után fogadtuk el; alig volt időnk, hogy eleget tegyünk az összes meghívásoknak és így a hontalanság keserveit könnyebben tudtuk elviselni. – Így érkezett el a karácsony ünnepe, amelyet itt sokkal nagyobb pompával, fényűzéssel és lelkesedéssel ünnepelték, mint másutt. A jómódú kereskedelmi cégektől annyi meghívást kaptunk a karácsonyfa ünnepélyére, hogy időnket jól be kellett osztani, ha legalább egy tucat meghívásnak eleget akartunk tenni.

Minden házban a kisfiúk és kislányok számára a karácsonyfa ágaira aggatott játékok mellett ott függtek mindnyájónk számára a nagyértékű karácsonyi ajándékok. Egy Burmeister nevű úr házában például nevünkre címzett borítékok bankjegyekkel voltak tele s utána következett mindig a lelkes tánc. Könnyen érthető tehát, hogy a mi ifjú szívünk hálával telt el a hamburgiak iránt látván az ügyünk iránti rokonszenv megnyilvánulását.

De oh!... Újév napján kapott jelentések egy közeli összeütközésről hoztak hírt, mely a két nagyhatalom, Ausztria és Poroszország között tör ki a schleswig-holstein-i kérdés miatt. Ez a körülmény arra kényszerített minket, hogy felkészüljünk a vendégszerető, kedves Hamburg hamaros elhagyására.

A nagyhatalmak ugyanis ráparancsoltak Hamburg város vezetőségére, hogy az összes magyar emigránsokat űzze ki területéről és így mi a Hamburghoz nagyon közel fekvő Wansbeck városkába mentünk, amely már holsteini területen feküdt és itt töltöttünk néhány hónapot.

1850.

Így érkezett el 1850 áprilisa és az osztrákok már készülődtek, hogy katonailag megszállják Hamburgot és hatalmukba kerítsék Holsteint.

Mme. Froebel leány egyetem

Időközben megérkezett a híres svájci nevelőnő Mme. Froebel¹⁸⁰, hogy Hamburgban is létesítsen egy egyetemet a nők számára, amelyet már Freiburg-ban is létesített.

A gondolat nekünk nagyon idegennek látszott, noha tudtuk, hogy egy-két női egyetem létezett akkor már az Egyesült Államokban. De bárhogyan álljon is ez a dolog, tény, hogy három vagy négy kisasszony mégis csak beiratkozott erre a női egyetemre, hogy megszerezze a doktorátust. Később volt alkalmunk őket személyesen is megismerni és így volt alkalmunk néhány kellemes órát eltölteni a nyári nagy melegekben.

A Plauer-See-i vízgyógyintézet

Azt is megtudtuk közben, hogy Hamburgtól 50–60 km-re van egy gyógyfürdő. Mint-hogy szükségünk volt pihenésre és a háború okozta betegségek és fáradalmak kigyógyítására és kipihenésére, elfogadtuk néhány hamburgi család szíves meghívását, hogy elkísérjük őket a Meklenburg tartományban fekvő Plauer-See-i gyógyfürdőbe¹⁸¹. – Egy

180. Karl Fröbel német pedagógus felesége, a világhírű gyermeknevelő Friedrich Fröbel sógornője, aki férjével alapította meg Hamburgban iskoláját.

181. A Plauer See, a Meklenburgi-tóhátság egyik nagyobb kiterjedésű tava, valójában Hamburgtól keletre mintegy 140 km-re terül el.

német orvos ennek a tónak a partján szép villát építtetett a híres Priesnitz¹⁸² divatja szerint. A közelben volt egy forrás, amelynek vize bőséges és nagyon egészséges volt. Az egész tájat évszázados fenyőerdők övezték. Elbűvölően szép hely s azonkívül pedig a levegője nagyon jótékony hatású volt.

Ezen említett üdülőhelyre a mi egész hamburgi karavánunk néhány postakocsin 8 vagy 9 órai utazás után érkezett meg. Itt töltöttük április havát lelkiismeretesen követve az orvosigazgató előírását. Ennek volt köszönhető, hogy négy héten belül egészen megifjodva éreztük magunkat és megszabadultunk összes reumánktól és más bajainktól, amelyeket a hosszú háború okozott.

Társaságunk a következő személyekből állott: Asztalos ezredes Arad hőse, Bethlen és Karácsony¹⁸³ grófok, a Froebel egyetem négy kisasszonya, Burmeisterné fiaival, Bibanconé és egy mecklenburgi földbirtokosnő gyönyörű lányával.

Amikor gyógyulásunk hónapja befejeződött, egy nagybirtokos úr meghívását vettük kézhez, aki özvegy volt és közeli kastélyában lakott. Ez az úr nagyon szeretett vadászni nyulakra, rókákra. Így tehát a kastélyában való tartózkodás állandó és ismételt ünnepelés volt minden este. Ezt az urat Krügernek hívták; valószínűleg valami közeli rokona volt a jelenlegi transzvali elnöknek.¹⁸⁴

A Plauer-See-i gyógyfürdőbe való visszatérésünk nyitott kocsiban, négy tüzes mecklenburgi lótoló repítve inkább falkavadászathoz volt hasonló és kocsisunknak, Bethlen grófnak minden ügyességére szüksége volt, hogy fel ne forduljunk és össze ne törjük csontjainkat, olyan forró volt a fejünk a mérhetetlen orgiától, amelyet lovagias vendéglátó gazdánk búcsúztatásunkra rendezett. Így tehát bevonulásunk a gyógyfürdőbe valóságos diadalmenet volt.

A következő napon napkeltekor útrakeltünk, hogy visszatérjünk Wansbeck-be, ahol el kellett válnunk szeretetreméltó hölgyeinktől és a diák kisasszonyoktól, akik megígérték, hogy meglátogatnak minket mielőtt végleg elhagynánk Hamburgot. – Valóban, Mme. Froebel egyetemének fiatal diák hölgyei teljesítették ígéretüket és a következő napra vacsorá meghívást kaptam egy nagyon előkelő és kedves hölgy lakására.

Három-négy nappal később érkezett a hír az osztrák hadsereg érkezéséről. Így tehát nagy sajnálatunkra búcsút kellett vennünk ettől a végtelen kedves hamburgi társaságtól és drága barátainktól, mert vonatra kellett szállnunk Brüsszel és Páris irányába Hannover városán keresztül.

Hannoverben megálltunk egy napra, hogy meglátogassuk a cambridgei herceg híres fehérlómenését, amelyet néhány hónap múlva a porosz hadsereg megszállt, lefoglalt és az egész vidéket a porosz királysághoz csatolta hiszen a véres langensalzai ütközetben a porosz hadsereg volt a győztes.¹⁸⁵

182. Priessnitz, Vincenz (1799-1851) egyszerű német földművesből lett világhírné természetgyógyász, a hideg vizes kúrák neves alkalmazója. A XIX. század derekára teljes rendszert dolgozott ki a különféle betegségek hideg vizes kezelésére, amit a legnevezetesebb gyógyfürdőkben is meghonosítottak.

183. A fordító elírása, helyesen Karacsay. Gróf Karacsay Sándor (1814-1880) a szabadságharcban nemzetőr őrnagyként a kolozsvári vésztűrvényszek elnöke volt és Erdélyből menekült Hamburgba a császári hadbíróság előtt, amely távollétében halálra ítélte. Czetz és Klapka baráti köréhez tartozott, 1866-ban vezérkari ezredesként szolgált Klapka poroszországi magyar légiójában. A kiegyezést követően hazatért.

184. A dél-afrikai Transvaal búr köztársaság elnöke Paulus Krüger (1825-1904) az angolokkal szembeni búr függetlenségi mozgalom legendás vezéralakja nem volt nemesi származású, így Czetz fellevése a német nagybirtokossal való rokonságára téves.

185. Czetzet itt megcsalta emlékezete, ugyanis a langensalzai ütközet a porosz-osztrák háború mellékhadszínterén, 1866. június 27-én zajlott le. Az Ausztriával szövetséges hannoveri hadsereg bár nem szenvedett üti dőnő vereséget, csapnivalóan rossz vezetése miatt 2 nap múlva kapitulált.

Folytatva utazásunkat Köln és Brüsszel városain át végre megérkeztünk Párisba, ahol a tőzsdével szemben fekvő szerény hotelben szállásoltuk el magunkat. Valójában most és itt kezdődött meg egész emigrációm Odisszeája.

Páris

Olvasóim könnyen megérthetik, hogy mit éreztem Párisba érkezésünkkel kezdetben. Elhagyatva, minden társadalmi kapcsolat és barátok nélkül úgy estem bele ebbe a hangyabolyba, amely szórakozás, luxus, perverzítás, nagy és szent ideálok, gyönyör és társadalmi korrupció tarka keveréke volt, mint a falevél, hiszen Erdély vadregényes hegyei és egyszerű szokásai közül jöttem.

Párisba érkezésem után néhány nap múlva Zgliniczky¹⁸⁶ lengyel úrtól megtudtam, hogy a francia fővárosban megalakult a magyar emigránsoknak egy komitéja, melynek elnöke gr. Teleky László és hogy vele együtt érkezett több magyar politikus is. Többek között Irányi Dániel¹⁸⁷, Gorobé István¹⁸⁸, Almágy Pál¹⁸⁹ és sokan mások. Az első lépésem tehát az volt, hogy meglátogattam Teleky grófot¹⁹⁰, hogy tájékozódjam a magyar emigránsok helyzetéről, akik egész Európában szétszórva éltek, különösen Angliában vagy a török kormány által voltak internálva a kisázsiai Kiutakia város erődjében.¹⁹¹ Ez utóbbiak az ottomán kormány nyílt védelmét élvezték, minthogy a szultán csökönyösen visszautasította Miklós cár kérelmét, hogy őket a konstantinápolyi orosz követségnek adja át fogolyként. Sőt Oroszország katonai megszállással fenyegette Törökországot, ha kiadatásukat megtagadja. De a szultán és alattvalói hagyományosan mély simpatíát éreztek a magyarok iránt és ezenkívül Anglia és az Egyesült Államok is szívvel-lélekkel támogatták a szultán magatartását.

Franciaországban megtúrták a magyar emigrációt, bár rendőri ellenőrzés alatt állott ugyanúgy, mint Olaszországban. Teljes szabadságot élvezett a magyar emigráció Svájcban és az Egyesült Államokban.

186. Zgliniczki, Edmund lengyel emigránsként a francia hadsereg századosa lett, s 1849-ben Klapka törzsében szolgált önkéntesként. Az 1850-es években Jerome Napóleon herceg, francia marsall szárnysegéde volt, szoros kapcsolatot tartott a magyar emigrációval, különösen az 1859-es háború idején, amikor is ezredesi rangot kapott a magyar légióban. Az 1863-as lengyel felkelés során esett el.

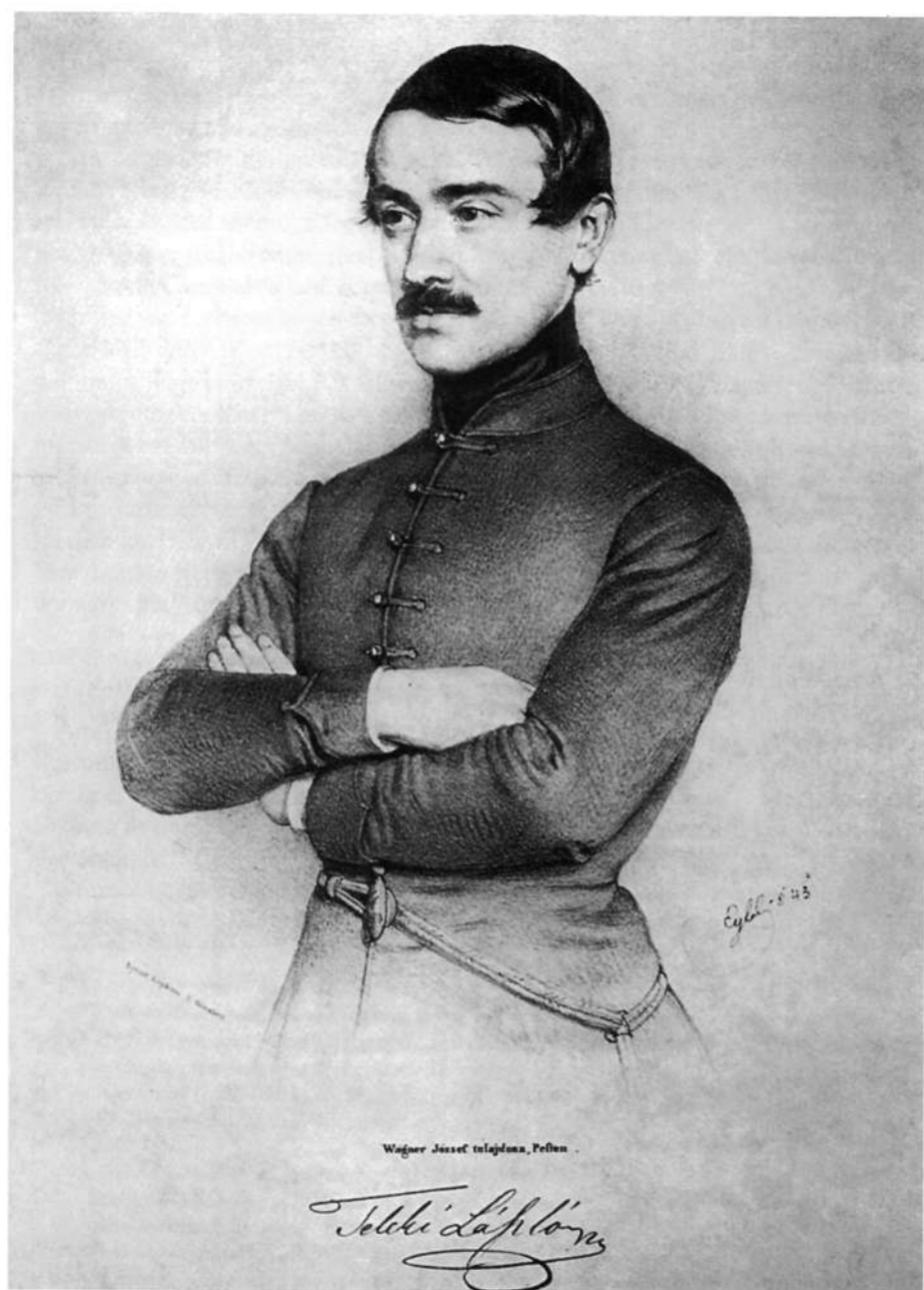
187. Irányi Dániel (1822-1892) a szabadságharc alatt Sáros vármegye, majd a fővárosi teljhatalmú kormánybiztosa volt. A kiegyezés után hazatért és újra képviselővé választották, jelentős szerepet játszott függetlenségi programjával az országgyűlésben.

188. Gorobé István (1819-1881) a szabadságharc alatt országgyűlési képviselő volt. Az emigrációból 1861-ben hazatérve Deákhoz csatlakozott. A kiegyezés nyomán megalakult kormányban kereskedelem-, földművelés- és ipariügyi miniszter, majd 1870-től közlekedés- és közügyügyi miniszter volt. A megalakuló Szabadelmű Párt 1875-ben elnökévé választotta.

189. Almágy Pál (1818-1882) az 1848 nyarán megalakult népképviselői országgyűlés képviselőházának második alelnöke, Debrecenben rendszerint ő elnökölt a képviselőházban. Az emigrációból 1859-ben tért haza, s 1863-ban függetlenségi összeesküvést szervezett, amelyet a császári hatóságok lelepleztek. Fogságából 1867-ben szabadult amnesztiával.

190. Teleki László gróf (1811-1861) a magyar kormány párizsi diplomáciai megbízottja volt 1848/49-ben, így tehát ő nem az emigránsokkal hagyta el az országot. Francia kapcsolatát felhasználva a leghatékonyabb szervezője volt a magyar emigrációnak, amelynek Kossuth mellett a legfontosabb személyisége volt egészen 1861-ig. 1860 decemberében a szász hatóságok letartóztatták, majd átadták Ausztriának, s az uralkodó rövidesen kegyelemben részesítette. Teleki a megnyíló magyar országgyűlésen a Deák Ferencsel szemben álló, s radikálisabb nézeteket valló Határozati Pártot vezette öngyilkosságáig.

191. A Kossuth által vezetett 45 fős emigráns csoportot 1850 februárjában viték Kiutakia városába. Nagyobb részük 1851 májusában távozatott, Kossuth és legszűkebb kísérete csak szeptemberben.

Gróf Teleki László

Teleky gróf bevezetett néhány párisi szalonba s így megismertem néhány harcos republikánus francia vezetőembert. Oly meleg szimpátiával fogadtak mindenütt, a szolgálatkészség és szeretetnyilvánítás annyi jelével halmoztak el, hogy csakhamar otthon éreztem magam. Hiszen egy társadalmi kulturának legfőbb ismerve és igazi próbaköve éppen az, hogy más nemzetek szokásait és jellemét gyorsan felismerik, azt átérzik és gyorsan segítségére sietnek az embernek. Többek között meg kell említenem D'Agoult grófnő¹⁹² házát, továbbá Girardin Emi¹⁹³, a nagy francia publicista feleségének házát és sok más családot is, ahol a fogadónapokon alkalmam volt összejönni a francia nyilvános élet legfontosabb embereivel. Többek közt a köztársaság volt elnökével Gréville¹⁹⁴, Maxime de Camp-al és a híres matematikussal Lalande-dal.¹⁹⁵

Hosszú vándorlásom idején sehol a világon nem találtam oly kedves és művelt társaságot, mely annyi finom érzékkel tudta velem felejtetni a hontalanság nyomasztó keserveit, mint Franciaországban. Páris népének ez egyik jellegzetes tulajdonsága. E hízelt kedveskedések ellenére, amiket ez a párisi élet számomra nyújtott hovatovább nyomasztóvá lett volna egy hontalan ember számára, ha nem vállaltam volna el Magyarország történetének franciára fordítását, amelyet éppen akkor írt Horváth István¹⁹⁶ a kiváló prelátus és hazafi, aki szívvel-lélekkel vett részt a mi forradalmunknak ügyében és ha nem határozta meg volna el Párist felcserélni Genffel, vagyis a gyönyörök életét a szellemi munkás életével és ha nem szenteltem volna magamat a vasútak és a mérnöki tudomány egyéb ágai gyakorlati tanulmányozásának.

1850. Kossuth Londonba érkezése

Amikor már elhatároztam mindezt, ért utól a hír, hogy a szultán elhatározása folytán Kossuth-ot és az Őt kísérő hazafiakat szabadlábra helyezték. – Noha a szultánt Oroszország és Ausztria Konstantinápoly elfoglalásával fenyegették meg. – Megtudtuk, hogy Kossuth és társai egy amerikai gőzhajóra szálltak, hogy Északamerikába menjenek, ha úgy óhajtják.¹⁹⁷

Örömmel töltött el minket ez a hír és már felkészültünk, hogy Kossuthékat a marseillesi

192. Marie D' Agoult de Flavigny (1805-1876) grófné kortársai körében népszerű trónő volt, aki Daniel Stern álnéven jelentette meg műveit. Ebben az időben már Liszt Ferenc kedvese és Cosima nevű lányának anyja.

193. Émile de Girardin (1806-1881) francia parlamenti képviselő- és újságtíró, a Presse címmel kiadott népszerű lap szerkesztője, aki harcos republikánusból hamarosan bompartista lett.

194. Jules Grevy (1807-1891) francia ügyvéd, republikánus politikus, az 1850-es években parlamenti képviselő. III. Napóleon bukása után lett a nemzetgyűlés elnöke, majd 1879-87 között Franciaország köztársasági elnöke.

195. Tollhába, helyesen Maxime Ducamp (1822-1894) francia író és politikus. Elsősorban keleti utazásairól írott könyveivel vált ismertté. 1851-ben tért vissza nagyszabású keleti útjáról. 1860-ban részt vett Garibaldi szicíliai hadjáratában. Lalande-nól nem rendelkezünk életrajzi adatokkal.

196. Tollhába, helyesen Horváth Mihály (1809-1878) a szabadságharc alatt a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, csanádi püspök. Neves történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A forradalom és szabadságharcról írott nagyszabású 3 kötetes munkája 1865-ben Genfben jelent meg „Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben” címmel. Csak a kiegészítést követően tért haza, országgyűlési képviselő lett, s a szabadságharcról írott munkáját Pesten is kiadták 1871-72-ben.

197. Kossuthot és kísérőit az Amerikai Egyesült Államok haditengerészetének Mississippi nevű fregattja szállította el Törökországból kifejezetten azzal a szándékkal, hogy Amerikába vigye őket. Kossuth azonban mindenképpen Angliába akart előtte utazni, s amikor erre a hadihajó parancsnoka nem volt hajlandó, Gibraltárnál elhagyta azt, nem kis meglepetést okozva ezzel az amerikai és angol diplomácia irányítóinak.

kikötőben fogadjuk, amikor váratlanul meglepett minket III. Napoleon¹⁹⁸ parancsa, mely szerint a magyar emigránsoknak egyik francia kikötőben sem szabad partra szállaniok, sem francia területen átkelniök, hogy Londonba menjenek. Ezért Southamptonba mentünk, ahol honfitársaink partraszállhattak.

Ebben a kikötőben Kossuthot az angol nép és az angol hatóságok fényes és nem várt ovációval fogadták.

A város vezetősége elnökével az élen és a polgárság elitje várta Kossuthot a kikötőben, hogy onnan őt és egész kíséretét a városháza dísztermébe kísérje. Itt nagy ebédet adtak tiszteletére, melyet este fényes bál követett.

Lehetetlen volna leírni az összes pohárköszöntőket és a rokonszenvennyilvánításnak valamennyi jelét, mellyel ez alkalommal az angol nép minden rétege bennünket ünnevelt.

A következő napon Kossuth expresszvonatra szállt, hogy Londonba utazzék, ahová mindannyian elkísértük őt. Itt Londonban a fényes West-End-Hotel-ben várta őt a számára elkészített lakosztály, mely valóban főúri volt.

Kossuth Londonba érkezése utáni harmadik napra a nagy főváros Lordmayorja meghívta őt a Guildhall de Mansion House vagy másképpen a londoni városháza dísztermébe, hogy a főváros dignitáriusainak¹⁹⁹ kifejtse a magyar forradalmi mozgalom célkitűzéseit, amely Magyarország alkotmányos szabadságjogainak kivívásáért folytat s amely küzdelem s annak tragikus vége annyi szimpátiát ébresztett az angol nép szívében.

Június 3-án vagy 4-én²⁰⁰ két előkelő városi főtisztviselő gála uniformisban gyönyörű városi hintóban, követve 4-5 tüzes paripától vont hintótól, eljöttek Kossuthért és kíséreiért, hogy elvigyék őket a Lordmayor palotájába, hogy onnan délfelé Kossuth és mi, huszan magyar emigránsok, átmenjünk a ragyogó városháza dísztermébe, ahol a lordmayor, azaz a városház elnöke már várt minket magasrangú tisztviselőivel, akik valamennyien frakkban fehér nyakkendővel és ugyancsak fehér, középkorba illő parókával fogadtak bennünket.

A menet a tömeg sorfala között érkezett a Picadilly utcán keresztül a városházáig. A tömeg hurrá-vel és éljenzéssel ünnepelte a magyar vezért, úgy ahogy Anglia királyát szokta ünnepelni, mikor az meglátogatja alattvalóit.

Kossuth a Guidhall-ban

Amikor a palota elé érkeztünk, a díszőrség tisztelgett Kossuth előtt, a városi tanács elnöke pedig Kossuth elé menve átölelte őt s utána karonfogva vezette a virágokkal díszített emelvényhez és felkérte, hogy kezdje meg történelmi horderejű előadását.

A kétezernél is több főnyi közönség lelkes hurrákkal szakította félbe Kossuth előadását. – Minket, kísérei, az első sorban ültettek le a félkör alakú nézőtéren. Angol szokás szerint ilyen alkalommal a közönséget mindig félkör alakban ültetik, hogy jobban hallhassák az előadót. – A lordmayor értelmes és rövid beszédben mutatta be Kos-

198. Charles-Louis-Napoleon Bonaparte (1808-1873) III. Napoleon néven Franciaország császára 1852-1870 között. A nagybátyja, I. Napoleon népszerűségét meglóvagoló politikus 1851 őszén még Franciaország köztársasági elnöke volt, s december 2-án hajította végre államcsínyét, amelyről Csetz mélyen felháborodott levelekben számolt be emigráns barátainak (ld. Klapka György: Emlékeimből. Budapest, 1986. 311-318. o.).

199. Tisztviselőknek, méltóságainak.

200. A hallgatóságra valóban lebilincselő hatást gyakorló városházi beszédre valójában 1851. október 30-án került sor.

suthot az előkelő hallgatóságnak és felkérte, hogy fejtse ki azokat a dicső tetteket, amelyek Magyarországon röviddel ezelőtt lejátszódtak, azon a Magyarországon, amely alkotmánya miatt annyira hasonló Angliához.

Kossuth beszédét azzal a lágy hanghordozással kezdte, amely minden beszéde bevezetését jellemezte s azután folytatta azzal a mágneses erővel, amely egyre jobban magával ragadta hallgatóit s amely erő ékes beszédének egyik jellegzetes vonása volt.

Sohasem fogom elfelejteni a hatást, amelyet ez a beszéd a hallgatóság szívéből kiváltott. A beszéd végén könnybelábbadt szemekkel ültek a tekintélyes állami főtisztviselők; könnyek omlottak a komoly angolok szeméből, akik Kossuthot hallották; az előkelő dámák pedig zokogásban törtek ki és finom zsebkendőikkel törölgették könnyeiket. Oly nagy volt az elérzékenyülés a hallgatóság soraiban, hogy hosszú idő telt el, míg a nyugalom helyreállott, hogy helyt adjon az éljenzésnek és a hurrázásnak, amely minket visszautunkon London utcáin és terein végigkísért.

A városházától visszavezető út valóságos diadalmenet volt mintha egy győztes római cézárt ünnepeltek volna, holott az ünnepelt ezúttal egyszerű ruhájában, melyet atillának neveznek csak egy szerény magyar úr volt, aki egy dicső nemzet képviselőjeképpen annak évszázados jogai védelmében magát feláldozta. – Igazában oly felséges látvány volt ez, hogy feledtette velünk a kétéves fegyveres harc összes fáradságait és egy biztató reménysugarat keltett bennünk egy jobb jövő felé.

Kossuth a néppark nagy gyűlésén

Ezen esemény után egy nappal óriási népgyűlést rendeztek az angolok London egyik legnagyobb parkjában,²⁰¹ ahol körülbelül 7-8000 ember jött össze csak azért, hogy a nagy „Madgyar” szónokot hallhassák.

Kossuth ünnepélyes fogadtatása

Ezekután a nyilvános ünnepeltetések után csak úgy ömlöttek a névjegyek, levelek, megajánlások és csekkek egy magyar pénzügyi alap létesítésére azzal a céllal, hogy a magyar emigránsok szomorú sorsán enyhítsenek. De Kossuth nem fogadta el csak azzal a feltétellel, ha folytathatja politikai propagandáját a magyar királyság régi alkotmány- és jogrendjének visszaállítására. – Kossuthot később is ugyanez a gondolat vezette, amikor Északamerika minden nagyobb városában ezernél több elhangzott beszédében a magyar szabadság bajnokaként lépett fel.

De nem vállalkozom arra, hogy folytassam Kossuth ez útjának rendkívüli történetét, mert egyrészt hiányzik ehhez az írói tehetség, másrészt a hitelt érdemlő pozitív történelmi adatok, hogy amerikai diadalútját kellőképpen vázolhatnám.

A jankee egy jellemvonása

Mindamellett nem mulasztom el, hogy a jeniknek egy jellegzetes tulajdonságára rá ne mutassak. Ezek az északamerikaiak ugyanis megtöltötték Kossuth és az emigráció pénztárcáit több, mint egy millió dollárral; azonban egy alkalommal sem mulasztották

201. A Copenhagen-Fields magaslatán november 3-án megrendezett népgyűlésről van szó. A Daily News közel 200.000 ember jelenlétéről tudósított!

el, hogy a magyaroknak ne ajánlottak volna fel fegyvereket és egyéb háborús eszközöket megvételre, még pedig jó áron s így elérték, hogy az ajándékozott dollárok megint visszatértek az amerikai nép kasszájába.²⁰²

Kossuth és azok, akik vele jöttek Kisásziából az északamerikai hajón, ugyanezen hajón folytatták útjukat New-York-ba.²⁰³ Én ellenben Bethlen gróffal és Kiss Miklós²⁰⁴ ezredessel és még másokkal Páris felé vettem utamat, miközben öreg igazságügyminiszterünk Vukovics²⁰⁵, Gál Sándor ezredes és felesége és sokan mások Londonban maradtak várva a jobb időket, hogy folytathassák ügyünk érdekében a propagandát újságok, folyóiratok és egyéb eszközök segítségével.

Az összes ünnepeltetések és rokonszenvtüntetések ellenére, amelyekben az angol nép és annak parlamenti reprezentánsai minket részesítettek, maga az angol kormány teljes részvétlenséget mutatott Magyarország ügye és emigráns fiainak sorsa iránt.

Ezért elhatároztuk, hogy szerte a nagyvilágban keresünk menedéket és életlehetőséget és mindegyikünk a maga munkájával igyekszik fenntartani magát úgy, ahogy tudja.

Az angol nép azonban néhány év múlva kormányának politikai egoizmusa miatt bosszút vett Haynau tábornokon, a magyar nép hóhéréin, amikor az európai körútja alkalmával Londonba érkezett. – Haynau londoni látogatásakor, miután meglátogatta a nevezetesebb műemlékeket, egy napon egy nagy sörgyárat is meglátogatott. Itt valaki felismerte őt. Lehet, hogy egy magyar menekült, aki ebben a sörgyárban dolgozott vagy valaki más, aki társainak elmondta egy pár szóval, hogy ki ő s néhány perc alatt botokkal felszerelve mentek Haynau elé és agyon is verték volna, ha a rendőrség nem lépett volna közbe.²⁰⁶

Visszatérés Párisba

Párisba visszatérve tovább folytattam munkámat német, francia napilapok számára és tovább dolgoztam a magyar történelmi munka fordításán. – Ezzel egyidőben rövid összefoglalást írtam a magyar szabadságharcról D'Agoult grófnő számára, aki Daniel Stern álnéven közölte.

A legfelsőbb osztály családi szokása

Ezalkalommal ismerkedtem meg egy különös párisi szokással. A grófnő ebédre hívott meg lányával, Marquesa de Charnacéval és azt mondta:

202. Valóban, a Czetz által leírt módon az amerikai segélypénz legnagyobb részét fegyvervásárlásra fordították. A jelzett összeg azonban irreálisan nagy, a Kossuth kíséretébe tartozó Pulszky Ferenc 96.000 dollár összegnyújtásánál tud mindössze.

203. 1851. november 20-án indultak a Humbold nevű postahajóval. (Angliába Kossuth a Madrid nevű spanyol hajóval érkezett!)

204. Kiss Miklós (1820-1902) gyakorta Nemeskéri Kiss Miklós néven szerepelt az emigrációban. 1848 őszén nemzetőr alezredesként a budai nemzetőrség főparancsnoka volt, majd Párisba utazott, ahol Teleki László gróf katonai tanácsadója lett. Francia feleségének befolyásos rokonsága révén a magyar emigráció egyik fontos személyisége.

205. Vukovics Sebő (1811-1872) a Szemere-kormány igazságügyi minisztere, azt megelőzően a Délvidék, majd a főserég mellé rendelt teljhatalmú országos biztos volt. 1850 februárjáig Borsodban bujdosott, majd Párisba menekült. A kiegyezést követően tért haza, országgyűlési képviselőnek választották.

206. A Haynaut ért súlyos inzultus még 1850. szeptember 4-én történt a Barclay és Perkins sörgyárban.

– „Jöjjön egyszerű utcai öltözetben, mert mi francia nők legintimebb barátainkat meghívjuk magunkhoz nem enni, hanem beszélgetni.”

Ugyancsak igen mulatságosnak tartottam egy másik szokásukat is:

Téli esti összejöveteleiken a társaság egyik jelentős tagja a kandalló márványára támaszkodva beszámol a napi eseményekről vagy bírálatot mond valamilyen éppen megjelent tudományos vagy művészi munkáról. – Így találkoztam több ízben a pénteki fogadónapon Grévy-vel, Maxime de Camp-pal és másokkal, akik ez esti társas összejöveteleknek hősei voltak.

1854.

Így érkezett el sok füstbement reménykedés után az 1854. év, amelyben P.. ellen és Orsini ellen elkövetett merényletek²⁰⁷, valamint Bismarck zseniális politikai sakkhúzásai Franciaországot döntő elhatározásokra kényszerítették Oroszország ellen. – Miklós orosz cár u.i. látva az Ausztria Németország²⁰⁸ közötti ellentétet, ezt kihasználva elhatározta, hogy megszállja a Balkán félszigetet, ilymódon hajtva végre Nagy Péter politikai végrendeletét, mely szerint a törököt kiűzve Európából hatalmába keríti Konstantinápolyt.

Oroszország hadüzenete Franciaországnak és Angliának, akik katonai szövetséget kötöttek.

Hogy a cárnak ezt a tervét meghiúsítsa, III. Napoleon Anglia szövetségét szerezte meg és félreérthetetlenül tudtára adta Oroszországnak, hogy nem tűr semmiféle beavatkozást orosz részről az ottomán birodalom ügyeibe. Ennek eredménye lett az, hogy Oroszország hadat üzent Angliának, Franciaországnak és Törökországnak.

A krimi háború

Így kezdődött el ama híres krimi háború, mely annyi millió frankjába került Franciaországnak és fontjába Angliának és Törökországnak és amelynek eredménye nem volt más, mint az európai egyensúlyról szóló csevegés. – Napoleonnak sikerült ezzel a szövetséggel megerősíteni az angol-francia barátságot, amelyet Viktória királynő²⁰⁹ fényes párisi fogadása pecsételt meg. (Viktória királynő Párisi fogadása alkalmával egy klasszikus kosztüm-bált rendeztek, amelyen az összes jelenlevők figyelmét felhívta Andrássy Aladár²¹⁰ gróf nagyszerű öltözéke, aki egy középkori öltözetben jelent meg gazdagon csipkézve arannyal, görbe szaracén karddal, melyet ősei Szolimán seregétől harcban szereztek s amely kard drágakövekkel és finom indiai gyöngyökkel volt kirakva.)

207. Felice Orsini olasz forradalmár III. Napóleon ellen elkövetett bombamerénylete, amely 1858. január 14-én történt, így tehát semmi köze sem volt a krimi háborúhoz. Valójában az 1859-es Ausztria elleni háború előzményeihez tartozik.

208. Helyesebben Poroszország.

209. I. Viktória (1819-1901) Nagy-Britannia és Írország királynőjeként uralkodott 1837 óta.

210. Gróf Andrássy Aladár (1827-1903) a szabadságharcban honvéd őrnagy, Bem segédítette az Erdély felszabadítását eredményező hadjáratban, majd a feldunai hadsereg törzsénél szolgált. 1865-ben tért haza az emigrációból. Haláláig szabadelvű politikusként tevékenykedett a főrendiházban, több alkalommal is főispán Zemplén és Gömör vármegyékben.

Nekünk emigrált magyaroknak az új francia cézár²¹¹ győzelmeivel kapcsolatban szomorú szerep jutott. III. Napoleon megígérte nekünk és elhitette velünk, hogyha emigráns katonai egységekkel a törököket megsegítjük Oroszország elleni háborújukban, akkor hatalmas hadsereget bocsájt rendelkezésünkre, hogy a gyűlölt osztrák ellenséget hazánkól kiűzve a Nagy Lajos és Mátyás király magyar királyságát állíthassuk vissza. Ezek a remények azonban egyrészt az osztrák udvar diplomáciáján, másrészt a mindenható Bismarck zseniális politikáján meghiúsult.²¹²

Egy magyar légió szervezésére vonatkozó terv

Hiszékenyséágünknek jellegzetes példáját említem meg ezzel kapcsolatban. – Az akkori török hadügyminiszter, Tewfik pasa²¹³, már el is fogadta Klapka tábornok ajánlatát. Klapka pedig meghívott engem más magyar tisztekkel együtt, hogy 10 000 főből álló légiót állítsunk fel a világon szétszórta magyarokból, akik hajlandók lennének megsegíteni a törököket és győzelem esetén Románián keresztül betörnének Erdélybe és Magyarországra. A parancsnokok kinevezése stb. már meg is történt, a török hadügyminiszter ezt már alá is írta és nem hiányzott más, csak a szultán aláírása, hogy Törökországban törvényerőre lépjen a magyar legionáriusok serege. De milyen nagy volt másnap meglepetésünk, amikor a miniszter közölte velünk, hogy a szultán megfélemlítve az osztrák teljhatalmú miniszter²¹⁴ fenyegetésétől, mely szerint Ausztria azonnal szövetségre lép az oroszokkal, ha magyar légiók felállítását engedélyezi. Ezért a szultán utasította miniszterét, hogy ezzel az üggyel kapcsolatos összes iratokat azonnal semmisítse meg és hogy a magyar emigránsoknak tiltsa meg a katonai szolgálatot vagy legfeljebb segédszolgálatot engedélyezzen a török hadseregben, de azt is csak úgy, ha áttérnek az izlám vallásra.

Az emigrációból csakugyan néhány parancsnok és tiszt áttért az izlám vallásra és katonai rendfokozatukat is elismerték a törökök. Ezek között szerepel Kmetty tábornok²¹⁵ is, aki már a mi 49-es hadjáratunkban is kitüntette magát Görgey és Perczel tábornokok parancsnoksága alatt. A szultán „hatfarkú pasának” nevezte ki Kmetty-t és Kars erődjének védelmével bízta meg Örményországban. Kmetty oly kiválóan működött új neve alatt mint Ferchát pasa²¹⁶, hogy az oroszokat visszavonulásra kényszerítette georgiai²¹⁷ téli táborukba. A kormány bőséges pénzjutalomban részesítette Kmetty-t és magas török katonai rendekkel tüntette ki. – Maguk az angolok is elismerték nagy te-

211. III. Napóleon 1852. december 2-án koronáztatta magát Franciaország császárává.

212. Ausztria gyakorlatilag cserbenhagyta szövetségését, Oroszországot és semleges maradt a konfliktusban. Így az Oroszország ellen hadat viselő hatalmaknak nem állt érdekében a magyar emigránsok támogatása, hiszen ezzel Oroszország mellé kényszerítették volna Ausztriát. Végso soron a magyar emigrációt csupán Ausztria sakkban tartására használták fel.

213. Tefik pasa a török hadügyminisztérium vezérkari osztályfőnöke volt, a hadügyminiszteri tisztséget ekkor a szultán sógora, Mehmet Ali (1807-1868) töltötte be (korábban nagyvezér).

214. Karl Ludwig von Bruck báró (1798-1860) internunciusként az osztrák diplomácia teljhatalmú képviselője volt Törökországban. 1855-60 között a birodalom pénzügyminisztere volt, lemondása után öngyilkosságba menekült.

215. Kmetty György (1813-1865) a honvédsereg tábornoka a szabadságharcban egy önálló hadosztályt vezényelt, majd 1849 augusztusában Törökországba emigrált, s ekkor lépett török szolgálatba, illetve tért át az izlámra.

216. Kmetty török neve valójában Ismail pasa volt. Ferhád (Ferchát) pasa néven báró Stein Miksa honvéd ezredes szolgált a török hadseregben.

217. Grúzai.

hetségét, rettenthetetlen bátorságát és nem szüntek meg dicsérni napilapjaikban hadászati képességeit. – Nem tudom, hogy mindezek a nagy kitüntetések megérték-e a fáradságot avagy azt a veszteséget, amelyet angol menyasszonya elvesztése okozott. Angol menyasszonya u.i. előkelő londoni patricius család leánya, kinek édesapja az angol parlament tagja volt. A menyasszony nem tudta elhatározni magát, hogy vallást cseréljen s így egy életen keresztül nem kelhettek egybe, ha ugyan információim helyesek.

Klapka nagyon lelkesedett mindig az angolokért s anélkül, hogy katonai szolgálatot teljesített volna – hiszen a Krimi háború befejeztéig, azaz Szabasztopol elestéig, mindig Konstantinápolyban élt – búsas pénzösszegeket kapott mindig az angoloktól. A magyar emigránsok mint önkéntesek beléptek a török hadseregbe. A többiek szétszóródtak a többi városokban s a törökök mindig nagy jóindulattal kezelték s testvéreknek nevezték őket, noha alaptalanul. Ezek között a magyarok között török szolgálatban állott az én igen tisztelt és nagyérdemű barátom Karácsony gróf is.

Legszomorúbb benyomás ebből a korból a fiatal Zrínyi gróf²¹⁸ volt. Zrínyi gróf a konstantinápolyi magyar követségen, melynek vezetője akkor Andrássy Gyula gróf²¹⁹ volt, a táncoló dervis szerepét töltötte be. Zrínyi ősi család sarja volt és Klapka összes erőfeszítéseivel sem tudta őt rábeszélni arra, hogy ezt a szomorú, megalázó állást otthagyja.²²⁰ Ami engem illet, szívem tele volt keserűséggel és így elbúcsúztam stambuli barátaimtól s felszálltam az első angol gőzösre, mely Stambulból Angliába ment s így Máltán, Nápolyon és Nizzán keresztül harmadosztályon utaztam, ami az elképzelhető legnagyobb büntetés volt egy kultúremler számára.

Nizzában találkoztam Andrássy Pál²²¹ elnökkel, Battyhányi Lajos gróf özvegyével²²² és az angollal, Mr. Paget-tel, aki igazi magyar hazafivá alakult már át. Ők könnyítették meg Párisba való visszatérésemet.

A krimi hadsereg felvonulása a körutakon

Alig, hogy megérkeztem Párisba, nagyszerű látványosságban volt részem. A krimi háborúban az oroszok fölött győzelmet aratott francia hadsereg bevonulását láttam a körutakon. A Bastille-tértől egészen az Étoile-térig a nézők ezrei álltak sorfalat és a tömeg diadalittasan éltette III. Napoleont és a napbarnított veteránokat, akik borostyán koszorúkkal voltak díszítve. Pelissier marsall²²³ vezette a diadalmas hadsereget. Csak

218. A fordító tévedése, valójában Splényi Lajos báró (1817-1860), akit a magyar kormány 1848 végén honvéd ezredesi címmel küldött diplomáciai képviselőként a szárd-piemonti kormányhoz. 1849 nyarán került Konstantinápolyba gróf Andrássy Gyula mellé, majd sógora, a török pasává kinevezett Guyon tábornok támogatásából élt és a hasis rabjává vált.

219. Gróf Andrássy Gyula (1823-1890) nemzetőr őrmagyként vett részt 1848 őszén a hadműveletekben, majd főispáni tisztségét látta el Zemplénben. 1849 májusában ezredesi címmel a magyar kormány megbízottjaként Belgrádba, majd Konstantinápolyba utazott. Fontos szerepet játszott az emigránsok törökországi menedékgórnak megadásában. 1850-ben elhagyta Törökországot, így a krimi háború idején már nincs szerepe az ottani diplomáciai tevékenységben. 1857-ben Párizsból tért haza, s a kiegyezéssel ő kapott miniszterelnöki megbízatást. 1871-79. között az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere volt.

220. Valójában egy derviskolostorban élt.

221. Tollhába, helyesen Almásy Pál.

222. Zichy Anatólia grófnő (1816-1888) Franciaországban, illetve Svájcban neveltette apa nélkül maradt gyerekeit.

223. Aimable Jean Jacques Pelissier marsall (1794-1864). A francia katonatiszt Algéria meghódítása során tűnt fel, s a krimi háborúba hadtestparancsnokként kapcsolódott be. 1855 májusától lett a Krimben harcoló francia csapatok főparancsnoka. Algéria főkormányzójaként halt meg.

Párisban lehetséges, hogy több, mint 80 000 főnyi hadsereg gyors lépésben és csodálatos katonai fegyelemmel vonuljon fel.

Barátságom egy jankee-vel

Ebben az időben ismertem meg egy yankeet, azaz egy északamerikait, Mr. Greent. Nagyon megbarátkoztunk egymással; gyakran meglátogatott és sokszor meghívott közös sétára a Champs-Élisée-re és a Boulognei erdőbe.

Egy ilyen séta alkalmával az északamerikai népet a következő mondattal jellemezte:

A mi amerikai apáink gyermekeiket 14 éves korukban elbocsájtják hazulról s útravalóul a következőket mondják nekik: Eredj fiam pénzt keresni! Keresd meg pénzedet becsületes úton, ha lehetséges, de mindenesetre keress pénzt!"

„Így csináltam én is – mondta amerikai ismerősöm – és csak azért, hogy pénzt keressek, egy atheista egyházat létesítettem addig is míg Boston-ban meg nem ismerkedtem egy gyönyörű milliomos leánnyal, akit feleségül vettem. Most együtt utazgatunk, hogy a mi vén Európánk művészeti csodáit élvezzük.”

Bemutatott feleségének, akinek az az ötlete támadt, hogy hadászatot tanul és felkért, hogy adjak neki órákat ebből a tárgyból. Ezt részemről annál is szívesebben vállaltam, mert az emigrációs pénzalapunk már nagyon is fogytán volt.

Weiss mérnök indítványa a vasút tanulmányozására

Egyébként párisi életem egyre nehezebbé vált, minthogy hazánkat illetően a politikai láthatár egyre kilátástalanabb lett. Ezért elhatároztam, hogy honfitársamnak, Weiss vasúti mérnöknek elfogadom indítványát, hogy vele vasútmérnöki tanulmányokat folytassak. A genfi kanton elnök-helyettese, Mr. Tourte megbízásából a vasúton lebonyolított kereskedelmet Svájc és Délnémetország között tanulmányoztuk és a vasútvonalakat ellenőriztük. Szép mérnöki vállalkozás volt ez és Genf-ből kiindulva így ismertük meg jól a Savoyai Alpokat egészen Piemontig.²²⁴

Lady Landalel és leánya

Ebben az időben érkezett Angliából a híres angol családnak, Oxford grófjának, utolsó sarja, Lady Landale²²⁵ és leánya Miss Bickerstetch²²⁶, aki barátomnak, Teleky grófnak volt menyasszonya. Teleky grófnak családi ügyei lebonyolítása miatt s talán a konstantinápolyi ügy miatt is, hosszabb időre el kellett hagynia Párist.

Ezen időközben, hogy említett Teleky grófnak visszaérkezését bevárjuk és hogy esküvőjét ünnepelhessük, Lady Landalel azt indítványozta nekem, hogy kísérem el őt és leányát egy kis észak olaszországi kirándulásra. – Lady Landalel u.i. azt mondta nekem, hogy az angol nőknek az a szokása, hogy állandóan utaznak, változtatják a klímát és a táplálkozást; észak hideg éghajlata miatt inkább Spanyolország és Olaszország szelídebb

224. A Genf-Annecy vasútvonal építéséről és annak északi irányú továbbfejlesztéséhez szükséges előkészítő munkálatokról van szó.

225. Tollhiba, helyesen Lady Langdale, Oxford grófjának leánya, született Lady Jane Harley (Sir Henry B. Langdale férje).

226. Lady Johanna Bickersteth-Harley (1836-1870) Teleki Sándor gróffal történt házasságkötése (1856. január 20.) után Byron magyarra fordításával próbálkozott.

és melegebb levegőjét keresik. Így tudják megőrizni csak testük rugalmasságát és lelkük vidámságát. - És ez annyira igaz, hogy 60 éves korában leánya kíséretében kitűnően zongorázott a legnagyobb könnyedséggel játszott a Beethoven és Liszt legnehezebb szerzeményeit.

A Kis Szent Bernát hegyi út

Elhatároztuk tehát, hogy ezt a felfedező utat megkezdjük és először Turin-ba²²⁷ utazunk a Kis-Szent-Bernát Hegyen keresztül. Genfből elindultunk vonaton Martigny-be. Itt öszvéreket béreltünk és azokon vitettük magunkat a Savoyai Alpokig, azaz Piemont határáig.²²⁸

Olvasóimat bizonyára nem érdekli, hogy a már annyiszor megírt Genfi tó szépségéről beszámoljak. Ennél sokkal érdekesebb az a tény, hogy erre a kirándulásra magammal vittem Mr. Thiers²²⁹ francia történetírónak a marengói ütközetről szóló leírását. Útitársnőim éppúgy, mint én el voltunk ragadtatva az útirány pontos leírásától, melyet Napoleon és hadserege is megjárta. És valóban, amikor öszvéreinkkel nekivágtunk a magas hegyeknek és amikor a hegylánc túlsó oldalán leereszkedtünk s az Aosta völgyébe megérkeztünk, valóban meg kellett csodálni Napóleon nagyságát, aki ezen a nehéz terepem vezette végig hatalmas hadseregét, a gyalogságot, lovasságot és a tüzérséget, hogy a piemonti síkságra érkezve Marengonál megütközzék.²³⁰ Itt ezen a helyen, ahol álltunk, egyetlen haditénnyel döntötte el Napóleon Piemont és Ausztria sorsát s azt a szövetséget, melyet Ausztria kötött a francia köztársaság ellen.

Hogy az ember I. Napóleon zseniális elképzelését megértse, ahhoz az szükséges, hogy nyitott kocsin járja be ezt a területet.

Bard erődje

A Kis Szent Bernát Hegy csúcsától kiindulva Bard erődjén²³¹ keresztül lépésről-lépésre követtük az utat Marengó-ig, úgy ahogy Napóleon útját könyvében Thiers megírta. Marengóba érkezve meglátogattuk azt a helyet, ahol anélkül, hogy parancsuk lett volna, megjelent a halhatatlan Desaix²³² tábornok és a rettenthetetlen Kellermann²³³ tábornok, hogy megnyerjék az ütközetet, melyet Napóleon már elvesztett és az osztrákokat a piemonti királyság elhagyására kényszerítették. – Az osztrákoknak ezután saját

227. Torino, akkor a Szárd-Piemonti Királyság fővárosa.

228. Ez az útvonal valójában a Nagy Szent Bernát-hágóm keresztül vezet Piemontba.

229. Louis Adolphe Thiers (1797-1877) francia liberális politikus és történetíró. 1836-ban és 1840-ben rövid ideig miniszterelnök. III. Napóleon bukását követően az ideiglenes kormány elnökeként a párizsi kommun levertője és a németekkel kötött békeszerződés kimunkálója. 1871-től a III. köztársaság első elnöke. Történetíróként a Napóleon kultusz megteremtője volt, a Csetz által említett munkája a 20 kötetben kiadott *Historie du Consulat et de l'Empire* első kötetei közül való. (Megjelentetése 1845-től.)

230. 1800. június 14-én aratott itt döntő győzelmet Napóleon az itáliai osztrák főerők felett.

231. A Dora Baltea folyó völgyét lezáró egyik legfontosabb erőd a Piemontba vezető útvonalon.

232. Louis Charles Antoine Desaix (1768-1800) francia tábornok. A rajnai harcokban tűnt fel, s már 1794-ben hadosztálytábornok lett. Az egyiptomi hadjáratban Napóleon alvezére, az 1800. évi itáliaiában a tartalék parancsnoka volt, s Marengónál a győztes rohamot vezetve esett el.

233. Francois Christophe Kellermann már a forradalom előtt tábornok volt a francia királyi hadseregben, az 1792-ben Valmy-nál győző francia csapatok főparancsnoka. Később az alpesi hadsereg parancsnoka lett. Marengónál a lovasságot vezényelte nagy sikerrel. 1804-ben az elsők között nevezte ki Napóleon marsallá, s a Valmy hercege címet adományozta számára.

országukban kellett védekezniök, amelynek természetesen végzetes következményei lettek később az osztrákokra nézve.

Miután megtekintettük ezt a híres csatateret, folytattuk utunkat Turin-on keresztül Génúába.²³⁴ Itt barátaim elhatározták, hogy kihasználva a jó időjárást kirándulnak Spezia-ba,²³⁵ az olasz katonai kikötőbe a Rivierán keresztül. Barátaim útközben az út két oldalát szegélyező fügefák gyümölcsét élvezték.

Spezia után folytattuk utunkat Livornó-n át Pisa-ig és onnan Firenzé-ig. Firenzében kellemes, szinte tavaszi idő volt. Ez a kellemes hely és időjárás vonzotta ide az orosz és német arisztokrácia színejavát. – Sokat kellett nevetnünk az olasz arisztokraták szokásán, hogy feleségeik szeretőikkel, akiket itten cicisbeónak neveznek, -élik nagyvilági életüket a szórakozó helyeken, színházi estéken, séták alkalmával, bálokon és egyéb szórakozásokon. Természetesen a kiadásokat a hölgyek fizetik s az álférjek vidáman szórakoznak, sőt közben még pénz is takarítanak meg, ezáltal is lelkiismeretesen követik a közmondásos olasz takarékoságot.

Firenzéből visszatértünk a nagyszerű speziai katonai kikötőbe, s miután azt több napon át megszemléltük Génúába mentünk. Rómát sajnos nem látogathattam meg, mint-hogy az éppen osztrák csapatok által volt megszállva.

Visszatérés Génúába

A Génúába való visszatérésünk azonban nagyon kalandos, sőt veszélyes volt. Ugyanis a két angol hölgy indítványára vitorlással indultunk el a speziai kikötőből déli 12 órakor ragyogó napsütésben. – Amikor azonban vitorlásunk a Sparti-Mento nevű hegyfokhoz²³⁶ érkezett, a tengerészek, akik a vitorlást vezették jelentették nekünk, hogy vihar közeleg és aligha érkezünk meg az est beállta előtt Génúába. De az angol hölgyek mindenáron folytatni akarták az utat, mert szerintük a tengerpart közelében valószínűleg akad egy kis kikötő, amely menedéket nyújt addig, amíg a vihar elvonul. Ezek a remények azonban szertefoszlottak. A szél ugyanis egyre erősebb lett, a hullámok már a fedélzetre csaptak, már bőrig vizesek lettünk és már azon voltunk, hogy visszatérünk Speziába.

A tengeri zivatarból valóságos orkán lett és az összes utasok a két hajóson és rajtam kívül olyan tengeribetegek lettek, hogy inkább holtak voltak, mint élők. Ebben a veszélyes helyzetben megkérdeztem a két tengerészt, hogy nincs-e valahol a közelben a parton legalább egy halászkikötő, ahol minden nagyobb veszély nélkül kiköthetnénk. Ők igenlően válaszoltak s így hajónk a mondott kis kikötő felé vette útját. Sziklák valószínűleg útvesztőjében haladtunk a kikötőbe, amely menedéket nyújtott, de oly kicsi volt, hogy vitorlásunk alig fért el benne. – Végre mégis horgonyt vetett hajónk. Kiállításunkra néhány halász is megjelent, kik egyenként kiszabadítottak bennünket szorult helyzetünkől s a mentést gavallérosan a hölgyeken kezdték.

Találtunk egy kis halászvendéglőt is, ahol a hajótörötteknek kijáró üdvözléssel fogadtak minket. Fekvőhelyet is kaptunk és útköpenyeinkkel takaróztunk miután szózt hal-lal, szalámmal, kemény kenyérral s egy kevéske olasz borral elvertük éhségünket. Forró kávé is kaptunk, úgyhogy az éjszakai hideget kibírtuk.

Másnap hajót szereztek számunkra a halászok, amely kisebb-nagyobb megrázkód-tás után még aznap délután Génúába vitt, ahol régi hotelünkben szálltunk meg.

234. Genova

235. La Spezia, amelynek kikötőjét egy hosszan dél felé elnyúló félsziget teszi viharoktól védetté.

236. A Speziai-öböl a Ligur-tengertől elválasztó félszigetet lezáró hegyfok.

Génuából azután Turinon, a Cenis hegyen és Savoyán keresztül Genf-be mentünk. Útközben megcsodáltuk a Cenis hegy csúcsát és az akkoriban épült vasút gigantikus munkáját, az első 12 km hosszú alagutat, amely majd összeköti Piemontot Franciaországgal.²³⁷ Ennek a vasútnak a leírását egy későbbi tanulmányomban írtam meg, amelyet Buenos Airesben közzétettem. Az angol hölgyek ötlete volt, hogy meglátogassuk a nagy karthauzi kolostort, amely a Savoyai Alpokban van közel Chamberi-hez.²³⁸

Ha már csodálatba ejtett minket a Cenis-alagút gigantikus vasútépitménye, nem kisebb volt ámulatunk, amikor megláttuk a Karthauzi kolostort. Ez az Alpok jégborította csúcsai között fekszik 30 és 40 év közötti férfiak menedékhelye, akik élve temették el magukat cellájukba, miután a világi élet szenvedései elől menekülve, csalódásukban ezt a magányt választották.

Valóban, amikor egy éjfél misén résztvettem a hatalmas kolostor nagyszerű templomában, ahol 40-50 szerzetes éli le szűk cellájában életét, nap mint nap saját sírjukat ásva és csak egy mondatot mondva: *memento mori*, az ember szinte magába száll, lelkiismeretvizsgálatot tart és elmerül vallásunk nagyságában mondván, hogy a szerencsétlen léleknek csak egy vigasza lehet: a vallás.

Megkímélem olvasóimat, különösen magyar honfitársaimat hogy e nagyszerű kolostor részleteiben leírom, mert mindent megtalálhatnak ragyogóan leírva "A Kartauzi" című regényben, amelyet a jelenlegi magyar kultuszminister, báró Eötvös József írt meg.²³⁹

A karthauzi kolostorból lejöve, a legfeszőbb úton keresztül érkeztünk Grenoble-ba, ahol megmutatták nekünk azt a helyet, ahol Ney marsall,²⁴⁰ aki a Franciaországba viszatért Bourbonoknak hűséget esküdött, de utána az Elba-szigeti száműzetésből I. Napoleon császárt, régi parancsnokát fogadta és a császár diadalmas párisi bevonulását hadosztályával lehetővé tette.

Ney marsallt egyébként a Waterloo-i ütközet után XVIII. Lajos parancsára kivégezték. Grenoble-ból folytattuk útunkat Air-le-Bainson²⁴¹ át Genf-be.

Teleki gróf esküvője Bern-ben

Végülis megérkezett Teleki gróf és megtartotta esküvőjét a Lady leányával Bernben az angol követségen.

237. A Fréjus-hegyen keresztül írt alagútról van szó, amely a Mont-Cenis hágótól 23 km-re délnyugatra húzódik. Az itt átvezető vasutat mégis Mont-Cenis vasútnak nevezik. Az alagút építése ekkor kezdődött, s 1870-ben fejeződött be. Az 1868-tól ideiglenesen a hágón átvezető vasútvonalat 1871-ben helyezték át az alagútba. A maga idején igazi világszenzációt jelentő műszaki vállalkozásban (amely először vezetett át vasútvonalat az Alpok gerincén) rövid ideig Czetz is részt vett.

238. A Chartreuse-ban mindmáig létező kolostorról van szó Chambery és Grenoble között.

239. Báró Eötvös József (1813-1871) vallás- és közoktatásügyi miniszter volt 1848-ban és a kiegyezést követő Andrássy-kormányban egyaránt. Már 1848 október elején emigrált, családjával Bajorországban élt 1850 decemberi hazatéréséig. 1859-ig kívül maradt a politikán, a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezésével és irányításával foglalkozott. Ekkor csatlakozott az ún. Deák-párthoz, s a kiegyezés kimunkálói közé tartozott. A karthauzi című regénye, első nagyobb műveként 1842-ben jelent meg Pesten, Heckenast Gusztáv kiadásában.

240. Michel Ney (1769-1815) Napoleon egyik legjobb hadvezére volt, Elchingen hercege. Tekintélye oly nagy volt, hogy a francia trónra visszatérő XVIII. Lajos is meghagyta főrendnek, s őt küldte Napoleon megállítására, 1815-ben.

241. Helyesen Aix-les-Bains, kisváros a Bourgeti-tó partján Chambery és Annecy között.

Utazás Spanyolországba

Közben a grófnő, valamint édesanyja azon voltak, hogy én kísérjem el őket Spanyolországba, mialatt Teleki gróf elment, hogy elintézzé végre ügyeit Franciaországban és Itáliában.

Európa politikai eseményei a Krimi háború után olyan fordulatot vettek, amelyek a magyar politikai emigrációt már semmi reménnyel nem kecsegtették olyan vonatkozásban, hogy az ország politikai függetlenségét kivívhassa.

Cavour

Az egyetlen nép, melynek a Krimi háború és a párisi béke, valamint az Orsini féle merénylet hasznát jelentett, az olasz nép volt. Az eszes és fáradhatatlan Cavour²⁴² azáltal, hogy a Krimi háborúba egy piemonti olasz hadsereget küldött, a nagyhatalmak felfigyeltek rá. Másfelől Massini²⁴³ is ugyancsak fáradhatatlanul folytatta összeesküvésszerű politikáját és forradalmi taktikáját Garibaldi²⁴⁴ közreműködésével.

A nemzetiségekről felállított elmélet, amelyet Napoleon talált ki, hogy Németország, és Oroszország jóindulatát megnyerje, nagy mértékben kedvezett ezeknek az olasz nemzetiségi mozgalmaknak. Cavour elég ügyes volt, hogy Napoleont ténylegesen az olasz ügryhöz láncolja. Ennek a politikának lett később eredménye az Ausztria elleni háború.

1857.

De ne előzzük meg az eseményeket.

Hét évi emigrációs élet keserves csalódásai után senki se vegye rossz néven, hogy az angol hölgyek azon indítványát, hogy őket Spanyolországba kísérjem, készségesen elfogadtam. – Így érkeztem tehát Barcelónába éppen 1857. karácsonyán.

A Földközi tenger s általában Spanyolország, valamennyiőnkre elbűvölően hatott. Az éghajlat, szokások, nemzeti viselet, az irodalom, ipar, a lakosság jóindulata, lovagiasága és haladó szelleme az életet egész Spanyolországban kellemessé varázsolják, de különösképpen áll ez Barcelónára.

A többi városok természetesen szintén érdekesek és kedvesek, mint pl. Alicante és Valencia, amelyeket szintén meglátogattunk. Minden spanyol városnak megvan a maga sajátos bája és jellegzetes hagyománya.

242. Camillo Cavour di Besso gróf (1810-1861) olasz liberális politikus, az olasz nemzeti egységmozgalom mérésékelt erőinek vezére. 1852-től a Szárd-Piemonti Királyság miniszterelnöke, irányítása alatt jön létre az egységes Olasz Királyság. Hűséges és jó szándékú támogatója volt a magyar emigrációnak.

243. Helyesen Giuseppe Mazzini (1805-1872) olasz radikális politikus, az olasz nemzeti egységmozgalom köztársaságpárti demokrata erőinek vezére. 1849-ben a rövid életű Római Köztársaság egyik vezetője, majd Londonban élt emigrációban. Európa demokrata erőinek összefogására életre hívta 1851-ben az Európai Demokrata Központi Bizottságot, amelyhez Kossuth is csatlakozott. Kapcsolatuk az 1853-as sikertelen milánói felkelést követően elhidegült. Mazzinát a mérsékelt erők végül is kiszorították az olasz egység megvalósításából.

244. Giuseppe Garibaldi (1807-1882) az olasz egységmozgalom népi szárnyának vezetője. 1849-ben a Római Köztársaság fegyveres erőinek főparancsnoka volt. Az 1859-es Ausztria elleni háborúban szabadcsapat élén harcolt, majd 1860-ban a Sziciliában és Nápolyban vezetett hadjáratával megdöntötte a Nápolyi Királyságot, s ezzel elhárította az utolsó akadályt az egységes Olasz Királyság kikiáltása előtt. Csapatai között nagy számban harcoltak magyar emigránsok, s személye a magyar emigráció katonai terveinek középpontjában állt.

Vega de Valencia

Örökké emlékezni fogok Vega de Valencia-ra, annak arab származású lakóira és az antik Saguntumra (ma Murviedro a neve)²⁴⁵, amelyet egy olyan napnyugta alkalmával láttam, mely méltó lett volna egy nagy, festő ecsetjére.

Útunk, melyet ösvérektől húzott postakocsin tettünk meg Albacete-ig, a legfestőibb út volt, amit valaha megtettem.

A két mérföldnyi hosszú narancsligeten mentünk keresztül, melynek leírása Útinaplómban megtalálható. Ebbe jegyeztem fel összes benyomásainkat beszélgetéseink alkalmával, melyeket a hölgyekkel folytattam.***

Albacete-től útunkat Madrid-ba vasúton folytattuk. A nagy fővárosban csak néhány napot töltöttünk, mert a hideg és havazás oly erős volt, hogy elhatároztuk, hogy délebbre vonulunk. Amikor Madridot elhagytuk, hogy Aranjuez felé folytassuk útunkat postakocsin, mely Córdobán át Sevilla-ba vitt minket, két órát kellett várunk arra, hogy az út kocsik számára járható legyen.

Sierra Morena

Végül beszálltunk a postakocsiba, hogy a híres borok hazájába, Valdepeñas-ba és Córdoba-ba érkezzünk a Sierra Morena-n keresztül. – Amikor a Sierra Morena-i hegyek déli lejtőjére érkeztünk, melyet már Cervantes²⁴⁶ is megénekelt, kellemesen lepett meg minket a kellemes és enyhén meleg andalúziai időjárás. – Áthaladtunk Bailen-en, ahol egykor a napóleoni első divízió megadta magát Castaños gróf nemzetőrségének.²⁴⁷ Castaños gróf később, mint emigráns hosszú évekig volt Wellington²⁴⁸ vendége fényes londoni házában.

Megérkeztünk a kalifák fővárosába, Córdoba-ba.²⁴⁹ És ha már Valenciában megcsodáltuk az arabok öntözési csatornáit és vízvezetéseiket, még jobban megcsodáltuk, bár szomorúak voltunk a kalifák hatalmas mecsetjének karcsú, márvány oszloperdőit. – A mecset ma a córdobai katedrális.

Amint a törökök Palesztinában mecseteket építettek a régi keresztény kápolnák mellé, úgy a spanyolok is az arabok templomaiban pompás keresztény oltárait állították fel és a különböző fülkékben és oldalszárnyakban szenteket és szüzeket állítottak. Hogy

245. A Római Birodalom időszakában Hispania egyik legjelentősebb városa volt, ma a Valenciától mintegy 50 km-re északra fekvő Sagunt városka területéhez tartozik (1877-ig viselte a Murviedro nevet!).

*** (Fordító jegyzete: Ezt az Útinaplót Czetz francia nyelven írta. Az eredeti és magyar fordítása megvan Bajtársi Községünknek.)

246. Miguel de Cervantes Saavedra (1547-1616) spanyol regényíró, költő és drámaíró. Czetz itt a *La Galatea* című pásztoregényére utal.

247. Francisco Xavier Castanos (1756-1852) Aragonas grófja, spanyol tábornok. A francia megszállás ellen kibontakozó spanyol gerillaháború andalúziai vezetője. Az ellenállást szervező sevillai ideiglenes kormány ellen vonuló Pierre Dupont de l'Étang francia tábornok csapatait (egy 20.000 főnyi teljes hadosztályt) 1808. július 22-én kényszerítette fegyverletételre. Később a spanyol belpolitika befolyásos személyisége, 1833-ban hercegi címet kapott.

248. Wellington hercege, Sir Arthur Wellesley (1769-1852) angol hadvezér és államférfi. 1808-tól Portugáliában majd Spanyolországban vezényelte a franciák ellen harcoló angol csapatokat. 1815-ben Waterloo-nál a Napóleont legyőző szövetséges erők főparancsnoka volt. 1828-1830 között Anglia miniszterelnöke, a 30-as és 40-es években többször is kormánytag.

249. A mórok állama 929-ben lett kalifátus. Córdoba már 756-tól a mórok fővárosa volt, s a X. századra Európa egyik legnagyobb és legfejlettebb városává nőtt, mintegy 100.000 lakosával. A kalifátus 1031-ben bomlott fel, Córdobát 1236-ban foglalták el a keresztények.

az építőművészet nyert-e vagy veszített a különböző ellentétes vallási megnyilatkozások által, annak eldöntését bízuk művészettörténészekre.

Sevilla

Postakocsin folytattuk útunkat az elbűvölő Sevilla felé a rómaiak által épített országúton s az arabok által épített vízvezeték mellett, mert a vasútvonal építését ezen az úton éppen akkor tanulmányozták még csak.

Van egy régi közmondás, mely így szól: "Aki nem látta még Sevillát, nem látott még csodát." És valóban, csoda ez a város, a nagyhét alatti körmenetek, a bikaviadalok tere, a sevillei nők szeme és bája és csodálatosak Murillo²⁵⁰ szalonjai és a spanyol Rembrandt, Velasquez²⁵¹ képei.

A sevillei vásár

Nincs gyönyörűbb a sevillei vásárnál, melyet a virágok hónapjában, mely itt áprilisban van, tartanak. A sevillei vásár félig arab, félig keresztény. Nagyon érdekes még a porcelángyár és "kegyetlen" Péter²⁵² emlékművei, melyek az Alcazar-ban²⁵³ és "Pílátus házában"²⁵⁴ láthatók:

Itt Sevillában hallottam először, mert itt született a szépség és naplopás hazájában a következő filozófiai mélységű mondás: „Élvezd a mai napot, ez az egész emberi élet, mert a tegnapot már nem látod és a holnapot még senki sem látta.” – Nagy filozófiai igazság ez, amelyet egy Fuentes nevű bölcselel idézett előttem gyakran és ő maga is a következő évben a Senta-i börtön felé vezető úton haladt egy kis okmányhamisítás bűnöcskéje miatt.

Egy ilyen sevillei séta alkalmával, egy alig 2 méter széles utcán, melyet Sierpes utcának hívtak, találkoztam a szép Rosas kisasszonnyal, aki egy éven belül a feleségem lett. Szemei elbűvöltek és a mágneses fluidum megtette a magáét, melyhez hozzájárultak még a jó barátnők is, akik sohasem hiányzanak, amikor házasságról van szó.

A Rosas család 5 éve lakott már palotájában, közel a "Plaza del Duque"-hez. – A család feje Don Prudencio, a diktátor fivére,²⁵⁵ aki rokonságban volt Andalúzia fővárosának legmagasabb köreivel. – Don Prudenciohoz voltak Lady Landadelnek ajánlólevelei.

250. Bartolomé Estéban Murillo (1617-1682) sevillei születésű művész, a szentimentális spanyol egyházi festészet legnagyobb alakja. Szülővárosában festő akadémiát alapított, nagy hatást gyakorolt kora festészetére.

251. Diego Rodríguez de Silva y Velasquez (1599-1660) sevillei születésű művész, a spanyol királyi udvar arcképfestője.

252. I. Péter (1334-1369) Kasztília királya 1350-től. Kegyencekkel kormányzott, emiatt 1362-ben féltestvére vezetésével lázadás tört ki uralma ellen, amit kegyetlen eszközökkel fojtott el. Uralmának és életének egy újabb lázadás vetett véget. A király ragyogó palotát épített az Alcazarban, amit utódai több generáción keresztül lakóhelyként használtak. (Sevilla 1248-tól a kasztíliai királyok székvárosa volt).

253. A spanyolországi mór fellegvárak neve, Sevillában ez adott helyet a XIII-XV. századi keresztény királyok palotájának is.

254. A XVI. század első felében épült palota a késő gótika és mór építészeti stílus keveredésével az andalúziai palotaépítészeti legjellegzetesebb emléke. A hajdani húsvéti misztériumjátékok során a "„Krisztus Pílátus előtt” című jelenetnek adott színteret.

255. Basilio Ortiz de Rosas az egykori argentín diktátor Juan Manuel Ortiz de Rosas unokahúga volt. A diktátor 1852-es Argentínából történt menekülését követően testvére Prudentio is elhagyta az országot és Spanyolországban telepedett le.

Kapcsolataimat Basilia kisasszonnyal levelezés útján tartottam fenn, mely később meghozta gyümölcsét. Utamat azonban most tovább folytatom.

Sevillától Granadáig lóháton

Nem írom le a nagyhét ünnepélyességeit; ehelyett kísérem el olvasóim egy lóháton megtett útra, mely az említett 2 angol hölgy társaságában a Sierra de la Rondán²⁵⁶ keresztül Granadába és az Alhambrába²⁵⁷ vezetett. – Granadából Malagába, onnan Cadizon át Liszabonba, majd Oporton és Vigo-n át az angliai Southampton-ba érkeztem.

Találkozásom Don Juan Manuel de Rozas-szal

Don Juan Manuel de Rozas unokahúga, azaz menyasszonyom általam küldött levelet a volt diktátornak.²⁵⁸ Miután a levelet küldönc által megkapta, azonnal meglátogatott engem a szállodában.

Rozas velem folytatott beszélgetésének számomra legérdekesebb része az volt, amelyet az argentin hadseregről mondott eképpen: „Ne gondolja azt, hogy Buenos Airesben egy európai rendszerű hadsereget talál. Buenos Airesben a hadsereg nemzetőrség s amit itt Európában sorkatonaságnak neveznek az nálunk egy jól-rosszul megszervezett rendőrség.” – Ez a megjegyzés nagyon befolyásolta ebben az országban kezdeti működésemet.

Azonnal meghívott magához, hogy megmutassa házáat. Megmutatta azt a karosszéket, melyben Palmerston²⁵⁹ ült, amikor őt meglátogatta és az angol királynő nevében üdvözölte. Azután megmutatta leányának, Manuelitának leánykori szobáit, majd a tűzhelyet, amelyen Benedicto nevű néger szolgája a mindennapi asadót²⁶⁰ készítette el számára. Rozas naponta csak egyszer evett. Aztán egy tilburryn²⁶¹ a londoni vasútállomásra vitt, ahol elbúcsúztam tőle. Semmiféle üzenetet sem bízott reám, hogy átadjam leányának.

Előzetesen még megmutatta hálószobáját és dolgozószobáját, mely kb. 2 1/2 méter hosszú lehetett. Megmutatta az íróasztalt is, melyben zárva tartotta a kormányára vonatkozó okiratokat, amelyeket – szerinte – csak halála után szabad napvilágra hozni. Úgyszintén átadott nekem 3 példányt azokból a beadványokból, amelyekben argentin javainak elkobzása ellen tiltakozott és Urquiza tábornok²⁶² címére küldött el. – Szerinte

256. A hegység neve ma Serrania de Ronda.

257. A mór uralkodók granadai palotakomplexuma, a mór építészet leglátványosabb megmaradt alkotása Spanyolországban.

258. Juan Manuel Ortiz de Rosas (1793-1877) a föderalisták vezére volt Argentínában az 1820-as évek végétől. Buenos Aires tartomány kormányzójaként fokozatosan kiterjesztette hatalmát az egész államszövetségre. 1835-ben elnökké választatta magát „rendkívüli hatalommal” felruházva. A diktátori hatalmát azonban az 1850-es évek elejére a föderalisták is tehernek érezték és elfordultak tőle, aminek következtében 1852-ben megbukott.

259. Henry John Temple Palmerston (1784-1865) angol államférfi 1809-es kormányba lépésétől az angol politika meghatározó személyisége volt. 1830-tól rövid megszakításokkal a külügyek legfontosabb irányítója, 1855-1858 között és 1859-től haláláig miniszterelnök.

260. Roston, esetleg nyárson sült csontos hús.

261. Fehérített bőrtetű, könnyű, kétkerekű lovaskocsi.

262. Justo José de Urquiza (1801-1870) argentin tábornok az Entre Rios tartományban szervezett haderejével támogatva a Rosas-szal szembeni erőket 1852. február 3-án Caserosnál szétverte a diktátor csapatait. Ezt követően konföderációvá alakult át Argentína, amelynek elnökévé Urquizát választották. Hatalmát 1861-ben az észak-amerikai mintára még 1853-ban kidolgozott liberális alkotmánynak érvényt szerezni kívánó Buenos Aires-i unitaristákat támogató – csapatok döntötték meg. Viszszavulását követően börtönben gyilkolták meg.

Urquiza mindig előkelő és nagyvonalú volt vele szemben számkivetése idején. Így mondta nekem Rozas szó szerint.

Londonból Eywood kastélyába mentem, mely Oxford grófjainak ősi fészke volt és Hereford grófságában fekszik.²⁶³ Itt töltöttem el a nyarat és ezáltal alkalmam nyílt az angol arisztokrácia vidéki életét megismerni minden kényelmével és szigorú etikettjével. Ez az etikett korántsem volt olyan nyűgös, mint a többi európai államok nagy szabadsága és túlzott vendégszeretete. Ennek a vidéki életnek legérdekesebb eseménye a céllövészet, amelyet a szomszédság bájos fiatal leányainak társaságában tartanak s amelyet a grófnő évente bérlői számára rendez. Ezt a bált úgy hívják, hogy "the farmer ball". Amikor a kastély nagy szalonjai megnyílnak a bérlők családjai számára és hajnalig táncolnak és megragogyotgatják zenei ügyességüket a Terpsychore művészetét²⁶⁴; a legmerevebb ladyk és missek is a legdemokratikusabb feloldottságban mozognak anélkül, hogy a legkisebb diszharmónia támadna, avagy a szokásos tisztelet és kölcsönös megbecsülés határait átlépnék.

Valóban csodálatos ez az angol nép: egyfelől nyugalma, másfelől táncszenvédeye miatt, büszkesége s az alattvaló tisztelet tudása miatt, amellyel feudális főúrával szemben viseltetik.

Ez a helyes értelemben felfogott szabadság, amely ismeri a mértéktartást.

Eközben szüntelen érkeztek Spanyolországból a levelek s egyre jobban erősödtek azok a kötelékek, amelyek majd engem a „fekete rózsával” egyesítenek, mert így hívták menyasszonyomat, akihez hasonlólt nehéz lett volna találni s akinek szép szemei rabul ejtették szívemet.

Így hát hozzáfogtak az előkészületekhez, hogy a következő télen megvalósítsák két száműzöttnek egybekelését.

Lady Landale²⁶⁵ lett az esküvői tanú és ezért újból Spanyolországba kellett utaznia, miközben lánya, Teleki grófnő, a politikai eseményeket Genuában várta be.

1858 november vége felé Lady Landelel és én útnak indultunk Párison keresztül Bordeaux-ba s onnan azonnal tovább mentünk Montpellier-en át Nimes-be. – Ez utóbbi városban megcsodáltuk a híres római hidat, amely egyetlen kőívből áll, amely kb. 50 méter magasságban és 50 méter szélességben íveli át a folyót. – Megtekintettük az antik amfiteátrumot vagyis a római cirkuszt, amely olyan jó állapotban van még ma is, hogy előadásokat lehetne benne tartani minden nehézség nélkül vagy 15.000 néző számára.

Január első napjaiban Marseilles-ben behajóztunk és Alicante, Cartagena, Malaga és Cadiz vonalon át Sevilla-ba érkeztünk, útközben Gibraltáron áthaladva megnéztük a gibraltári erődtímenyeket.

Esküvőm 1859 ben

A sevillei társaság mint régi barátokat fogadott minket és 1859. március 2-án kötöttem házasságot Basilia Ortiz de Rozas kisasszonnyal San Vicente templomában. – Az

263. Londontól északnyugatra, mintegy 200 km távolságban. Érthetetlen, hogy Czetz nem számol be Mészáros Lázár egykori hadügyminiszter itt tartózkodásáról és 1858. november 16-án bekövetkezett haláláról. Pedig mindvégig mellette tartózkodott, még emlékiratai sajtó alá rendezésében is közreműködött és jelen volt a november 20-i temetésen is. Erről tudósító leveleit közli Szokoly Viktor: Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata (Pest, 1867.)

264. A 9 görög múzsza egyike, a tánc istennője nevéből ered.

265. Helyesen Langdale!

esküvői szertatás a Rozas család szűk körében folyt le, melynek tagjai León Ortiz de Rozas, Alejandro Baldez Rozas, Sra. Etelvina R. de Rozas, Manuela és Augusztina de Rozas kisasszonyok²⁶⁶ megölték az új párt, mely a templomból kijöve Alcala de Enares nevű faluba ment nászútra.

Az olaszországi hadjárat kezdete 1859-ben

Már esküvőm előtt kaptam híreket barátomtól, Klapka tábornoktól, hogy III. Napoleon elhatározta, hogy hadat üzen Ausztriának Olaszország²⁶⁷ javára. – Klapka tábornok és Kossuth tárgyalásban voltak III. Napoleonnal s e tárgyalások közvetítője Bonaparte Jeromos herceg²⁶⁸ volt. E tárgyalások értelmében egy magyar hadsereget szerveznek magyar emigránsokból, amely a 30 000 fős francia hadsereggel Bonaparte Jeromos herceg vezénylete alatt Ravennában gyülekezik, hogy onnan kiindulva elfoglalja Fiumét, Magyarországon felkelést szítson s így független magyar kormányt alakítva, talán Bonaparte herceggel, mint királlyal az élen.

Feleségemmel megegyeztünk abban, hogy én résztveszek ebben a háborúban, mely hazám felé kell, hogy megnyissa a kapukat. Ifjú feleségem oly előkelő és nagylelkű volt és a mi magyar ügyünk annyira lelkesítette őt, hogy feláldozta a mézesheteket jövőre vonatkozó álmaink érdekében.

1859.

Április közepe felé valóban megérkezett Klapka értesítése, mely szerint engem Genuában vár, hogy megszervezzem és parancsnokságom alá vonjam a magyar hadsereg első hadosztályát.²⁶⁹ A hadsereget magyar emigránsokból és Garibaldi légijából kellett megszervezni.

Ez volt az utolsó nemzeti erőfeszítés, amelynek mindent feláldoztam. Madridba indultam, ahol egy toledói kardot vásároltam s azonnal Alicantén keresztül Marseillesben s onnan Genuába érkeztem az első francia hadsereggel.

Az olaszországi hadjárat

Nem akarom leírni az olaszországi hadjáratot, amelyben annyira kitűntették magukat Viktor Emanuel²⁷⁰, Mac-Mahon²⁷¹ és Lamarmora²⁷². Csak néhány szót mondok Cavour grófról, a Palestrai és Solferinoi ütközetekről, amelyet végül is a Villafrancai béke fejezett be.

266. A családtagok közül csak Manuela rokonsági fokát ismerjük, ő a volt diktátor lánya, tehát Czetz feleségének unokatestvére volt. Augustina valószínűsíthetően a diktátor húga volt.

267. Helyesebben a Szárd-Piemonti Királyság.

268. Joseph Charles Paul Bonaparte (1822-1891) III. Napóleon unokaöccse. A herceg a francia külpolitika egyik befolyásos személyisége volt, a magyar emigrációban különös módon legtöbbször Jeromos (Jerome) néven emlegették, pedig ezt a nevet édesapja, az egykori vesztfáliai király (I. Napóleon legfiatalabb öccse) viselte. A demagóg ábradikalizmusáról hírhedt – s emiatt „vörös hercegnek” titulált politikus ügyesen állította a francia érdekek szolgálatába az európai emigráns szabadságmozgalmakat. A magyar emigrációval a krími háború idején került közelebbi kapcsolatba, ahol hadtestparancsnokként kevés sikerrel tevékenykedett. Az 1859-es Ausztria elleni háborúban szintén hadtestparancsnok volt. A II. császárság bukását követően a bonapartisták vezéralakja lett, 1883-ban hivatalosan is bejelentette trónigényét, amiért kiutasították Franciaországból.

269. Lényegében ez az Itáliában alakuló magyar légiót jelentette.

Néhány nap múlva, hogy megérkeztem Genuába, már felmerült a kérdés, hogy Maxime du Camp és Puky²⁷³ politikai biztossal Konstantinápolyba kell mennem, onnan pedig Romániába vagy Moldvába, hogy behatoljak Székelyföldre és Erdélybe és ott Magyarország nemzeti erőit megszervezzem. Páris rendőrfőnöke Monsieur Pietri²⁷⁴ volt megbízva a magyar emigránsokkal való tárgyalással. A magyar emigránsok pedig Genuába jöttek a világ minden részéből. Kossuth megérkezéséig azonban semmit sem határoztunk. Kossuth májusban érkezett tengerentúlról²⁷⁵ a Palestra-i²⁷⁶ ütközet után.

A magyar légio

Csaknem ugyanabban az időben Klapka javaslatára Cavour engem Turinba²⁷⁷ hivott, hogy az első magyar légio megszervezéséről tárgyaljunk.

Találkozásom ezzel a kiváló államférfival végtelenül érdekes volt. Cavour a legmélyebb rokonszenvvel viseltetett a magyar ügy iránt és mindenbe beleegyezett, amit kértem tőle a hatalmas segélycsapat megszervezésére. Közben a piemonti hadsereg a király parancsnoksága alatt felfogta az osztrákok első hatalmas csapását és 8 óra hosszáig tartó szívós ütközet után Viktor Emánuel fényes győzelmet aratott fölöttük. Harc közben az osztrákok oldalán harcoló három magyar zászlóalj letette a fegyvert.²⁷⁸ Azonnal Turinba irányították őket, ahol Cavour parancsára én fogadtam őket s tágas laktanyában helyeztük el őket; minden szükségességet tettem meg legjobb elhelyezésükre s mint szövetségeseiket kezeltük őket. Egy erőteljes, hazafias beszéddel sikerült ezeket a honfitársakat rávenni, hogy magukévá tegyék Itália ügyét, mely egyúttal magyar ügy is volt. Azonnal kicserélték a sárga-fekete osztrák kokárdát a magyar háromszínű kokárdával. Az őrmesterek

270. II. Viktor Emánuel (1820-1878) a Savoyai dinasztia egyik legjelentősebb uralkodója volt. 1849-től Szárd-Piemont, 1861-től Olaszország királya. Korának egyik legnépszerűbb személyisége volt Olaszországban.

271. Maurice Marie-Edmer de Mac-Mahon (1808-1893). A krími háborúban hadosztálytábornokként vett részt. Az 1859-es Ausztria elleni háborúban a francia II. hadtest parancsnoka volt, nevéhez fűződik a magentai győzelem, amiért marsallá nevezték ki. 1870-ben a porosz-francia háborúban hadseregpáncsnok volt, Sedannál döntő vereséget szenvedett. 1873-79 között köztársasági elnök, monarchista szimpatizáns.

272. Alfonso Ferrero La Marmora (1804-1878) olasz tábornok és politikus. Részt vett 1848/49-ben Piemont Ausztria ellen indított háborújában, ahol tábornok lett és hadügyminiszter. A krími háborúban a 15.000 fős szárd sereget vezényelte, 1859-ben pedig a szárd-piemonti haderő élére került. 1860-ban átmenetileg, 1864-66 között hosszabb ideig miniszterelnök. 1866-ban újra a hadsereg élére került, de a háborús vereség miatt lemondott és végleg visszavonult.

273. Puky Miklós (1806-1887) a szabadságharcban 1849 májusáig Komárom teljhatalmú kormánybiztosa, országgyűlési képviselő. Szerbián keresztül menekült Párizsba, majd Genfben telepedett le, ahol nyomdát alapított. 1859-ben a Magyar Nemzeti Igazgatóság az emigráció pénzügyeinek kezelésével bízta meg. Szerepe unokatestvére, gróf Teleki László halála után nőtt meg az emigrációban.

274. Pierre-Marie Piétri ebben az időben már szenátor és III. Napóleon egyik bizalmasa. Az ezt megelőző években volt Párizs rendőrprefekusa.

275. Kossuth Londontól érkezett meg Genuába június közepén. A legfontosabb dímtéseket azonban a Kossuth és III. Napóleon május 5-i párizsi találkozásját követő napokban meghozta az emigráció vezetősége, így Csetz romániai, illetve erdélyi megbízatására vonatkozott is.

276. Helyesebben Palestro (falu Pavia közelében) ahol május 31-én arattak győzelmet a szövetséges csapatok.

277. Torino

278. Nem lehet eldönteni, melyik ütközetre utal itt Csetz. Arról ugyanis, hogy 3 magyar zászlóalj letette volna fegyverét az első ütközetekben, nincs tudomásunk. Viktor Emánuel Montebellonál (1859. május 20-án) és Palestronál vezényelt ütközetet, de itt az osztrák hadijelentések csupán 283, illetve 780 elhunyt katonáról tettek említést Magentánál ejtenek majd több ezer hadifoglyot a szövetségeseik, s teljes zászlóaljak csak Solferinónál esnek fogságba, ahol 2 magyar zászlóalj valóban letette a fegyvert, de csak miután bekerítették őket.

85 Honvéd Zászlóalj.

tisztekké léptek elő és egy csoport magyar emigráns tisztt Genuából Turinba érkezett s az így megalakult magyar légió Astiba²⁷⁹ indult, hogy kiegészítse az ottani magyar szervezetest s várja a végső parancsot.

Én ezalatt előkészítettem Kossuth találkozását Cavour gróffal²⁸⁰ és egy emigráns különítményt Astiból Turinba hívtam, hogy Ihász ezredesnek, Kossuth szárnységédjének parancsnoksága alatt megszervezzük Turinban a 2. magyar légiót²⁸¹.

Az események gyorsan követték egymást. Az egyesült olasz és francia erők megnyerték a véres Magenta-i²⁸² ütközetet s az osztrákokat a Mincio melletti négyszögbe²⁸³ való visszavonulásra kényszerítették. Az olasz csapatok azonban Viktor Emánuel vezetésével, a franciák pedig III. Napoleon parancsára állandóan az osztrákok sarkában maradtak, miközben Garibaldi tábornok magyar ezredeseivel, Türrrel²⁸⁴ Teleki gróffal²⁸⁵ partizán háborút folytattak az osztrákok ellen a Como- és Garda tavak körüli erdőkben.

Így érkezett el San Martino és Solferino nagy napja²⁸⁶, amely mindkét hadsereg hősie harca után az osztrák császár vereségével végződött. A solferinói véres győzelem, Viktor Emánuel San Martinoi²⁸⁷ másik ragyogó győzelmével azt a reményt ébresztette bennünk, hogy Bonaparte Jeromos herceg a beígért 30 000 főnyi hadsereggel útnak indul Ravenna felé, hogy a magyar légiókkal elfoglalják Triesztet és Fiumét. A magyarok szíve telve határtalan örömmel végre maguk előtt látták a pillanatot, hogy teljes reménységgel harcolhatnak hazájuk függetlenségének kivívásáért.

A villafrancai béke

De milyen rövid volt ez az öröm ujjongásunk! És milyen furcsa és váratlan események szokták általában eldönteni a nemzetek életét! Mert a fenti győzelmek mámoros hírei

279. A légiónak ez a része lett a Nemeskéri Kiss Miklós ezredes parancsnoksága alá helyezett 1. gyalogdandár, s a Torinótól mintegy 50 km-re keletre fekvő kisvárosban fejeződött be a szervezése.

280. A találkozóra 1859. június 24-én, a solferinói csata napján került sor.

281. A légió 2. gyalogdandáráról van szó. Ihász Dániel különben az emigrációban lépett elő ezredessé, s 1861-től a legénység 1862 májusában bekövetkezett lázadásáig a légió főparancsnoka volt. Ezt követően haláláig Kossuth szárnységéde, illetve személyi titkára volt.

282. 1859. június 4-én.

283. A nevezetes észak-itáliai várnégyszögről van szó, ami akkor már egy évszázada az itáliai Habsburg haderő legfontosabb hadműveleti bázisa volt (a Mincio, Adige és Pó folyók által határolt terület). A Mincio mentén Peschiera és Mantua (Mantova), az Adige partján Verona és Legnago erődtípusrendszerei biztosították a területet.

284. Türr István (1825-1908) az itáliai magyar emigráció egyik meghatározó személyisége. A császári-királyi hadsereg hadnagyaként 1849 januárjában állt át ezrede néhány katonájával a szárd-piemonti hadsereghez, ahol magyar légiót szervezett százegynéhány fővel. Májustól egységével a badeni felkelőket támogatta. A krími háborúban angol szolgálatban állt. 1859-ben Garibaldi önkéntes csapatában az alpesi vadászok parancsnoka, súlyosan megsebesült. Felépülése után közreműködik Garibaldi szicíliai hadjáratának előkészítésében, vezérkarának főnöke lesz. Sziciliában egy teljes hadosztályt szervez, s ennek parancsnokaként harcol a háború végéig (ide osztották be a magyar légiót is). Az olasz királyi hadsereg is elismerte tábornoki rangját, és felelős beosztásokban alkalmazta. Olasz királyi altábornagyként került nyugállományba. 1867 után hazatért és az Osztrák-Magyar Monarchia, valamint Olaszország szövetségkötését szorgalmazta.

285. Teleki Sándor

286. 1859. június 24. a Ferenc József császár által vezényelt császári-királyi hadsereg döntő vereségének napja a peschierai vár közelében.

287. San Martino Solferinótól északra fekvő falu, amelyet a szövetséges csapatok balszárnya vette birtokba, Viktor Emánuel vezényletével. Ez az ütközet végső-sorban a solferinói csata részét képezte, s még leginkább itt állt helyt a császári-királyi hadsereg.

után csak néhány órai késéssel érkezett egy másik hír: Napoleon császár békét kötött az osztrák császárral Villafrancában!²⁸⁸

Maga Cavour gróf kétségbeesett és lemondott, mert sem őt, sem királyát előzőleg nem értesítették. Lombardiát Napoleonnak adták, ő viszont Viktor Emánuelnek ajánlódta s így Itáliát sorsára bízta, hogy keresse maga a kibontakozás útját, ahogy azt magának jónak látja.

Ha Cavour ambíciói és kombinációi számára ez az intés kemény volt, százszor keményebben érte ez az ütés a magyarok reménységeit.

Végül is meggyőződtem, hogy semmit sem várhatunk a kormányoktól és elérkezett az idő, hogy lemondjak mindenféle reményről és az időt és erőt arra kell szentelni, hogy független életlehetőséget teremtsünk magunk és családunk számára.

Ezt a meggyőződésemet követtem, örökre lemondva hazámról és Délamerika felé vettem utamat.

1859. július 15-én

elbúcsúztam Kossuth, Klapka, Túr, Teleky, Puky stb. barátaimtól. Hajón visszautaztam Sevillebe, ahol feleségem, aki másállapotban volt, várt sógornőmmel Manuela Rozas-szal. Velük Liszabonba utaztam. Onnan Adelaida Ristorival, a híres tragikával együtt indultunk el.

1859. december 18-án megszületett fiam.²⁸⁹ A szülés szerencsés volt hála dr. Barbier francia emigráns orvos gondos kezelésének és tanácsainak. Barbier különben a híres francia poétának²⁹⁰ volt nagybátyja. Miután egy portugál dadát találtunk, aki minket Buenos Airesbe is el akart kísérni, elhatároztam, hogy Argentina felé veszem utamat, ahol feleségemet, mint Prudencio O. de Rozas leányát és a diktátor unokahúgát érdekei kötötték és én magam is nagy működési területet véltem találni, hogy tanultságom és szerzett ismereteim gyümölcsöztethessem.

1860. Megérkezés Buenos Airesbe

Így tehát 1860. májusában 5 hónapos kislánkkal a Royal Mail angol hajóra szálltunk és megérkeztünk június hónapban. Elénk jöttek a rokonok közül Don Lucio V. Mansilla²⁹¹ és Alejos Baldez Rozas, Nicolás Mianovich csónakján, aki akkoriban még személyesen vezette a csónakot, mint egyszerű csónaktulajdonos. Ma milliommós, amit munkája révén ért el.

Sohasem fogom elfelejteni azt a kellemes benyomást, amit az elegáns és bátor fiatal Mansilla gyakorolt rám, amikor kezét fogtunk egymással.

288. Villafrancában valójában csak a fegyverszünetet kötötték meg 1859. július 11-én (Ferenc József és III. Napóleon császárok július 8-i találkozóját követően). A békekonferenciára Zürichben került sor augusztus 8 és november 10 között, amely a villafrancai megállapodást erősítette meg.

289. Leon Csetz (1859-1904) a tábornok egyetlen felnőtt kora megérő fia ügyvéd, majd bíró lett Entre Ríos tartományban, később politikusként Buenos Aires képviselő szenátor.

290. Auguste Barbier (1803-1882) francia költő, elsősorban szatirikus alkotásairól volt ismert.

291. Lucio V. Mansilla, az egykori diktátor unokaöccse. (Csetz feleségének unokatestvére) volt. Rosashoz fűződő rokoni kapcsolatai ellenére komoly pozíciókat töltött be a XIX. század második felében az argentin hadseregben, ahol a tábornoki rangot is elérte. Ekkor még csak kapitány, de jelentős befolyást biztosít számára az a tény, hogy Mitre tábornok legközelebbi munkatársa.

Göndör hajával, kalabréz kalapjával az embert egy Salvador Rosa-festmény²⁹² megtestesült alakjára emlékeztette. Ama pillanattól kezdve szíveink egyesültek és a kezdeti mély szimpátia egy életre szóló barátsággá kovácsolódott. Így magyarázható meg és így keletkezhetnek azok az örök barátságok, amelyek villanyáramütésszerűen jönnek létre.

Heves szél és hullámos tenger kísérték minket a molóra, ahonnan a Tacuari utcába mentünk, a Baldez család ősi fészkébe. Ebben a házban fogadott minket Baldez anyja, Rozas diktátor nővére, e méltóságos matróna azzal az előkelő és egyszerű szeretettel, amely engem magyar hazám vendégszeretetére emlékeztetett. Azzal a szeretettel fogadott, amely abban a korban a Buenos Aires-i előkelő társaságot jellemezte. Ugyanaznap este eljöttek még tiszteletünkre a család többi tagjai is. Eljött többek között Agustina O. de Rozas, Mansilla barátom szép és elegáns édesanyja s annak leánya Eduarda Mansilla de Garcia. Mindketten nagyon műveltek voltak és bármilyen országban a nagyvilági hölgyek benyomását tették volna nem csak szépségük, de műveltségük által is.

Mindig emlékezni fogok arra a kedvességre, amellyel engem fogadtak s amelynek következtében valóban az első pillanattól kezdve magamat Argentínában „ad home” éreztem.²⁹³

Ez alkalommal jött el üdvözlésünkre a komoly és fiatal Miguel Riviera is, feleségem egy másik nagynénjének fia, aki földméréssel foglalkozott.

A társalgás végre erre a térre terelődött, hogy hogyan és hol fogunk elhelyezkedni és a pályáról, amely képességeimnek legjobban megfelelne, hogy kenyeremet megkeressem. A fiatal Rivera kifejtette nekem, hogy tekintetbevéa a körülményeket, legjobb lesz számomra, ha mint estanciero²⁹⁴ vagy ha mint földmérő működnek. És minthogy már Southamptonban Don Juan Manuel de Rozas, Argentina diktátora az itteni helyzetről informált, elhatároztam, hogy a földmérést választom.

Első utazásom Paranába

Annak ellenére, hogy már Liszabonban kaptam Lucio V. Mansillától egy levelet, amelyben biztosított engem arról, mint befejezett tényről, hogy tábornoki rangom elismertetik Urquiza tábornok által mihelyt Argentina földjére lépek, elhatároztam, hogy meglátogatom Urquizát és bemutatkozom neki. Urquiza akkoriban Paranában élt.²⁹⁵ Így tehát mihelyt családomat a Potosi utcában elhelyeztem, elindultam Paranába.

Ha Buenos Aires az első pillanatra még csak nem is egy másod- vagy harmadrangú város benyomását keltette, még kevésbé hízelgő benyomást tett rám Paraná városa, noha szép terét Sousigues mérnök és du Guaty báró tervezték. De ennek ellensúlyozására csodálatba ejtett engem az a festői táj, amelyet a város „alapításához” kiszemeltek. Micsoda különbség 1860 és ma között! Itt valóban alkalmazni lehet a közmondást, amely ezt modja: „virágok tanuljátok meg tőlem, hogy a tegnap mivé tud lenni mára!”

292. Eredeti nevén Salvatore di Rosa (1615-1673) itáliai festő, aki főként tájképeivel vált ismertté, de történelmi tárgyú festményei is voltak impozáns megjelenésű alakokkal.

293. otthon

294. Állattartással foglalkozó nagybirtokos gazdálkodó.

295. Az Entre Ríos tartománybeli Urquiza tábornok-elnök Paranát jelölte ki szövetségi fővárosnak 1853-ban, s odatelepítette a kormányhivatalokat, amelyek 1861-es bukásáig működtek itt.

Látogatásom az elnöknél és a hatóságoknál

A szövetségi fővárosban a legnagyobb udvariassággal és kedvességgel fogadott dr. Derqui elnök²⁹⁶ és a közigazgatás magas funkcionáriusai B. Victorica Diego Alvear, Francia tábornok²⁹⁷ és sokan mások. Csak 20 évvel később tudtam meg, hogy a hadügyi titkárság irattárában már akkor ott volt Francia tábornok, akkori hadügyminiszter által aláírt rendelet, mely elismeri tábornoki rendfokozatomat. Mennyire más lett volna előrejutásom, ha ezt a ténytet velem akkor közölték volna.

Egy hónapi várakozás után és mert még nem ismervén a hivatalos ügyek lassúságát, szerencsére elhatároztam, hogy visszatérek Buenos Airesbe és földméréssel fogok foglalkozni. Ugyanis kellemetlen lett volna számomra Buenos Aires ellen harcolni, amikor egész családom ott lakott.²⁹⁸

Ezen az utamon ismertem meg Corrientes²⁹⁹ kormányzójának feleségét, aki disztngvált dáma volt. Señora de Rolan volt ő, akinek átengedtem szobámat az egyetlen jó szállodában, mely Paranában létezett. Az összes többi szállodaszobák zsúfolásig telve voltak utasokkal. Említett hölgygel együtt utaztunk a gőzhajón, ő ugyanis útban volt Goya felé, hogy családjával egyesüljön és pihenni akart mielőtt utazását folytatta volna. Végtelen kínos lett volna számára, ha nem talál szállást Paranában tekintve, hogy egy csecsemővel, dadával és 2 szolgálólánnyal volt. Így történt, hogy elfogadta ajánlatomat annyi időre, amennyire csak akarta és olyan kitörő lelkesedéssel és hálával fogadta el, hogy a következő napokra sétakocsizásokra hívott meg Paraná festői környékére, sőt meghívott, hogy kísérem el Goya-ig, hogy bemutasson férjének. Én udvariasan elhárítottam a meghívást megígérve azonban, hogy egy későbbi időpontban majd meglátogatom, ha majd sikerült elintéznem megélhetésemet Buenos Airesben.

Különös a sors! Ezt a hölgyet csak 30 évvel később láttam Buenos Airesben!

Paranába utazásom után egy évre kitört a háború a Conföderáció és Buenos Aires között, amely Pavonban fejeződött be³⁰⁰ amely az argentin állam végleges megerősödésével végződött Mitre tábornok³⁰¹ elnöksége alatt.

Doktor Juan M. Gutierrez

Visszafelé jövet megálltam néhány napra Rosarióban, ahol megismerkedtem dr. Juan M. Gutierrezzel,³⁰² a kiváló íróval és államférfival. Annyira rokonszenvezett velem,

296. José Derqui ebben az évben lett a konföderáció elnöke, de valójában továbbra is Urquiza tábornok kezében volt a hatalom. 1861-ben bekövetkezett veresége nyomán Derqui elnöksége is megszűnt.

297. José M. Francia tábornok 1861-ig töltötte be a hadügyminiszteri tisztséget Argentínában.

298. Az unitaristák (a központosított modern állam hívei) és a federalisták (a tartományok laza konföderációját kívánók) közötti fél évszázados küzdelmet véglegesen eldöntő polgárháborúról van szó, amelyben az unitaristák harcának legfontosabb támasza a konföderációba Urquiza által erőszakkal bekényszerített Buenos Aires tartomány hadserege volt. Az 1861-ben megívott háború a konföderáció vereségével zárult.

299. Corrientes Argentína keleti részén elterülő tartomány a Paraná és Uruguay folyók között.

300. Pavonnál 1861. szeptember 17-én arattak döntő győzelmet Mitre tábornok csapatai a konföderáció hadserege felett.

301. Bartolomé Emilió Mitre (1821-1906) argentin újságíró, politikus, illetve katona. 1852-ben Urquizával együtt harcolt Rosas uralmának megdöntéséért, de Buenos Aires tartomány kormányzójaként szembefordult vele, s az unitarista csapatok főparancsnoka lett. 1862-1868 között Argentína köztársasági elnöke, az állami egység megszilárdítója. 1874-ben sikertelen kísérletet tett a hatalom erőszakos megragadására, majd végleg visszavonult a politizálástól és történetírói munkásságot folytatott haláláig.

302. Juan María Gutiérrez (1809-1878) argentin irodalmár és politikus. Argentína XIX. század közepi irodalmának meghatározó személyisége, költőként, színműtíróként és kritikusként egyaránt jelentőset alkotott. Az 1860-as évektől komoly politikai befolyással rendelkezett, a liberális gondolkodású politikusok vezéregyénisége volt.

hogy nekem ajándékozta Descalci értékes kézírásos naplóját, amely az „expedición al desierto”-t³⁰³, tárgyalja, melyet Don Juan Manuel O. de Rozas tábornok parancsnoksága alatt küzdött végig. Baráti jóviszonyunk halálunkig tart. Valóban Gutierrez a legkiválóbb emberek egyike, akit valaha Argentínában megismertem: művelt, emelkedett szellem, gazdag ismeretekkel és szimpatikus jellem.

Megérkezve Buenos Airesbe, hozzáfogtam matematikai és geodéziai könyveim átsimításához és októberben levizsgáztam földmérésből. A vizgálóbizottság elnöke, a topográfiai osztály elnöke volt: Sr. Salas; titkára: Sr. Malaver és még három bizottsági tag. Vizsgám sikerült s a szabályszerű gyakorlatot Riveras és Juan Fernandez földmérőkkel végeztem. A diplomámat azonnal megkaptam. Azonnal munkába is kezdtem mégpedig olyan meglepő sikerrel, hogy hamarosan „divatos” földmérőnek nevezték el.

1862. Az azuli földek felmérése

1862-ben kellett felmérni az Azul-környéki estancia³⁰⁴ összes telkeit. Mitre tábornok volt akkoriban Buenos Aires provincia kormányzója, aki engem Sra. Andrea Rozas de Sagui ajánlatára e jelentős feladat elvégzésére kinevezett. Velem együtt nevezték ki Romero és Surdeaux mérnököket is. Nekem 125 telket kellett az estancia felmérnem s e munka közben az egész környék tetszését megnyertem. Ebben a munkámban társam volt Carlos Glade földmérnök, aki azóta is barátom és sem a kor, sem az évek nem tudták kisebbiteni ezt a barátságot.

Ezután más földméréseket is végeztem különböző helyeken, mint pl. Egido de Rojasban³⁰⁵, ahol Don Emilio Mitre tábornok házában voltam elszállásolva Lucio V. Mansilla kapitány ajánlatára.

Emilio Mitre tábornok

Így alkalmam volt Emilio Mitre tábornokot közelről megismerni és benne az argentin hadsereg legjelesebb főnökeinek egyikét tisztelni nagy tudása, tehetsége, katonai képességei és jellembeli tulajdonságai miatt. Barátokká váltunk és ez az érzelem halálunkig elkísért anélkül, hogy érdemeire vonatkozó véleményeimet valaha is meg kellett volna változtatni.

Munkaszüneteimben szerencsém volt felújítani baráti kapcsolataimat Mister Thorton angol és Monsieur Lefebre de Becour miniszterekkel³⁰⁶, akiknek házában felváltva tartottuk összejöveteleinket a függetlenségi háborúk öreg harcosával, Mansilla tábornokkal.³⁰⁷ Mansilla marciális megjelenése, szeretetreméltó jelleme, vicces történetei valósággal rabulejtettek. Mikor sárgaláz következtében meghalt, végtelen szomorúság töltött el engem. Emléke örökké élni fog szívemben.

303. Az ún. sivatagi hadjárat, amely 1833-ban az indiánok pampai szállásterületei ellen irányult.

304. A dél-amerikai nagybirtok egyik típusa, a monokultúrárs gazdálkodás jellemzőivel. Óriási területén extenzív, legeltető állattenyésztés folyt.

305. Buenos Airesből északra, akkoriban a tartomány Santa Fé tartománnyal érintkező határvidékének központja.

306. Nagy-Britannia és Franciaország argentinai nagykövetei, akik az akkori diplomáciai szokások alapján a „rendkívüli és meghatalmazott miniszter” címet is viselték.

307. Lucio V. Mansilla édesapja, ekkor már szolgálaton kívül volt.

1864.

Ebben az évben megbetegedtem (descomposción de sangre) és majdnem meghaltam. S ez alkalommal csodáltam feleségemet és nem tudom eléggé meghálálni a sorsnak, hogy ilyen feleségem volt, bár a Teremtő túl korán elszólította mellőlem.³⁰⁸ Emléke örökké legyen áldott.

Ez a betegség megakadályozott engem abban, hogy földmérési munkálataimat tovább folytathassam. Lucio V. Mansilla őrnagy, Mitre elnök jósa és Don Juan Gelly y Obes hadügyminiszter segítsége folytán elérte, hogy engem a katonamérnöki osztály parancsnokaként ezredesi rendfokozatban és fizetéssel kineveztek. Segédtsiztként Pankomia kapitányt adták mellém. Ez alkalommal vettem meg a katonamérnöki osztály alapjait. Nagy segítségemre volt a hadsereg szemlélője,³⁰⁹ Benito Nazar tábornok és a felszabadító harcok öreg ezredese Geronimo Espejo. Mindenkor örömmel fogok visszaemlékezni azokra a beszélgetésekre, amelyeket a harcászat művészetéről, a függetlenségi harcokról és egyéb történelmi témákról folytattam ezekkel az urakkal. Ebben az időben kezdtem el Argentínának Braziliával és Paraguayal érintkező határait feltérképezni.

E munka közben ért minket a Solano Lopez elleni háború.³¹⁰

1864.

A Paraguay elleni háború következtében szükség volt egy műszaki csapattest felállítására. Mitre tábornok engem bízott meg ennek megszervezésével, melynek egyúttal parancsnokává is kinevezett. Nagy szerencsém volt, hogy hívásomra a legjobban kiképzett fiatalok jelentkeztek, mint pl. a Torres testvérek, Muñiz, Fortunato Gomez és mások. C. Diaz őrnagyot, aki éppen ekkor tért vissza a Saint Cyr-i katonai akadémiáról³¹¹, nevezték ki helyettesemnek. Én több hónapon át folytattam az alakulat felállításával kapcsolatos munkáimat, miközben a tiszteknek több szakelőadást is tartottam. Helyettesem pedig az alakulat kiképzését végezte.³¹²

Amikor az alakulat felkészült és útbaindult a harctérre, én váratlanul megbetegedtem. Ez a betegség legnagyobb sajnálatomra arra kényszerített, hogy elváljak csapattestemtől és Buenos Airesben maradjak s a határvidék térképezési munkálatait fejezzem be.

Miután ezt a munkát elvégeztem és a hadügyminiszternek bemutattam, szabadságot kaptam, hogy a Rio Negro-i fürdőkhöz³¹³ mehessek, ahol két hónapig maradtam. Visszatértemkor közölték velem, hogy Rojas vidékén a Cano-féle örökösödési ügyben hatalmas területet kell felmérnem. Megragadtam az alkalmat, hogy így családom fenntartására némi anyagi előnyökhöz juthassak.

308. Buenos Airesben, 1890-ben.

309. Felügyelő, békeidőszakban a hadseregek egyik legfontosabb beosztása volt a XIX. század 2. felében.

310. A Paraguay ellen Brazília, Uruguay és Argentína által vívott háborúról van szó 1865-1870 között, amely szinte teljesen elpusztította Paraguay-t, s népiirtás jelleget öltött. A háború végére a vereséget szenvedett Paraguay elvesztette lakossága háromnegyedét, s a megcsönkített országban alig maradtak férfiak. Paraguay-t 1862-1869 között diktatori hatalommal Francisco Solano López (1827-1870) elnök kormányozta, aki apjától örökölte hatalmát. 1870-ben a brazil csapatokkal vívott harcban esett el.

311. A francia hadsereg vezérkari tisztképzést is ellátó tamintézete.

312. Egy árkász zászlóalj megszervezése és kiképzése volt a feladat.

313. Uruguayban, a Rio Negro mentén voltak ebben az időben a legnevezetesebb gyógyfürdők.

Asbóth tábornok megérkezése és halála

Időközben Buenos Airesbe érkezett Asbóth tábornok³¹⁴ honfitársam és az 1848-as magyar szabadságharc idejéből bajtársam. Mint az Egyesült Államok maghatalmazzott minisztere érkezett ide.

Valóságos felüdülés volt vele együtt visszaidézni a 48-as és 49-es hadjárat részleteit. Szegény tábornok azonban hamar megbetegedett és hosszabb szenvedés után az örök hazába költözött. Nyílt jelleme, vonzó személyisége és az amerikai szecessziós háborúban véghezvitt hőstettei miatt hamarosan elnyerte a kormány és az argentin nép rokonszenvét.

Asbóth elvesztése valósággal búskomorrá tett és csak a munkához való menekülés tudta részben feledtetni velem a dicső tettekkel teli múltat.

A Santa Fé – Esperanza – San Geronimoi vasútvonal tanulmányozása

Véletlenül Adolfo Mansilla régi barátom, Sr. Cabal-lal együtt, aki Santa Fé-tartomány³¹⁶ egykori kormányzója volt, azzal a tervvel foglalkoztak, hogy Santa Fé várost vasútvonallal kössék össze Esperanza és San Geronimo vidékével és engem bíztak meg a munka tanulmányozásával.

En Wysocki lengyel mérnök kíséretében, aki nemrég érkezett az országba, valamint L... mérnök kíséretében elindultam Santa Fé-be és rövid időn belül elvégeztem a rábízott munkát. A provincia haladó szellemű kormányzója; Nicasio Oroño, a legnagyobb lelkesedéssel fogadott minket és minden közlekedési járművet rendelkezésünkre bocsájtott, hogy kimutassa mennyire szívén viseli provinciája előrehaladásának ügyét.

En a vasútvonal kiépítési terveire vonatkozólag azt indítványoztam, hogy a tanulmányokat hosszabbítsuk meg Sunchales-ig, onnan pedig észak felé Tucumán-ig³¹⁷, dél felé pedig Rosario-ig. Ezeknek a terveknek a belügyminisztérium irattárában kell lenniök. U.i. az általam kidolgozott terv alapján készítette később a kongresszus számára Ramón Falcon – ma ezredes és képviselő – a vasútvonal meghosszabbítását Sunchales-en túl a Rio Dulce völgyén keresztül Santiago del Estero és Tucumán-ig³¹⁸ és onnan Salta-ig és Jujuy-ig.³¹⁹ Így lehetett elkerülni a só-sivatagos, száraz, víztelen területeket, melyek Córdoba tartomány³²⁰ északi részében vannak. A magas politikai hatalmak azonban 30 év múlva valószínűtlennek tartották azt az eszmét, amelyet én már 1867-ben megterveztem és azt az útvonalat választották, amely Córdoba tartomány északi részén a sós sivatagon át vezet Tucumán-ig.

314. Asbóth Sándor (1811-1868) honvéd alezredes, az Amerikai Egyesült Államok hadseregének altábornagya. A szabadságharcban mérnökkari tisztként, majd Kossuth kormányzó hivatalában a katonai osztály vezetőjeként tevékenykedett. Az emigrációban Kossuth szárnysegédje, s 1852-ben az Egyesült Államokban maradt egy esetleges újabb szabadságharc számára az amerikai fegyvergyártás megszervezésére. Az amerikai polgárháborúban az Unió hadseregébe lépett be, s rövidesen tábornok lett, egy hadosztályt vezényelt. 1863-ban súlyosan megsebesült. 1866-ban lett az Egyesült Államok argentinai nagykövete.

315. 1868. január 21-én. Halálát az 1863-ban Floridában szerzett súlyos sebesülése okozta, amikor is egy lövedék az arccsontjába fúródott, s azt több kísérlet után sem tudták az orvosok eltávolítani, bár Asbóth Párizsban is megpróbálkozott a műtéttel.

316. A Paraná jobb partján húzódó tartomány Argentínában.

317. Argentína legkisebb tartománya az állam északi részén, az Andok lábainál.

318. San Miguel de Tucumán, a tartomány székhelye.

319. San Salvador de Jujuy, az Argentína északkeleti részén, a bolíviai határ mentén az Andokban elterülő Jujuy tartomány székhelye.

Így történnek a dolgok fiatal, új országokban, amelyekben a politika uralkodik a józan ész és metafizikai értelem felett.

Távíróvonal Rosarióból Santa Fé-ig, Parana-ig és az uruguayi Concepcionig

Hála Istennek nem történt meg ugyanez a távíróvonal kiépítésénél, amelyet Santa Fé és Entre Ríos³²¹ provinciákban Rosarióból Santa Fé-ig, és Parana-ig s onnan Uruguayig³²² építettek. Ezt a tervet Orogño és minisztere Isiondo nyújtották be a kormánynak. E tervek megvalósításával itt sem a kezdeményezőket bízták meg, hanem egy egészen más személyt, aki sohasem álmodott ilyen tervekről.

Sarmiento és Gainga

Ilyen munka között telt el az idő, míg el nem érkezett Sarmiento elnöksége.³²³ Az ő hadügyminisztere, Martín de Gainga,³²⁴ elhatározta, hogy a határokat Córdoba-tól és Santa Fé-től délre és Buenos Aires-től nyugatra kiszélesíti és így jelentősen csökkenti azt a sávot, amelyen át az indiánok állandóan betörhetnek.

Utazás Rio Cuarto-ba

Ebből a célból hivatott engem a hadügyminiszter. Miután a főpontokban megegyeztünk, hogy t.i. meddig kell a határvonalat kitolni, megbízott engem és Lucas de Peslonan őrnagyot, hogy Rio Cuarto-ba menjünk. Itt volt Córdoba déli határának parancsnoksága Lucio V. Mansilla ezredes vezetése alatt. Mansillának az volt a kötelessége, hogy minden közlekedési eszközt rendelkezésünkre bocsásson és elkísérjen azon az úton, melyet én jelöltem ki, hogy elfoglalják a Rio Quintot³²⁵ és azokon a helyeken készítsenek őrhelyeket, amelyeket én jelöltem ki.

Córdobai kirándulás

Miközben Mansilla a szükséges eszközök sok időt igénybe vevő elkészítésével volt elfoglalva, én Córdoba-ba utaztam, hogy ott adatok és térképek után nézzek, amelyek munkámban segítenének és neki tudományosabb alapot adnának. Egy Echenique nevű személy állott akkoriban a topografiai intézet élén, aki a legnagyobb készséggel bocsájtotta rendelkezésemre mindazt, ami a hivatalában található volt.

Viszátértem Rio Cuarto-ba és Peslonannal készítettem egy térképet, amelyet az Buenos Airesbe vitt és bemutatott a hadügyminiszternek. A miniszter nagy örömmel fogad-

320. Argentína középső részén elterülő tartomány.

321. A Paraná, az Uruguay folyók, valamint a La Plata által határolt tartomány Argentína keleti részén.

322. Helyesen Concepción del Uruguay, az Uruguay folyó nyugati partján, tehát Argentínában fekvő város.

323. Domingo Faustino Sarmiento (1811-1888) argentin író és politikus. A Rosas diktatúrája ellen fellépő liberális politikai szárny eszmei vezére, az emigrációban folytatott szépirói munkássága jelentős részt ezt szolgáltatta. 1868-1874 között Argentína köztársasági elnöke.

324. Fordítói tollhiba, helyesen Martín de Gainza. Ezredesként lett Sarmiento elnökségének kezdetén hadügyminiszter, s a teljes hat éves elnöki ciklus alatt hivatalában maradván tábornok lett.

325. Lefolyástalan pampai folyó Córdoba tartomány déli szegélyén, vize a Córdoba és Buenos Aires tartományok határvidékén húzódó sós mocsarakban vész el.

ta a térképet és azt az éppen összegyűlt kongresszusnak azonnal be is mutatta. Ezzel egyidejűleg határozott parancsot is adott a határrész parancsnoknak és nekem, hogy tervbe vett útunkat haladéktalanul folytassuk. Minthogy akkoriban Mansilla ezredes beteg volt, Baigonia ezredes kapott megbízást, hogy ő folytassa azt az utat, amit én jelölök ki.

Utazás Rio Quinto felé

A csoport két oszlopban indult útnak Rio Quinto felé. A jobb oldali Baigonia vezetése alatt azon az úton, amelyet később Sarmiento útnak neveztek el, a bal oldali pedig Mauricio Mayer³²⁶ kapitány parancsnoksága alatt Cerrillo del Plata irányába. A két oszlopnak feladata volt, hogy útközben fenntartsák az összeköttetést egymás közt és azonnal segítségére siessenek a másiknak az esetben, ha indián támadás érné, hiszen csak néhány nappal ezelőtt volt e területen indián betörés, melyet a bátor Maldonado ezredes vert vissza. Mindez 1869. júniusának első napjaiban történt. (Lásd ennek az expedíciónak részletes leírását a hadügyminisztérium 1869-es beszámolójában.)

Átkelés a Pampán

Miután kijelöltük a Sarmiento erősítést a Rio Quinto déli oldalán, annak megépítéséhez azonnal hozzáfogtak a 12. zászlóalj katonái Rocedo kapitány vezetésével.

Én pedig elhatároztam, hogy 6 vezetővel és néhány katonával, akiket Mansilla ezredes bocsátott rendelkezésemre, útnak indulok Cerrillo del Plata felé, melyet ma Necochea-nak hívnak.³²⁷ Két napig folytattam utamat a Pampán keresztül a „La Amarga” nevű tó északi partját követve, majd egyenes irányba folytattam utamat az Acha erődtámaszáig, amely már a Buenos Aires-i útvonal irányában fekszik. A menet 7 napig tartott, mialatt útközben néhány friss indián betörés nyomait találtam. (Lsd. a 2. számú mellékletet)

Arias

Itt játszódtott le egyike azon emlékezetes hőstetteknek, mely alig találja párját a vad, indián törzsek elleni harcok történetében. E harc főszereplője a híres útvezető, a Pampa ismerője, Arias zászlós. Az ő vasakarátának, fegyelemezetségének köszönhető, hogy mindössze 6 emberével – valamennyien tűzpróbákat kiállt katonák, akik hozzá voltak szokva a Pampa elhagyott és úttalan messzeségeihez, az éhséghez és szomszédsághoz – ki tudta vívni a győzelmet hazája számára a Carlota-tól és Melinene-től 60 mérföldnyire fekvő helyen.

Pampai átkelésünk utolsó napján nem volt mit ennünk s így baqueánóink (pampai útvezetők) kénytelenek voltak vadászatra menni. Szerencsájukra sikerült is egy pampai nyulat elejteniök, majd egy bokor alatt kis kutat ástak és sikerült kevés sáros vizet kapniok a máté³²⁸ számára.

326. Mayer Móricról, magyar honfitársáról van szó, életrajzát alább maga Czetz adja meg jegyzetében.

327. Az expedíció kiindulópontjától mintegy 800 km-re, az Atlanti-óceán partján fekvő városka. Akkoriban Buenos Aires tartománynak a déli pampák felé nyíló „kapuja”.

328. Argentínában mindennapi italnak számító tea, amit a nagy mennyiségű teint tartalmazó yerba mate (dél-amerikai szubtrópusi fás cserje) szárított leveleinek forrázásával készítenek.

A következő napon hajnalhasadtakor folytattuk is útunkat és megint egy indián betörés friss nyomaira bukkantunk, amely – mint azt Acha-ban megtudtam – az előző éjszakán történt.

Kijelöltem Santa Fé tartomány déli határpontjait, amelyek később Baigonia erőd és Gainza erőd néven kerültek a térképre. Expedícióm június 20-án délután 4 órakor érkezett Acha erődbe. Megérkezésemet táviratilag azonnal közöltem a hadügyminiszterrel, Gainza ezredessel és késedelem nélkül továbbfolytattam utamat Junin felé. Ennek a hőstettnek a híre jól megérdemelt bámulatot keltett a kormány köreiben és a Buenos Aires-i újságokban. Sőt akadt olyan ember is, aki engem a legvakmerőbb Pampa-kutatónak nevezett. De a legnagyobb lelkesedést a régi határőr parancsnokok, mint Charras ezredes és Medina őrnagy mutatták irányomban, akik, mint az indiánok elleni harcok régi zászlóvivői, valójában értékelni tudták ezt a kockázatos vállalkozásomat. Jómagam pedig vitéz vezetőim útmutatásával Rio Cuarto felé vettem utamat, aztán pedig Buenos Airesbe mentem, hogy jelentést tegyek a kormánynak és hogy családomat láthassam.

Buenos Aires új határainak kijelölése

Röviddel azután, hogy Santa Fé és Buenos Aires határőrségei újonnan megállapított helyeiket elfoglalták, természetesen a régitől 30 mérföldnyire nyugatra, hozzáláttam Junin határőrségének új elhelyezéséhez, melynek Lenkerlo-ban kellett lennie, vagyis Melinenetől 60 mérföldnyire délre és Gainza-tól 20 mérföldnyire. Közben a Junin melletti mocsarak körül megtámadták a határőrséget az indiánok. Charras ezredes lovas-sággal üldözésükre ment. Medina őrnagy és én gyalogsággal és 2 ágyúval Lenkerlo-tól rövid távolságra elkísértük az ezredest. Minthogy az indiánok eltűntek, elfoglaltuk a helységet és kijelöltük az erődítményt. – Azután én kisszámú lovaskísérettel 9 de Julio³²⁹ felé indultam kijelölve a közbeeső erődítményeket.

Medina őrnagy – ma főparancsnok – sose tudja elfelejteni azt az elhagyatottságot, amit távozásom neki okozott és még máig is mint régi barát tréfálgozik velem, amiért látszólag cserbenhagytam és veszélynek tettem ki őt.

A 9 de Julio-i tábornak Lopez Osornio őrnagy szervezte meg, aki Don Juan Manuel de Rozas felesége családjának legbüszkébb és legelegánsabb, harcos külsejű tagja volt. Ő pontosan ugyanazon a véleményen volt, mint én, hogy a tábornak védelmi okokból nem tanácsos Cabeza de Buy határán kívül elhelyezni. Én tehát, akinek a hadügyminisztertől felhatalmazásom volt, meghagytam az erődítményt a tervezett helyen. – Borjes ezredest utasítottam, aki csapatával Azul-ban volt, hogy onnan 20 mérföldnyire a Blanca Grande³³⁰ környékére menjen. Én miután Cabeza de Buy és 9 de Julio között még 2 határerődöt építtettem, továbbmentem 9 de Julio lovasságától kísérve.

Blanca Grande-ban találkoztam Borjes ezredessel, aki már itt el is helyezkedett, még pedig a régi táborban, amelyet még Rozas parancsára szervezett meg egykor Granada ezredes. Néhány napi pihenés után még két másik erőd helyét jelöltem ki a Sauce Corto³³¹ irányába. Ebben a munkámban elkísért Borjes ezredes, aki nekem egy pampai

329. Nueve de Julio, kisváros Buenos Airestől délnyugatra mintegy 250 km-re, a tartomány mai területének központjában. Neve Argentína függetlenségi nyilatkozatának kihirdetésére (1816. július 9.) emlékezik. Az állam, illetve a nemzet történelmének jeles napjairól különben egy sor várost neveztek el Argentínában.

330. A Tandil hegység északi lábainál fekvő megerődített katonai tábor, ma kisváros.

331. A Sierra de la Ventana északi részének vizeit összegyűjtő folyó, amely észak-keleti irányban szeli át a pampát, majd a Saladoba torkollik.

poncsót³³² ajándékozott, melyet sok ideig megőriztem, mint egy kedves barátság zálogát. – Majd San Quilco felé vettem útam.

Julio Campos ezredes

Azaz csak mentem volna. Én ugyanis Sauce Corto-ból üzenetet küldtem Julio Campos ezredesnek Quequen Grande-ba³³³ és arra kértem őt, hogy folytassa útját Sauce Corto-ba, ahogyan azt a hadügyminiszterrel megbeszéltük. Azonban Campos ezredes azt válaszolta, hogy mivel a parancsnoksága alatt álló alakulatnál felkelés volt, nem áll módjában a megjelölt pontig, azaz Sauce Corto-ig menni, hanem Pillahuinco-ban fogja elszállásolni magát végérvényesen.

Ebben a helyzetben nem maradt más megoldás számomra, minthogy kijelöltem San Quilco és Pillahuinco között két közbeeső őrhelyet, majd kísérettel, melyet Borjes ezredes bocsájtott rendelkezésemre, végülis megérkeztem Pillahuinco-ba. Útközben azonban éjjel rettenetes pampai zivatar ért utól. Szinte megállás nélkül cikáztak a villámok és úgy esett az eső, mintha öntötték volna. Olyan zivatar volt, amely még a legbátrabb szíveket is megremegteti, de mégis fenséges látvány volt.

Pillahuinco-ban Campos ezredes már kezdett négyszöget vonni, amely a külső déli vonal őrségeinek szolgált sáncul. Ezt a négyszöget a Sauce Grande-ban³³⁴, a Bahia Blanca közelében állomásozó kis erővel csinálta.

Buenos Aires új határának megvonása és befejezése

Ezekkel a munkálatokkal befejeződött Buenos Aires határának előretolása, amely alapul szolgált később annak a határnak, melyet Alsina³³⁵ kormányzó alatt állapítottak meg.

Julio Campos ezredes nagyon szívélyesen fogadott és szerencsekívánatait fejezte ki azért a munkáért, amelyet éppen befejeztem. Egy gyönyörű lovat ajándékozott igaz barátsága jeléül. Ennek az igai nagy katonának és hazafinak emlékét mindig meg fogom őrizni.

Ezzel befejeztem azt a feladatot, amelyet a kormány rendelkezése szerint végre kellett hajtanom. Júniustól decemberig bejártam azt a félkört, amelyet a pampa képez Tres de Febrero³³⁶ és Sarmiento sáncától Pillahuincoig. Kisszámú kísérettel és kevés élelmiszerral ellátva végeztük munkánkat elkészítve az alapját annak a tervnek, amelyet később Alsina kormányzó továbbfejlesztett, majd Roca tábornok³³⁷ használta fel a Pampa végső és nagyszerű meghódítására.

332. Vastag szövethől készített négyszögletes köpeny, amit a fejen át húznak fel. Kifejezetten férfi viseleti darab volt Dél-Amerikában, amit az indiánoktól vettek át.

333. Az azonos nevű folyó bal partján fekvő erődített kisváros az Atlanti-óceán közelében. A folyó a Tandil hegység déli felének vizeit vezeti az óceánba. Manuel Julio Campos ezredes a későbbiekben tábornok lett, s Patagónia meghódításában játszott vezető szerepet az 1880-as években.

334. Az azonos nevű (a Sierra de la Ventana déli részének vizeit a Bahia Blanca öbölbe vezető) folyó mentén felépített erőd után mára nem maradt település.

335. Adolfo Alsina az 1870-es évek egyik legismertebb politikusa volt Argentínában. Kormányzóságát követően 1874-től hadügyminiszter volt (évtizedek óta az első civilként!) s a köztársasági elnöki cím várományosának tekintették, amikor 1877-ben váratlanul meghalt.

336. Cordoba tartomány déli határánál felépített erőd, amely a Rosas diktátor csapatai felett 1852. február 3-án Caserosnál aratott győzelemre emlékeztet.

Esti ima

Megtett utam irodalmi leírásának nem szentelhetek időt, mert túl hosszúra nyúlna jelen feljegyzésem. Azonban nem múlászthatom el az esti imák megemlítését és azt a nagy hatást, amelyet rám gyakoroltak a Pampa magányában. Ezt minden nap napnyugtakor játszotta az erődítményekben az alakulat zenekara. Ez az ima feledtette velem a fáradalmakat és nélkülözéseket, amelyeket mind a csapat, mind a tisztek szenvedtek ebben az elhagyott pusztaságban.

Buenos Airesbe és Azulba való visszatérés

Megbízatásom befejezése után végre visszatértem Buenos Airesbe, hogy beszámoljak a végzett munkáról. Nem múlászthatom el megemlíteni, amit Rivas tábornok mondott nekem, amikor a határvonalakat ellenőrizte. Ez azért érdekes, mert fényt vet azokra a vad viszonyokra, amelyek azon a vidéken abban az időben még fennálltak. Rivas ezt mondta: „Barátom, a maga határvonala még néhány kiváló ember életébe fog kerülni” Rivas mégis megtette az utat San Quilco-tól Pillahuinco-ig természetesen kocsin és erős lovaskíséret mellett.

Ugyanakkor azonban olyan szívélyes volt, hogy a mellette lévő ülőhelyet nekem ajánlotta fel, hogy ne kelljen lóháton megtenni az utat Azul-ig, ahová másnap este érkezünk meg. A lakosság Rivas tábornokot nagy ujjongással fogadta és nagy ünnepséget rendezett tiszteletére. Tudták ugyanis, hogy a határkijelölési munkálatok és a határerődök megvonása azt a célt szolgálják, hogy megakadályozzák a további indián betöréseket, sőt a kormány szándéka az is volt, hogy ezeket az indiánokat bekapcsolja civilizációba és ezáltal a lakosság békéjét biztosítsa.

Népünnepély a határon

Három nappal Azul-ba érkezése után Rivas tábornok nagy népünnepélyt rendezett, amelyre meghívta az összes casique-kat³³⁷ és megmagyarázta nekik, hogy ez az ünnepély a tartós béke ünnepélye, melyet az ő tiszteletükre adott. Ott ültek az asztalnál a következő casiquek: Catriel, Cañumil, Cachul, Coliquo és mások, akikre már nem emlékszem. Catriel mellettem ült, Cachul pedig szemben velem. (Hogy is álmodhatta volna akkor, mikor együtt ültünk az asztalnál a jó Catriel, hogy néhány évvel később a Mitreféle forradalom idején,³³⁹ saját indián alattvalói fogják lándzsával megölni, mert Luis Maria Campos tábornok parancsnoksága alatt harcolt.)

Méltó volt, hogy lefényképezzék ezt a 150 terítékes asztalt, ahol indiánok és főnökeik váltakozva, ültek határőrtisztekkel együtt. És még érdekesebb volt nézni a puszták fiait, amint a kanalat és a villát kezelték, no meg a pohárköszöntőket, amelyekre az indiánok ékes nyelvezetükben válaszoltak. Szerencsére nem voltak kellemetlen jelenetek, mint például lerészegedés vagy verekedés, két tény, amely általában jellemezni szokta

337. Julio Argentino Roca (1843-1914) tábornok az egyik legnépszerűbb argentin elnök volt, két ízben is köztársasági elnöknek választották. 1880-86 közötti elnöksége az állam határainak dél felé történő kiterjesztése jegyében telt, Patagóniát ekkor csatolták ténylegesen is Argentínához és hatalmas iramú gazdasági fellendülés következett be. 1898-1904 között újból köztársasági elnök volt.

338. Kaszike, a pampák indiánjainak, a nomád életmódot folytató puelche törzsek vezetője, törzsfőnök.

339. Mitre tábornok uruguayi emigrációból való visszatéréséről van szó 1874-ben, amikor is erőszakkal kívánt újra köztársasági elnök lenni.

az ilyen ünnepségeket. Ugyanis a postre³⁴⁰ utáni alkoholokat, ginabrá³⁴¹ és pálinkát előre a casiquek sátraiba küldtük, hogy késő este ott folytassák az italozást maguk között.

Ezen ünnepség végeztével visszatértem a fővárosba azzal a postakocsival, amely Buenos Aires és Azul között már járt.

A Colegio Militar megszervezése. 1869.

Itt Buenos Airesben Velez Sarsfield miniszter Sarmiento megbízásából felajánlotta nekem a „Ferrocarril Central Norte”³⁴² vasútigazgatóságát; azonban én már elígérkeztem volt Gainza miniszternek, hogy elvállalom egy Colegio Militar³⁴³ megalapítását. Így újból szabadsággal lettem a hadseregtől és ezredesi rendfokozattal vállaltam az intézmény megszervezését.

Az ország, de főleg a kormány nagyon jól ismerték azt a nehéz feladatot, amelyet magamra vállaltam, mert nem volt kis dolog majdnem a semmiből egy ilyen természetű intézményt létrehozni nagyon kevés segédeszközökkel. És munkám sikerében még Sarmiento és Gainza is alig-alig bíztak. Segítségül Lucas de Peslonan őrnagyot, a Saumuri francia lovasiskola kitűnő tisztjét adták mellém. Négy éven keresztüli megfeszített munkával és az intrikák ellen is harcolva sikerült olyan katonatiszteket nevelnem, akik között jelenleg is 43 magasrangú tiszt szerepel tábornoktól lefele³⁴⁴, akik a hadsereg becsületére válnak.

Ez olyan érdem, amit senki sem vitathat el attól a férfitől, aki 4 éven keresztül, 1870–1874 között, egyetlen egyszer sem ment színházba, mert minden idejét ama ifjak kiképzésének szentelte, akik a fegyveres szolgálat nemes pályáját választották.

Ezt az intézményt én vezettem 1874. május 24-ig, amely napon a kormány elbocsájtott ebből a beosztásból minden külön indoklás nélkül. Hogy ezt az eljárást megérthessük, elég tudni, hogy azokban a pillanatokban Sarmiento és Gainza Avellaneda³⁴⁵ elnökjelölésén fáradoztak és engem azzal gyanúsítottak, hogy én Mitre tábornok vagy – ami ezzel egyet jelent – dr. Manuel Quintana³⁴⁶ jelölése felé hajlok. S ezt azért hitték, mert Apolinario Benitez bankár egyik ebédjén résztvettem, melyet a bankár Quintana tiszteletére adott. Ugyancsak egy angol újságban megjelent egy bírálat Gainza ezredes Entre Rios-i hadműveleteiről és a cikk azt tanácsolta Sarmientonak, hogy Gainzat váltsa le és helyébe engem nevezzen ki, aki ennek az egész utánpótlási háborúnak³⁴⁷ kevesebb, mint egy hónap alatt véget tudna vetni. Nekem azonban eh-

340. Az ünnepi étkezés utolsó fogása(i) Argentínában, ami lehet sütemény, édesség vagy gyümölcs.

341. Gabonából főzött pálinka.

342. A Buenos Aires-t az északi tartományokkal összekötő vasútvonalakat üzemeltető társaság. A Paraná nyugati partján futó fővonal északi irányú kiépítése ekkor vett nagyobb lendületet.

343. Katonaiskola, tisztképző intézmény. Hivatalos elnevezése Colegio Militar de la Nación volt. Az iskola Csetz irányítása alatt az egykori diktátor (az 1861-ben távollétében halálra ítélt) Rosas palotájában működött. Az épület helyén ma Sarmiento elnök szobra áll a Palermo parkban.

344. Tollhiba, tábornokok értendők alatta.

345. Nicolás Avellaneda (1836-1885) jogász és politikus, aki 1860-ban kapcsolódott be Argentína politikai életébe. (Apját Rosas gyilkoltatta meg, így emigrációban végezte iskoláit). 1868-74 Sarmiento egyik minisztere, 1874-80 köztársasági elnök. Irodalmi tevékenységet is folytatott.

346. Manuel Quintana később mégis Argentína köztársasági elnöke lett 1904-1906 között.

347. A Misiones tartomány és Corrientes keleti határvidékének annektálását véglegessé tevő hadműveletek 1873-74-ben.

hez a cikkhez semmi közöm nem volt és egy angol véleménye annyira nem érdekelt, hogy még csak azt a fáradságot sem vettem magamnak, hogy a cikk ellen tiltakozzam. Azonban Gainza a veleszületett hiúságától indítva, amely minden cselekedetét jellemezte, a cikket komolyan vette. Ezért titokban a kadétek között lázadást szervezett, jegyzőkönyvet vett fel, melynek eredménye az volt, hogy engem, mint a Colegio Militar igazgatóját leváltottak. Helyzetem nagyon nehéz és kínos volt.

Szerencsére saját tanítványaim között – köztük Madarin ezredes, aki abban az időben Paraná-ban volt – lelkes védelmezőkre találtam, akiknek a közreműködésével felajánlhattam szolgálataimat, mint földmérnök az Entre Ríos-i kormányzóknak, dr. Leonidas Echagüe-nak és méltó miniszterének dr. Ramon Febrenak, akik valóságos lelkesedéssel fogadták ajánlatomat. Miután földmérői vizsgámat letettem, a Topografiai Intézet titkárának neveztek ki és megbíztak a San Lorenzo-i legelő³⁴⁸ előzetes hibás felmérésének helyesbítésével 1874. októberében.

1874., 1875.

1875-ben a Topografiai Intézet elnökének neveztek ki, miután előző elnöke dr. Meliton Gonzales Montevideoba költözött.

Első kataszteri tervek az Entre Ríos-i provincia kerületeiben

Ilyen minőségemben adtam utasítást a provincia valamennyi kerületének kataszteri tervek szerinti felmérésére. Egész Argentínában ez volt az első ilyen természetű munka, melyet végrehajtottak s amelyet csak évekkel később utánoztak Buenos Aires provinciájában. Igaz tökéletesebben végezték a munkát, minthogy sokkal több pénz állt rendelkezésükre.

Egy emlékiratot is írtam a provinciáról, mellékelve az előbb említett kataszteri terveket, az 1881-es Buenos Aires-i kiállítás alkalmával. – E munkám elismerése jeléül arany éremmel tüntettek ki, amelyet azonban sohasem kaptam meg, mert az akta a minisztériumokban elveszett.

A Topografiai Intézetben elfoglalt tisztségem mellett, matematikai és geometriai tanzóként is volt a Tanárképző Főiskolán³⁴⁹ 1875-től 1883-ig. Ugyancsak minden évben tagja voltam az uruguay-i³⁵⁰ Colegio Nacional (gimnázium) vizsgálóbizottságának.

Amikor 1883-ban Racedo a provincia fővárosát Uruguayból³⁵¹ Paraná-ba helyezte át elhatároztam, hogy családommal Buenos Aires-be költözöm és a Topografiai Intézetben mérnöki állást foglaltam el.

Amikor Buenos Aires-be érkeztem, Dr. Rocha³⁵² megbízott a Chivilcoy-Bragado-25 de Mayo-i vasútvonal³⁵³ tanulmányozásával s aztán nyomban egy Tandil-ból kiinduló

348. A tartomány délnyugati részén a Paraná mentén húzódó terület.

349. Hivatalos elnevezése: Escuela Normal de Profesores. A Concepción del Uruguay-ban működő főiskola ebben az időszakban Argentína egyik legjobb hírű tanintézete volt.

350. Fordítói tévedés, valójában Concepción del Uruguay-ról, Entre Ríos tartomány fővárosáról van szó.

351. Concepción del Uruguay.

352. Dardo Rocha (1838-1921) argentin ügyvéd és politikus, 1881-től Buenos Aires tartomány kormányzója.

353. Buenos Aires-től délnyugatra, a pampa feltáráására irányuló vasútvonal. Veinticinco de Mayo neve 1810. május 25-re a függetlenséghez vezető forradalom kezdetére utal.

és Cachari vasútállomásig vezető országút tervezésével³⁵⁴ és később La Plata-i telkének, melyet eladott, felosztásával³⁵⁵.

Academia Militar

Minthogy azonban ezek az ajánlatok nem jelentettek biztos jövőt, elfogadtam Joaquim Viejobueno és Victorico tábornokok ajánlatát egy Academia Militar alapítására³⁵⁶ vonatkozólag 1884-ben s ugyanezen év végén a vezérkar 4. osztályának főnökségét, amely állásban 1896-ig maradtam. Működésem ebben az állásomban, valamint működésem, mint a katonamérnöki iskola igazgatója, a vezérkar főnökség emlékirataiban és a hadügyminisztérium 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889. és 1890. évi beszámolóiban van megörökítve.

1893. – Az Andok tanulmányozása Mendoza-ban és San Juan-ban

1893-ban kiváló kormányunknak azt az indítványt terjesztettem elő, hogy katonatisztek egy csoportja és a vezérkar főnökség egy hozzám beosztott civil tisztviselője³⁵⁷ San Juan és Mendoza provinciákban, valamint Neuquén területén³⁵⁸ tanulmányokat folytathassanak az Andokról. Előterjesztésemet elfogadta a kormány és a terv kivitelezésére 30 000 pesot bocsájtott rendelkezésre.

Ennek a tanulmánynak munkálataival a következő katonatisztek bíztak meg: Julio Lederer³⁵⁹ mérnök, Juan G. Cerrato kapitány, Martin Rodriguez főhadnagy, Arturo Luganes kapitány, Raimundo Baigorria főhadnagy, Desiderio Torino főhadnagy, S. Dominguez őrnagy és Ricardo Pereyra hadnagy. Említettek munkálataikat még ugyanabban az évben benyújtották a minisztériumba, ahol azokat megvizsgálván még ugyanaz évben a hadügyminisztérium kiadványában nyomtatásban is megjelentek.

354. Buenos Aires tartomány déli részében.

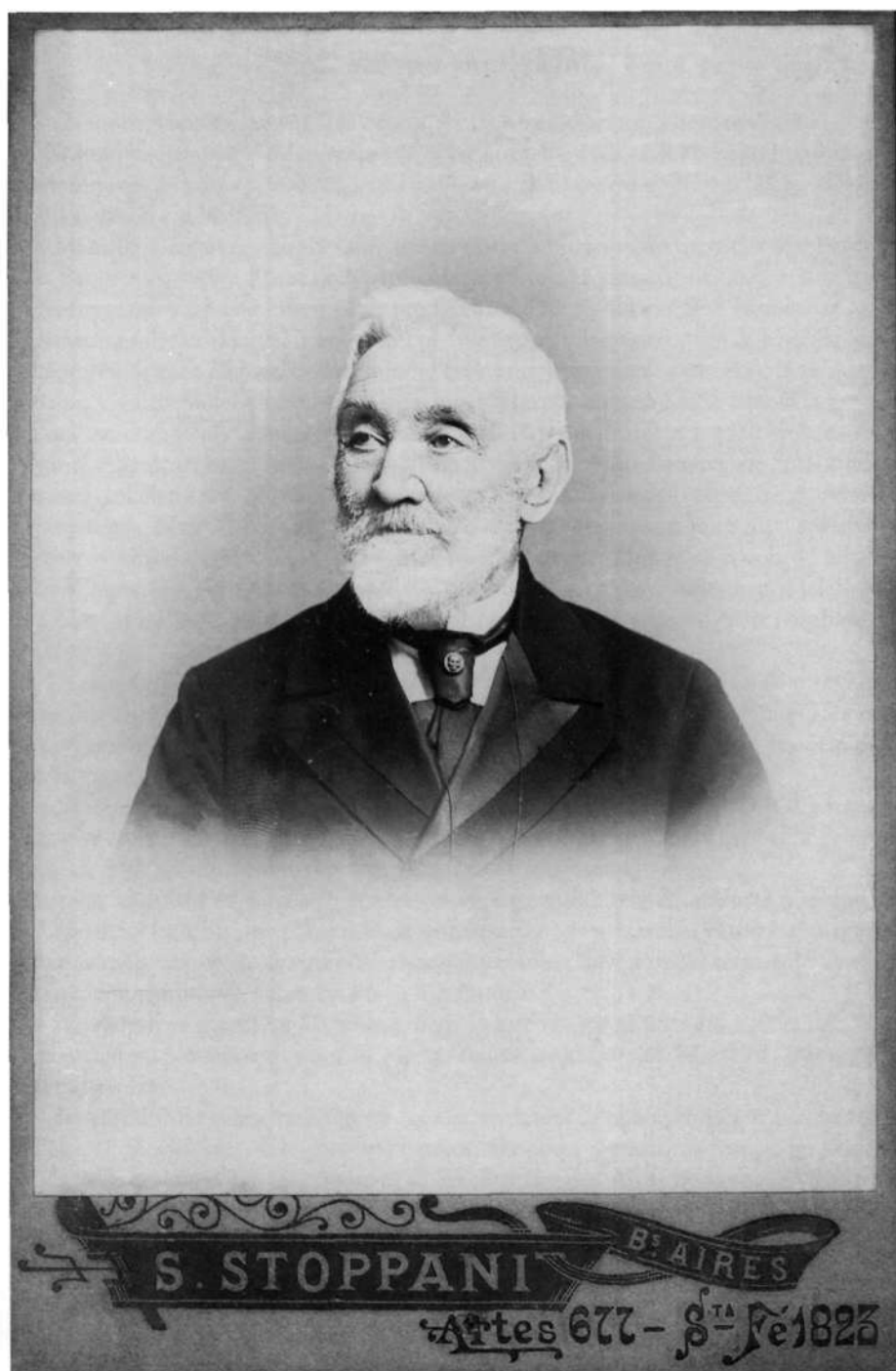
355. La Plata városát, Buenos Aires tartomány új fővárosát ekkor kezdték felépíteni. A szövetségi főváros tartományból történő kiválása következtében 1882-ben határozták el a város megalapítását, amit Rocha kormányzó kezdeményezett éppen itt.

356. Ma is működik, mint az Academia Militar San Martín, az argentin hadsereg első számú tanintézménye.

357. Lederer Gyula (1863-1924) aki ekkor vette feleségül Czetz Celia nevű lányát 1888-ban érkezett Argentínába Magyarországról. Czetz alkalmazta a hadseregnél geodéziai munkálatok során az alapos földrajzi és csillagászati ismeretekkel rendelkező, s az Andokban folytatott kutatásairól ismertté vált fiatal honfitársát. Lederer később az egyetem professzora lett Buenos Airesben, és a hadsereg is tisztjei sorába fogadta, ezredesként vonult nyugállományba 1920-ban. Fia Osvaldo és lánya Celia voltak Czetz unokái, s csak ezen az ágon maradtak a tábornoknak leszármazottai. Leon ugyanis nem házasodott meg, ahogy másik lánya, Krisztina sem (utóbbi ápolta apját haláláig, s 1916-ban halt meg Buenos Airesben).

358. Az Andokban fekvő tartományok Argentína Chilével határos középső vidékén, a Chilébe vezető legfontosabb hágókkal. A munkára a két ország között folyó határvita tisztázása miatt volt szükség.

359. Lederer Gyula

Az idős Czetz János Argentínában

I. számú melléklet.***

„Nem hagyhatom megemlékezés nélkül ebben a leírásban azt a benyomást, amelyet alkottam magamnak erről az emberről és barátról. De csak szűk kivonatát tudom ennek adni, mivel csupán azt írom le, ami emlékezetemben megmaradt azokból az időkből, amit közösen eltöltöttünk.

Mansilla, fia volt egy általánosan ismert és szeretett argentin függetlenségi harcosnak és Senoria Agustina Rozas de Mansilla-nak; annak az asszonynak, aki ezen század argentin asszonyai közül kimagaslott rendkívüli szépsége, öltözködése és választékos magatartása folytán. (Használt illatszerai pl. az elegáns világ asszonyainak irigylése tárgyát képezték és ezek elkeseredetten mindig csak ennyit mondtak erre: ezek csak Agustina Rozas kiváltságai lehetnek.) Egy ilyen anyától természetesen Lucio Mansilla gyermekkorában csak kiváló nevelést kaphatott. Mivel az apja, az akkori idők szokása szerint szinte állandóan harctéren volt, Agustina asszony öröködött fia nevelése fölött, hogy az minél tökéletesebb legyen és így csak a legjobb ajánlattal rendelkező nevelőket alkalmazta. Mansilla kezdettől fogva kiváló szellemi képességet mutatott, amennyiben játszi könnyedséggel fogta fel a dolgokat és emellett még szép írása is volt. Jó alkalmazkodóképességgel bírt és nem mondható, hogy intelligenciája mindennapos jelenség lett volna. Így hát nem véletlen az, hogy már 15 éves korában teljesen érett volt bármilyen pályára.

Az anya túl nagy szabadságot adott neki, de egy ifjúkori kaland és a Montevideo-ba történt elszökése után, apja hosszabb kereskedelmi vonatkozású utazásra küldte egy ismert angol kapitány hajójával Kalkutta-ba. A fiatalember behajózott és megérkezett oda, mint az indiai alkirály nagy üzletházának kezdő alkalmazottja.

Ottléte alatt tanult meg angolul és francia könyvek olvasása folytán pedig franciául. Ezáltal 4-5 év leforgása alatt kifogástalan angol gavallér lett olyannyira, hogy miután bemutatták az alkirálynének, megnyerte annak tetszését.

Évek múltával és mert már helyettesítve lett, az alkirály elhatározta visszautazását Angliába. Útközben meg akarta látogatni Bombay-t és más indiai városokat megengedvén feleségének, hogy az egyenesen hazájába menjen Egyiptomon keresztül s az olasz és francia tengerpartot, valamint Párist meglátogatván.

Az alkirályné meghívta Mansilla-t, hogy kísérje el erre az útra. Így együtt nézték meg az egyiptomi piramisokat, a berber várost, Tuniszt majd Génúát, Marseilles-t és így érkeztek Páris-ba.

Itt várták Mansilla-t családjának levelei, melyben az apa azonnali visszatérését rendelte el, megjelölve azt a spanyol bankot, ahonnan a pénzt megkapja. Így fejezte be Mansilla kereskedelmi tanulmányát és érkezett Buenos Aires-be és foglalhatott helyet a "Mansilla és Társa" nevű nagy kereskedelmi cég főnöke mellett, ki unokatestvére, Adolfo Mansilla volt, ki kellő tehetséggel és szerencsével vezette a céget.

Időközben azonban megváltozott az országban a politikai helyzet. Juan Manuel de Rozas, a diktátor megbukott és Angliába távozott. Az unitario párt alakított kormányt és így a Rozas családnak sok nyílt, de még több rejtett ellenség ellen kellett harcolnia. Urquiza-t a Szövetség elnökévé választották, aki a Szövetség számára szolgáló alkot-

***A kézirat 167. oldal szövege után, mely itt a magyar fordításban a 99. oldalon van és (piros kereszt) jelzése van, ott 1-től 7-ig számozott oldal helyezett be Csetz, mely Lucio Mansilla rövid életrajzát tartalmazza a következőképpen

mány kidolgozására Dr. Alberdi-nek³⁶⁰ adott megbízást. Ennek eredménye volt az, hogy Buenos Aires külön önálló provinciává lett. Így keletkezett az a polgárháború, mely a Cepeda-i harcot eredményezte, melyben Mansilla a unitariók soraiban Emilio Mitre tábornok oldalán, annak segítőtársaként vett részt. A cepedai csata után tárgyalásokat kezdtek Buenos Aires önálló provinciának az Argentin Szövetségbe történő visszatérését illetően. A Santa Fé-ben megtartott összejövetelen Mansilla, mint ennek egyik titkára működött. Mikor a Pavon-i ütközet után a teljes rend helyreállott,³⁶¹ Mansilla visszatért Buenos Aires-be és Emilio Mitre tábornoknak lett vezértitkára, mint százados a Rojas-i arcvonalon (határszakaszon), ahová őt a tábornok küldte és ahol én vele földmérnöki működésem megkezdésekor találkoztam."

(Ezen szöveg után következik a kéziratban a piros kereszt utáni szöveg.)

360. Juan Bautista Alberdi (1810-1884) argentin jogtudós és politikus. A Rosas diktatúrája elől emigrált liberális értelmiségiek egyik vezéregyénisége volt. 1852-ben írta meg fő művét az argentin politikai rendszer alapjairól, amelyből az alkotmányt is kidolgozta. Az 1870-es évekig különféle európai országokban képviselte hazáját.

361. A cepedai ütközet nyomán Urquiza belekényszerítette Buenos Aires tartományt a konföderációba, de ellenfelei éppen Buenos Aires támogatásával győzték le a tartomány határvidékén található Pavon folyónál, ami az állam átszervezését, és a központosítás megerősítését eredményezte.

2. számú melléklet****

Mayer Mór egyike legkedvesebb barátainak, aki egészen a mai napig hűségesen elkísért vándorlásomban engem, mint „híressé vált üldözöttet”, ahogyan a ma már halott Klapka tábornok, kedves magyar bajtársam az 59-es olaszországi hadjárat után engem elnevezett. Mayer ama nevezetes Sadowa-i (Königgrätz-i) csata³⁶² után érkezett Argentínába, mely Moltke³⁶³ hadvezéri tudásának és Bismarck kiváló politikájának volt az eredménye. Ezzel Ausztria kezéből a hatalom a később Versailles-ben I. Vilmosként német császárrá megkoronázott³⁶⁴ porosz király kezébe került.

Az Ausztria elleni harc kezdetekor Bismarck össze akarta fogni a szellemi és anyagi erőket, amelyek Európa azon térségében széjjel voltak szórva, hogy hatásos sikert érjen el.

Ezért hívta magához Klapka magyar tábornokot, kinek feladata lett volna egy kiegészítő magyar erő szervezése, mely felkelést idézett volna elő Magyarországon, miközben a porosz hadsereg Csehországban és Sziléziában harcolt volna az osztrákok ellen.

Klapka erre a célra többek között a fiatal Mayert is kiválasztotta, aki Vácott végezte gimnáziumi tanulmányait és nagy hajlandóságot mutatott a katonai ténykedések iránt. Őt bízta meg a magyar légio elővédjének megszervezésével és működési területének szembevetelésével, hogy így jobban tudja kis csoportját vezetni. De a Sadowa-i (Königgrätz-i) váratlan események³⁶⁵ pontot tettek ennek jövőbeli lehetőségére és a magyar felkelési előkészületek s ezáltal a Klapka légiók is, még a megszületés előtt megsemmisültek. Mayer munka nélkül maradt és bízva egyéni műveltségének erejében elhatározta, hogy ebben a hatalmas nagy országban (Argentínában) próbál szerencsét.

1869-ben, Klapkának ajánló levelével jelent meg nálam, Corrientes-en lévő házamban. Feleségem és én – mint az összes magyarokat – őt is tárt karokkal fogadtuk és mindent megtettünk, ami tőlünk kitelt, hogy megélhetést találjon. Először a San Martin utcában egy kereskedelmi irodához küldtük és elhatároztuk, hogy nem tévesztjük szem elől.

Ekkor volt egy sorzászlóaljnak a parancsnoka a mi rokonunk és barátunk Lucio V. Mansilla. Miután láttuk, hogy Mayernek tehetsége van a katonai pályára, Mansilla-hoz küldtük, kérvén őt, hogy vigyázzon erre a mi földinkre. Így ment Mayer Paraguayba. Mansilla tisztként alkalmazta és törzsébe osztotta be. Mayer azonnal kitűnt katonai tudása és értékes képességei által.

Mansilla, a harcok alatti és egyéb katonai ténykedései után kapitánynnyá léptette elő Mayert és mint ilyen vett részt a paraguayi harcokban, ahol bajtársai és előljárói, különösen pedig Racedo tábornok megbecsülését és szeretetét vívta ki. Azután Mansilla

****(A kézirat 168. oldal szövegénél, mely itt a magyar fordításban a 100. oldalon van és (zöld kereszt) jelölést visel, nyolc I-től VIII-ig számozott oldalt helyezett be leírásában Czetz, mely Mayer Mór rövid életrajzát tartalmazza a következőképpen:

362. 1866. július 3.

363. Helmuth von Moltke (1800-1891) porosz tábornagy, a XIX. századi német hadtörténelem egyik legnagyobb személyisége. 1857-től a porosz vezérkar főnökeként gyakorlatilag a hadsereg irányítója. Az 1866-os porosz-osztrák és az 1870-71-es francia-porosz háborúk elkápráztató porosz hadisikereinek kovácsa. 1871-1888 között a német nagyvezérkar főnöke.

364. A porosz királyt 1871. január 18-án kiáltották ki német császárrá, 1888-ig uralkodott.

365. A közvélemény számára váratlan volt a gyors porosz siker, illetve annak elsöprő mértéke. A königgrätzei csata után 3 héttel, 1866. július 26-án Ausztria kénytelen volt elfogadni a poroszok fegyverszüneti feltételeit. Klapka légioja ezt követően már porosz támogatás nélkül indult augusztus 3-án Magyarországra, eleve sikertelenségre kárhoztatva.

zászlóaljának lett parancsnok-helyettese. Így működött a Paraguay-i háború végéig, amikor Sarmiento Mansilla-t zászlóaljával együtt a Rio Cuarto határvonalra helyezte.

Mayer segített parancsnokának a határon való berendezkedésben. – A nehéz határ-szolgálat könnyebb elviselésére egy jegyrendszert vezetett be a zászlóaljnál, mely azt a célt szolgálta, hogy a katonák pontosan és rendszeren megkapják illetményeiket, mert eddig az a központtól rendetlenül érkezett meg. A jótálló a zászlóaljparancsnok volt.

Ilyen módon telt az idő, amíg Sarmiento és Gainza el nem rendelték a határ kitolását 30 mérföldnyire az indiánok felé. Ez alkalommal láttam újra Mayert és töltöttünk el együtt hangulatos percek.

Telt az idő és Mayernek, most már mint őrnagynak, részt kellett venni zászlóaljával a Lopez Gordan -i háborúban³⁶⁶ Entre Rios-ban. Ezután, mint új állomáshelyen, Paraná-ban maradt. Itt ismerkedett meg első feleségével, aki egy tekintélyes, szeretett és nagy pénzü nagykereskedőnek volt a lánya. Miután most már jól ismerte a katonai élet keménységét, elhatározta, hogy jövedelmezőbb és jobb jövőt nyújtó megélhetéssel cseréli azt fel.

A lány anyja, nekünk írt levelet és abban közölte, hogy nem ellenzi a házasságot, ha mi felelősséget vállalunk lánya jövőjét illetően. Igenlő válaszuk után megtörtént a házasság. Mayer kilépett a hadseregből és hozzá fogott – kiváló eredménnyel – megváltoztatni a háború következtében leromlott anyagi helyzetét anyósa családja üzletének.

Rövidesen azonban Buenos Aires-be költözött át, mint sógorának társa, kinyitva egy, Paraguay-jal kapcsolatos pénzváltóüzletet. Mayer ténykedése csodálatosan eredményes volt. Megmutatta, hogy mindenben szerencséje van, amihez hozzáfog. Minden éjszakáját a pénzügyekkel és nagy iparvállalatok ténykedésével kapcsolatos leírások beható tanulmányozásával töltötte; terveket olvasott, melyek ebben az időben voltak korszerűek. Olvasa a német és angol újságokat, hogy milyen a politikai helyzet azokban az államokban, melyeket a *Kölnische Zeitung* és a francia *L'conomie politique* és ezekhez hasonló lapok felsoroltak. Megalkotta magának a véleményt az időszerű mozgalmakról, ami minden modern léleknek szükséges volt. Így tudott elhatározóan hozzáfogni tervei megvalósításához.

Első volt e téren a Paraguay-ban lévő Amambay-i³⁶⁷ aranybánya vállalat megszervezésének kezdeményezése Mansilla tábornokkal együtt, amelyre rövid idő alatt 400 000 aláírás gyűlt össze. Csődöt mondott azonban az elégtelen, hogy ne mondjam: hamis közlések miatt, melyek az osztrák származású paraguay-i ezredestől, Mr. Wiesnertől származtak. – Ennek a Wiesnernek volt Paraguayról készített helyes térképe is, mely Solano Lopez diktátorsága alatt jelent meg.

Mayer meghitt barátja, Sr. D'Amico, kérte őt, hogy fogadja el a Buenos Aires provinciai „Ferrocarril del Oeste” társaság vezetői tisztségét. Mayer eleget tett a felkérésnek és szívvel-lélekkel éjszakákon keresztül tanulmányozta a vasúttársaság helyzetét. Oly eredményt ért el, hogy rövid idő múlva teljesen visszatért a rend és megállapítható volt, hogy a zavaros helyzet a politika terhére írható minden vonatkozásban. Nagy segítségére szolgált ebben a munkájában az a 10 millió pesos kölcsön, amit Dr. Samuel Hale régi angol üzletházától kapott.

Később La Plata város fejlődését segítette azáltal, hogy ott gázművet létesített, amely a forgalom és kereskedelem fejlődését tette lehetővé. Rögtön elhatározta, hogy Buenos

366. 1873-74-ben.

367. Jelenleg Amambai néven Brazíliához tartozik. A vállalkozás külföldben összefüggött a paraguayi háború lezárásával, ugyanis a területet szövetséges katonai megszállás alá helyezték, később pedig Brazíliához csatolták.

Aires számára is létesít egy ilyen üzemet. Hozatott is Angliából 60 kilométer csövet. Később megtervezte Dr. Davila-val együtt a Dock Sud-i üzemet, amelyet azonban csak 8-10 évi várakozás után az elmúlt napokban indított meg egy angol cég.

Ezen üzletek megvalósítása közben és második feleségének óhajára építtette meg Banfield-en főúri házát egy hatalmas parkban.

Több alkalommal megválasztották Buenos Aires városi tanácsának tagjául és Juarez Celman³⁶⁸ alatt pedig a nemzetőr gárda ezredesévé.

Minden ténykedésében a szerencse volt állandó kísérője, de jól megérdemelte a sikert, mert nagy műveltséggel rendelkezett, fáradhatatlan munkás, jószívű ember volt és ezenfelül még hűséges barát is. – Egy szóval: Mayer egy egyenes ember volt, egy „self made man”,³⁶⁹ ahogyan az amerikaiak mondják.

368. Miguel Celman (1844-1907) Roca tábornok sógora és tehetségtelen utóda 1886-1890 között Argentína köztársasági elnöki székében. Féktelen költekezéssel herdálta el országa tartalékait, a korrupció pedig óriási méreteket öltött. Erőszakkal távolították el a hatalomból.

369. Saját erejéből érvényesülő ember.

A nagyszebeni csata

Névmutató

d' Agoult, Marie grófnő (Daniel Stern) 93, 96

Alberdi, Juan Bautista 132

Almássy Pál 90, 99

Alsina, Adolfo 123

Alvear, Victorica Diego 116

D' Amico 134

Andrássy Aladár gr. 97

Andrássy Gyula gr. 37

Arias 121

Asbóth Lajos 29

Asbóth Sándor 119

Asselt, Karl Liebler 23

Asztalos Sándor 87, 89

Avellaneda, Nicolas 125

Baigonia, Raimundo 121, 127

Baldacci, Manó b. 31, 34-36, 38

Baldez család 115

Balogh János 81

Balogh Jánosné 81

Bánffy János b. 38

dr. Barbier 114

Barbier, Auguste 114

Barta István 46

Batthyány Lajos gr. 29, 40, 82

Batthyány Lajos gr.né 82, 99

Baumgarten József 47

Bechtold 28

Becour, Lefebvre de 117

Beethoven, Ludwig van 100

Beke József 61

Bem József 3-4, 31, 35, 37-39, 42, 45-54, 57-58, 61-66, 69-70, 73-77, 87, 97

Benedicto 107

Benigni, Josef 70

Benitez, Josef 70

Benitez, Apolinario 125

Benkő család 19

Berzenczey László 50

Bethlen Gergely gr. 32, 35, 47, 53, 61-62, 65, 76-77, 87, 89

Bibanconé 89

Bickerstetch-Harley, Johanna 100

Binder Tivadar 19

Bismark Otto 84, 87, 97, 133

Blum, Robert 30

Bona Gábor 29, 31, 35, 37-38, 45-46, 58, 63, 69

Bonaparte, Jerome hrg 90, 109, 113

Borjes 122, 123

Bruck, Karl Ludwig v. 98

Buchwald Franciska (l. Maderspach Károlyné)

Burmeister 88

Burmeisterné 89

Byron, George lord 100

Cachul 124

Campe, Julios 84, 87

Campos, Manuel Julio 123

Campos, Luis Maria 124

Canumil 124

Catriel 124

Cavour, Camillo gr. 104, 109-110, 114

Celman, Juarez Miguel 135

Cerrato, Juan G. 127

Cervantes Saavedra, Miguel de 105

Charnacé, marquise 96

Charras 122

Clark, Adam 30, 31

Clark, William Tierney 30

Czetz Celia 127

Czetz János 3-5, 9-10, 15, 18-19- 23-24, 26-27, 31, 34-35, 37-38, 45, 48, 50, 57, 63, 65, 69, 73-78, 80, 83, 87, 89, 94, 96, 101, 103, 105, 108, 110, 125, 131, 133

Czetz János sen. 13

Czetz Károly 15

Czetz Leon 114

Csabay család 13, 15

Csány László 74

Csorich, Anton 80

Csuhá Antal 37

Damjanich János 58, 61-62

Dembinszky, Henry gr. 31

Derqui, José 116

Desaix, Louis 101

Descalci 117

Diaz, C. 118

Dobay József 46

Dominguez, S. 127

Ducamp, Maxime 93

Dupont de l'Etang, Pierre 105

Echague, Leonidas 126

Echenique 120

Eötvös József b. 103

Espejo, Geromino 118

Eszterházy Pál 11, 25

Falcon, Ramon 119

Ferdinánd I. osztrák császár 16, 25-26, 40, 42, 82

Ferenc Károly főherceg 25

Ferencz József I. osztrák császár 25, 42, 113, 114

Fernandez, Juan 117

Fényes Elek 24

Forró Elek (Sándor) 45

Francis, José M. 116

Fröbel, Karl 88

Fröbel, Madame 88-89

Fuentes 106

Gábor Áron 52, 65, 77
 Gainza, Martin de 120, 125-126, 134
 Gál Sándor 35, 52, 69, 76-77, 96
 Garibaldi, Giuseppe 93, 104, 109, 113
 Gedeon, Joseph 34, 41-42
 Gelly y Obes, Juan 118
 Girardin, Emile de 93
 Glade, Carlos 117
 Gomez, Fortunato 118
 Gonzales, Meliton 126
 Gorove István 90
 Görgesi Arthúr 3, 31, 77, 87, 98
 Granada 122
 Grèvy, Jules 93
 du Guaty b. 115
 Gutiérrez, Juan Maria 116
 Guyon Richárd 37, 99

Hale, Samuel 134
 Haller László gr. 15
 Harley, Jane 100
 Haynau, Julius Jakob von b. 24, 81, 83, 96
 Heckenast Gusztáv 24, 103
 Heine, Heinrich 84
 Hentzi, Henrik 29
 Hepperger, Ludwig von Hoffensthal und
 Thierstenberg 53
 Herkalovics András 69
 Hermann Róbert 6
 Hess, Heinrich 24
 Heydte, August b. 65
 Hoffmann 87
 Horváth István 93
 Horváth Mihály 4, 84, 93
 Hrabovszky György 62

Ihász Dániel 75, 113
 Inczédy Sámuel 63
 Irmédi-Molnár László 66
 Isiondo 120
 Ismail pasa (Kmetty György) 98
 Irányi Dániel 90

Jablonsky, Gustav 48
 Janku, Avram 40
 Jellasic, Josip 27, 31, 41
 Kalliány József b. 38, 41, 73
 Kálnoky gr. 13
 Karacsay Sándor gr. 89, 99
 Károly Albert szárd király 25
 Károlyi Miksa 75
 Katona Miklós 35
 Kedves Gyula 6
 Kellermann, François, Christophe 101

Kiss Miklós (Nemeskéri) 96, 113
 Kiss Sándor 47, 65, 76
 Klapka György 3, 29, 34, 80, 83, 89-90, 94, 98-99,
 109-110, 114, 133
 Klauzál József 25, 28-29
 Kmetty György 87, 98
 Kocsis Lászlóné 10
 Koffler Félix 66
 Komáromi Iván 77
 Kossuth Lajos 3, 25-28, 30-31, 37-38, 46, 74-77,
 90, 93-96, 104, 110, 113-114, 119
 Köber család 13
 Kövári László 58, 66, 70
 Krüger, Paulus 89
 Kuzskó István 3, 5

Lajos XVIII. francia király 103
 La Marmora, Alfonso Ferrero 109, 110
 Langdale, Henry B. 100
 Langdale, lady 100, 108
 Latour, Theodor Baillet de 25
 Lázár Albert gr. 53
 Lederer Gyula 5, 127
 Liszt, Cosima 93
 Liszt Ferenc 93, 100
 Lopez, Francisco Solano 118, 134
 Luganes, Arturo 127

Mac- Mahon, Maurice de 1098, 110
 Madarin 126
 Maderspach Ferenc 83
 Maderspach Károly 83
 Maderspach Károlyné 83
 Majtényi István b. 29
 Malaver 117
 Maldonado 121
 Mansilla, Adolfo 119, 131
 Mansilla, Eduarda de Garcia 115, 121
 Mansilla, Lucio V. de 114-115, 117-118, 120, 131-
 133
 Mária Terézia osztrák császárnő 13-14, 16
 Máriássy András b. 63
 Marmont, Auguste 14
 Maroichich, Joseph 66, 73
 Marx, Karl 84
 Mátyás I. (Hunyadi) magyar király 98
 Mayer Mór 121, 133-134
 Mazzini, Giuseppe 104
 Medina 122
 Mednyánszky László b. 29
 Mehmet Ali 98
 Meleg Gáborné
 Mészáros Lázár 23, 25, 27-28, 76, 108
 Metternich-Winneburg, Clemens Lothar v. hrg 24-
 25
 Mianovich, Nicolas 114

- Mikes János gr. 35
 Mikes Kelemen gr. 32, 34-35, 37
 Miklós I. orosz cár 16, 83-87, 90
 Mitre, Emilio Bartolomé 114, 116-118, 124-125, 132
 Moltke, Helmuth von 133
 Muniz 118
 Murillo, Bartolomé Estebán 106
- Nagy Frigyes 17
 Nagy Lajos 98
 Nagy Péter 97
 Nagy Sándor 74
 Nahlik, Franz 58
 Napóleon I. francia császár 94, 101, 104, 114
 Napóleon III. (Louis Bonaparte) francia császár 74, 93-94, 97-98, 109-110, 113
 Nazar, Benito 118
 Nemeskürty István 23
 Németh Albert 79
 Németh János 76
 Ney, Michel 103
 Nipp, Franz 24
 Nopcsa László b. (Vasile Nopcea) 40
 Nugent, Laval gr. 80
 Nyáry Pál 26, 30-31
- Orogno, Nicassio 119-120
 Orsini, Felice 97
 Osornio, Lopez 122
- Paget, John 54
 Pálffy Móric gr. 81
 Palmerston, Henry John Temple 107
 Pankomia 118
 Paszkievits, Fjodor Ivanovics hrg 77
 Pélassier, Aimable Jean Jacques 99
 Pély József 79, 81-83
 Perczel Mór 29, 31, 98
 Pereyra, Ricardo 127
 Pesloman, Lucas de 120, 125
 Péter I. kasztília királya 106
 Petőfi Sándor 35
 Petri Edit 6
 Petrőczy Istvánné 10
 Pfersman, Alois 73
 Piétri, Pierre-Marie 110
 Pinzinger Lajos 10
 Pongrácz László 87
 Priessnitz, Vincenz 89
 Puchner, Anton gr. 35, 41-42, 51-52, 57-58, 61-66, 69-70, 73, 75
 Puky Miklós 110, 114
 Pulszky Ferenc 96
- Racedo 126, 133
 Radetzky, Joseph de gr. 25
 Ramming, Wilhelm von Riedkirchen 24, 82
 Reinich, Ignaz b. 16, 18
 Rembrandt, Harmens von Rijn 106
 Riczkó Ignác Károly 34, 37-38, 46-47, 49-50, 66
 Rivas 124
 Riviera, Miguel 115
 Riveras 117
 Roca, Julio Argentino 123-124, 135
 Rocado 121
 Rocha, Dardo 126, 127
 Rodriguez, Martin 127
 Rolan, senora de 116
 Romero 117
 Rosa, di Salvatore 115
 Rozas, Alejandro Baldéz 109, 114
 Rozas, Andrea de Segui 117
 Rozas, Agustina Ortiz de 109, 115, 131
 Rozas, Basilia Ortiz de 106
 Rozas, család 106
 Rozas, Etelvina Ortiz de 109
 Rozas, Juan Manuel Ortiz 106, 107-108, 115, 117, 120, 122, 123, 131
 Rozas, Leon Ortiz de 109
 Rozas, Manuela Ortiz de 109
 Rozas, Prudencio Ortiz de 114, 116
 Ruttkai Teréz dr. 110
 Saguna, Andrei 40
 Salas 117
 Sarmiento, Domingo Faustino 120, 125, 134
 Sarsfield, Velez 125
 Simonyi Simon 31, 58, 79-81
 Sousigues 115
 Splényi Lajos b. 99
 Stein Miksa b. 29, 98
 Stutterheim, Johann b. 65
 Surdeaux 117
 Susan 83
 Szabó Ferdinánd 76
 Szabó László 5
 Széchenyi István gr. 23, 30-31
 Székely János 19
 Szent-Iványi Károly 76, 79
 Széth János 23
 Szilágy Sámuel 47
 Szokoly Viktor 108
 Szolimán II. török szultán 97
 Szongott Kristóf 3
- Taafe gr. 40
 Teleki László gr. 90-91, 96, 110
 Teleki Sándor gr. 35, 100, 103-104, 113-114
 Teleki Sándor grófnő 108
 Terrail, Pierre du 32
- Quintana, Manuel 125

- Tewfik (Tefik) pasa 98
Thanhoffer Ferenc 29
Thiers, Louis Adolphe 101
Thorton 117
Torino, Desiderio 127
Torres testvérek 118
Tóth Ágoston 47, 48, 50, 66
Tourte 100
Trettner Károly 23
Türr István 113, 114
Turszky, August 19
- Urbán, Karl 26, 34-37, 41-42, 47, 49-51, 66
Urquiza, Justo José de 107-108, 115-116, 132
- Vajna 13
Vajnáné 13
Van der Null, Friedrich 66, 87
Vécsey Károly gr. 87
Velasquez, Diego Rodriguez 106
Victorico 127
Viejobueno, Joaquin 127
Viktor Emanuzel II. olasz király 32, 109-110, 113
Viktória I. angol királynő 97
Vukovics Sebő 96
- Wacquant-Geozelles, Theodor 19
Wardener, August b. 35-35, 38, 41, 46-47, 51
Weisz, Anton 24
Weiss 100
Wellington, Wellesley Artur hrg. 105
Wernhard, Paul b. 36
Wesselényi bnő. 54
Wysocki 119
- Zgliniczki, Edmund 90
Zichy Antónia grnő 99
Zrinyi gr. 99
Zsófia főhrgnő 25
Zsurmay Lipót 38, 65

Helységmutató

- Adige 113
 Aix-les-Bains 103
 Alcala de Enares 109
 Algéria 99
 Alicante 104, 108
 Alvinc 65
 Amambai 134
 Amerikai Egyesült Államok 93, 119
 Andaluzia 106
 Andok 127
 Anglia 90, 94, 97
 Annecy 100, 103
 Aosta völgye 101
 Arad 87, 89
 Aranjuez 105
 Argentina 107, 114–116, 118–120, 122, 125
 Atlanti-Oceán 121, 123
 Ausztria 4, 14, 32, 40, 74, 87–88, 93, 97–98, 101, 104, 109, 110, 133
 Azul 125

 Bahia Blanca 123
 Baigorria-erőd 122
 Balázsfalva 53
 Balkán félsziget 97
 Bánság 74
 Barcaság 20
 Barcarozsnyó 23
 Bard 101
 Bars 81
 Barsendréd 80
 Bécs 24
 Bécsújhely 15
 Berve 65
 Beszterce 9, 50, 51, 66
 Blanca Grande 122
 Bodzai szoros 77
 Borgóprund 66
 Borszék 20
 Bogota 10
 Brassó 20, 73, 75
 Bremen 84
 Brazília 118
 Brüsszel 89, 90
 Bucsecs 20
 Buda 26, 27
 Budapest 15, 26, 29, 66, 74, 94
 Buenos Aires 115, 116, 125, 135
 Buenos Aires trm. 10, 107, 116–117, 120–123, 126–127, 132
 Bukarest 15
 Bukovina 51

 Cachari 127
 Cadiz 108
 Cartagena 108
 Cenis 103
 Cenis-alagút 103
 Cerillo del Plata 121
 Chambery 103
 Como tó 113
 Concepcion del Uruguay 120, 126
 Cordoba (Spa) 105
 Cordoba trm. 119, 120, 123
 Corrientes trm. 116, 125
 Csucsá 46

 Dalmácia 14
 Délamerika 114
 Délnémetország 100
 Délvidék 96
 Dés 9, 35
 Dorea Baltea 101
 Dornavatra – Vatra Dornei 51
 Duna 15, 74, 81–82

 Előpatak 20
 Entre Rios trm. 107, 114–115, 120, 126
 Érchegység 40
 Erdély 3, 14, 31, 40–42, 47, 49–50, 58, 63–64, 69, 74–756, 90, 97
 Esperanza 119
 Észak-Amerika 95
 Észak-Erdély 51
 Étfalvazoltán 18
 Európa 39, 104–105, 133

 Felek 73
 Felső-Tömös 23
 Fenyőfalva 73
 Fogaras 75
 Földközi tenger 104
 Fraknó 17
 Franciaország 14, 32, 93–94, 98, 117
 Fűsz 81

 Gainza-erőd 122
 Gálfalva 52
 Garam 80
 Garda tó 113
 Genf 100
 Genfi tó 101
 Gidófalva 3, 13
 Goya 116
 Gömör vm. 79, 97
 Grenoble 103
 Győr 79–80

- Győröd 80
Gyulafehérvár 9, 23, 42, 61
- Hamburg 38, 84, 88
Hannover 89
Hansa 84
Háromszék 13, 20, 35
Hispania 105
Horvátország 14
Hunyad vm. 40
- Illiria 14
Írország 97
- Jád 66
Juguy trm. 119
Junin 122
- Kárpátok 20, 79
Kars 98
Keresd 70
Királynémeti (Baierdorf) 66
Kiskálma 80
Kistorony 54
Kiutakia 90
Kolozsvár 3, 9, 34–35, 38, 46–50
Köln 90
Komárom 29, 79–80, 83, 110
Köröspatak 13
Kövár-vidék 35
Küküllő 9, 24, 52, 64–65, 93–94, 96, 110
- La Amarga 121
Ladamos 54
Lajta 17
La Plata 120, 134
Legnano 113
Lengyelország 83
Lipótvár 29
London 95
Lübeck 84
- Magyarország 3, 5, 14–15, 28, 33, 39–42, 45, 49
Malaga 108
Mantova 113
Maros 23
Marosnémeti (Bayersdorf) 66
Marosvásárhely 34–35
Mecklenburg trm. 88
Medgyes 9, 54
Mehádia 20
Mendoza trm. 127
Mincio 113
Misiones trm. 125
Mont-Cenis 103
Murviedro 105
- Mühlenbach 65
- Nagybritannia 97, 117
Nagycsűr 54, 58
Nagykátá 82
Nagyselyk 54, 58
Nagyszeben 4, 9, 35, 41, 53–54, 57–58, 70, 75
Nagyvárad 9, 45
Naszód 50, 51
Németország 97, 104
Neppendorf 54
Neuquen 127
Nueve de Julio 122
- Ojtozi szoros 77
Olaszország 100, 109–110, 113
Olt 13, 20
Oroszország 40, 90, 93, 97–98, 104
- Pád 64
Palestro 110
Pánd 82
Paraguay 118
Paraná 115–116, 119–120, 125
Párizs 89–90, 93, 110
Patagónia 123
Pavia 110
Peschiera 113
Pétervárad 29
Piemont 101, 110
Pilis 82
Pillahunico 123
Piski 3, 63
Plauer-See 88
Poroszország 74, 87–88, 97
Pozsony 81
- Ravenna 113
Réty 18
Rio Dulce 119
Rio Negro 118
Rio Cuarto 122, 134
Rio Quinto 121
Románia 77
- Sagunt 105
San Geronimo 119
San Juan 127
San Martino 113
San Miguel de Tucuman 119
San Quilco 123
San Salvador de Juguy 119
Santa Fé 119–120
Santa Fé trm. 119, 122
Santiago del Estero 119
Sarmiento trm. 120, 123

Sáros vm. 90
 Sauce Corto 122
 Schleswig-Holstein 84
 Segesvár 9, 69
 Semmering 17
 Sepsikőrőspatak 18
 Sepsiszentgyörgy 18
 Serrania de Ronda 107
 Sevilla 106
 Sierra de la Ventana 122–123
 Sierra Morena 105
 Solferino 113
 Somlyó (Szilágysomlyó) 47
 Sparti-Mento 102
 Spanyolország 100, 104
 Spezia 102
 Svájc 100

Szamos 48
 Szamosújvár 9, 49
 Szárd-Piemont 110
 Szászsebes 9, 61, 64
 Szászváros 61, 64
 Szatmár vm. 35
 Szebasztopol 99
 Székelyföld 35, 52
 Szelindek (Stolzenburg) 70
 Szemere 81
 Szent-Tamás 28–29
 Szerdahely (Reissmarkt) 58
 Szurdok 48

Tandil-hegység 122–123
 Tarnopol 63
 Tihucs 51
 Tisza 15, 31
 Transvaal 89
 Tres de Febrero 123
 Trieszt 17
 Töröcsvár 23
 Töröcsvári szoros 77
 Törökország 83
 Turin (Torino) 101

Uruguay 116, 118, 120
 Uruguay folyó 120

Vác 82
 Válaszút 9
 Valencia 104
 Vatra Dornei 51
 Veinticinco de Mayo 126
 Verbász 28–29
 Verona 113
 Világos 77
 Vizakna 58

Vöröstoronyi szoros 9

Wansbeck 88
 Wroclaw 83

Zemplén vm. 97
 Zernest 23

Zsibó 9

Tartalom

Előszó	3
Bevezetés	9
I. fejezet	13
II. fejezet	34
III. fejezet	75
IV. fejezet	79
1. számú melléklet	131
2. számú melléklet	133
Névmutató	139
Helységmutató	143
Tartalom	

8690/0

„A közös hazában egymás megbecsülésének egyik legfontosabb támpontja, egymás kölcsönös megismerése... Az állam meghatározó szerepet vállal ebben, ám komoly felelőssége és szerepe van a kisebbségi önkormányzatoknak... a kisebbségi értelmiségnek is.” („Kisebbségek Magyarországon 1999”)

A hazai magyarörménység értékeinek kutatása közben minduntalan a magyar nemzettel való azonosulást találjuk jellemzőnek. Méginkább figyelemreméltóak azon pillanatok, amikor más, ugyancsak Erdélyben élő nemzetiséggel is találkozáva, az ottani örmények a magyarság oldalára álltak, annak érdekeit, értékeit képviselték. Ez nem az asszimiláció, hanem egy szimbiózis eredménye, melynek gyökereit felkutatni lehet kedves feladatunk is, de mindenképp itt érezzük génjeinkben, sejtjeinkben.

Sorozatunk ezt a páratlan, ma immár akarattal szétzilált, etnikai egységet és többszínűséget szeretné bemutatni, melynek ismerjük Erdélyt. Magyarörmény szempontból, örömmel fedezve föl újra családaink jelenlétét mindenkor ott, ahol valami fontos történt az erdélyi magyar életben.

Fancsalí G. János

Budaörs, 2001. március 15.

2001